

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
MEVLÂNA ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI**

**MEVLÂNA'NIN MESNEVÎ-İ ŞERİF EKSENİNDE
CENÂB-I HAKK'IN ZÂTI VE SIFATLARIYLA İLGİLİ
GÖRÜŞLERİ**

SELDA KARAGÖL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

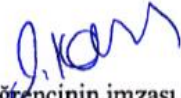
**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Nurgül SUCU KÖROĞLU**

KONYA – 2019

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Selda KARAGÖL
	Numarası	127201002015
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒
	Tezin Adı	Mevlâna'nın Mesnevî-i Şerif Ekseninde Cenâb-ı Hakk'ın Zâtı ve Sıfatlarıyla İlgili Görüşleri

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	Selda KARAGÖL
	Numarası	127201002015
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Nurgül SUCU KÖROĞLU
Tezin Adı	Mevlâna'nın Mesnevî-i Şerif Ekseninde Cenâb-ı Hakk'ın Zâtı ve Sıfatlarıyla İlgili Görüşleri	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan "Mevlâna'nın Mesnevî-i Şerif Ekseninde Cenâb-ı Hakk'ın Zâtı ve Sıfatlarıyla İlgili Görüşleri" başlıklı bu çalışma 27/09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı	Adı Soyadı	Danışman ve Üye	İmza
1 Dr. Öğr. Üyesi	Nurgül SUCU KÖROĞLU	(Danışman)	
2 Prof. Dr.	Hikmet ATİK	Üye	
3 Doç. Dr.	İbrahim İŞİTAN	Üye	
4 Prof. Dr.	Ali TEMİZEL	Üye (Yedek)	
5 Doç. Dr.	Murat AK	Üye (Yedek)	

Adı Soyadı	Selda KARAGÖL
Numarası	127201002015
Ana Bilim / Bilim Dalı	Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒
Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Nurgül SUCU KÖROĞLU
Tezin Adı	Mevlâna'nın Mesnevî-i Şerif Ekseninde Cenâb-ı Hakk'ın Zâtı ve Sıfatlarıyla İlgili Görüşleri

ÖZET

“Mevlâna'nın Mesnevî-i Şerif Ekseninde Cenâb-ı Hakk'ın Zâtı ve Sıfatlarıyla İlgili Görüşleri” başlığını taşıyan bu araştırmada, sûfi düşünür Mevlâna'nın ilâhi sıfat anlayışı incelenmiştir. Bu tezin hazırlanmasının temel amacı, Mevlâna'nın İslam dünyasında tartışma konusu olan Yaradana nispet edilecek sıfatlar hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktır.

Çalışmamızın giriş bölümünde Hz. Mevlâna'nın hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiş olup detaylı bir anlatıma başvurulmamıştır. “Kelâm Ekolleri ve Sûfilerin İlâhi Sıfatlar ile İlgili Görüşleri” başlıklı birinci bölümde; sıfat kavramı ve bu kavramın insan hayatındaki rolüne değinilmiş olup; mezhepler ve Tasavvuf Ehlinin Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları ile ilgili görüşleri hakkında genel bilgi verilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde sıfatlar “nefsî”, “selbî”, “subûtî”, “fiilî” ve “haberi” sıfatlar başlıkları altında madde madde ele alınmış, her sıfatın tanımı yapılarak Kur'an-ı Kerim'de ilâhi sıfatların yer aldığı âyetlere de yer verilmiştir. Sonrasında o sıfata dair mezheplerin ve sufilerin görüşleri ele alınmış ve son olarak Mevlâna'nın ilâhi sıfat anlayışını ortaya koymak için Mesnevî'de Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının yer aldığı beyitler tespit edilmiş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, Mesnevî, İlâhi Sıfatlar.

Öğrencinin	Adı Soyadı	Selda KARAGÖL
	Numarası	127201002015
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Mevlâna ve Mevlevîlik Araştırmaları
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Nurgül SUCU KÖROĞLU
	Tezin İngilizce Adı	Essence and Character Idea of God (Allah) in Mevlâna's Mathnawî

SUMMARY

In this study titled as “Mevlâna’s views on the Almighty’s Rights and Adjectives of Allah Almighty on the Axis of Masnawî-i Sharif”, Sufi philosopher Mevlâna’s understanding of the divine adjective was examined. The main purpose of this thesis is to reveal Mevlâna’s views on the adjectives to be proportional to the God which is the subject of discussion in the Islamic world.

In the introduction of our study Hz. Mevlâna’s life and works were given as in brief information but no detailed description has been made. In the first chapter titled “Theological Schools and Sufis Views on Divine Adjectives”; the concept of adjective and its role in human life is mentioned. The general information about the views of the Sects and Sufism about the adjectives of the Allah Almighty is given. Attribute in the second part of the study “nafs”, “Selb”, “subut”, “factual” and “habari” adjectives discussed and itemized under their headings, the definitions of each adjective are made with in The Quran where also the signs involving divine adjectives are given.

Afterwards, the views of the sects and sufis relating to each of the adjectives were discussed and finally the couplets containing the adjectives of Allah Almighty in Masnawî-i Sharif were determined and interpreted in order to reveal the divine understanding of Mevlana.

Keywords: Mevlana, Masnawî-i Sharif, Divine Adjectives.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
Bilimsel Etik Sayfası	iii
Tez Kabul Formu	v
Özet	vii
Summary	ix
İçindekiler	xi
Önsöz	xiii
Kısaltmalar	xv
GİRİŞ- Hz. Mevlanâ'nın Hayatı ve Eserleri	1
1.1. Hayatı.....	1
1.2. Eserleri	3
1.2.1. Mesnevî-i Şerif.....	3
1.2.2. Dîvân-ı Kebîr	4
1.2.3. Fîhi Mâ Fîh	4
1.2.4. Mecâlis-i Seb'a	5
1.2.5. Mektûbât	5
BİRİNCİ BÖLÜM – Kelâm Ekolleri ve Sûfîlerin İlâhi Sıfatlar ile İlgili Görüşleri..	7
1.1. Sıfat Kavramı	7
1.2. Mezheplerin İlâhi Sıfat Algısı	7
1.2.1. Mu'tezile	9
1.2.2. Müşebbihe ve Mücessime	12
1.2.3. Cebriyye/Cehmiyye	14
1.2.4. Ehl-i Sünnet ve'l Cemaat	17
1.2.4.1. Selefiyye/Sıfâtiyye	17
1.2.4.2. Matüridiyye.....	20
1.2.4.3. Eş'ariyye	23
1.3. Tasavvuf Ehlinin Allah'ın Sıfatlarına Dair Görüşleri.....	24
İKİNCİ BÖLÜM – İlâhi Sıfatların Çeşitleri.....	29
2.1. Sıfât-ı Nefsiyye: Vücûd Sıfatı.....	30
2.2. Sıfât-ı Selbiyye	37
2.2.1. Kıdem	37
2.2.2. Bekâ	40
2.2.3. Vahdâniyyet	41
2.2.4. Muhâlefetü'n li'l-Havâdis	46
2.2.5. Kıyâm bi Nefsihî	50
2.3. Sıfât-ı Subûtiyye	51
2.3.1. Hayat	52
2.3.2. İlim.....	54
2.3.3. Semi'	58
2.3.4. Basar	60
2.3.5. İrade	61
2.3.6. Kudret	70

2.3.7. Kelâm	76
2.3.8. Tekvîn	79
2.4. Sıfât-ı Fiiliyye	86
2.4.1. Te'nîm (Nimet vermek)	87
2.4.2. Ta'zîb (Azap etmek)	90
2.4.3. Terzîk (Rızıklandırmak).....	92
2.4.4. Hidâyet Etmek- Dâlalete Sevketmek	94
2.4.5. Peygamber Göndermek-Kitap İndirmek.....	97
2.4.6. Ba's ve Haşr	100
2.4.7. Hıfzetmek- Korumak	102
2.4.8. Tevfik ve İnâyet.....	103
2.5. Sıfât-ı Haberiyye	104
2.5.1. İstivâ-Allah'ın Arşa Oturması).....	105
2.5.2. Vech-Allah'ın Yüzü)	107
2.5.3. Yed-Allah'ın Eli ve Kabzası	108
2.5.4. Kurb-Allah'ın Mesafe İtibariyle Yakın Olması	110
Sonuç	113
Kaynakça	116

ÖNSÖZ

XIII. yüzyılda yaşamış olan Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, düşünceleri ve eserleriyle gerek zamanına, gerekse asırlar sonrasına etki etmiş bir İslam düşünürüdür. İslam fikir dünyasına, kendine has getirmiş olduğu farklı bakış açısı ve yorumlarla yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu yüzden her zaman araştırmacıların ilgi odağı olmuş; hayatı, eserleri ve fikirleri üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Her araştırmacı kendi alanı doğrultusunda Mevlâna'yı anlamaya çalışmış ve bu şekilde onun değişik yönleri ortaya çıkarılmıştır. Biz de bu çalışmada eserleriyle ve fikirleriyle hem kendi dönemini hem de kendinden sonraki dönemleri etkilemiş bir düşünür olan Mevlâna'nın ilâhi sıfat anlayışını Mesnevî-i Şerif ekseninde incelemeye çalıştık. Eserin tamamını inceleyerek Allah Teâlâ'nın sıfatlarının yer aldığı beyitleri tespit ettik. Çalışmamızın amacı Hz. Mevlâna'nın Cenâb-ı Hakk'a hangi sıfatları nispet ettiğini ortaya koymaktır.

Dinin asıl ve temel konusu olan Tanrı'nın zâtı ve sıfatları konusu bütün din ve düşünce sistemlerinde var olan ve insanların hayata bakış açılarına göre değişiklik arz eden bir konu olması münasebeti ile tarih boyunca insanoğlunun en çok üzerinde durup tartıştığı fakat fikir birliğine ulaşamadığı konuların başında gelir. Bu yüzden Kelâmcılar tarafından üzerinde ittifak edilen herhangi bir sınıflandırma yöntemi bulunmamaktadır. Biz bu çalışmada sıfatları Nefsî, Selbî, Subûtî, Fiilî ve Haberî sıfatlar olmak üzere beş başlık altında ele aldık ve Mesnevî'de yer alan bu sıfatları tespit etmeyi amaçladık. Hz. Mevlâna Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatları konusuna Mesnevî'de fazlasıyla yer vermiş olup; bu konuları işlerken Kur'an'ın delillerini kullanmış ve âyetleri sade, akıcı ve anlaşılır bir tarzda tefsir etmiştir. Düşünürümüz, sıfatları herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutmamış olup; sıfatlar konusundaki görüşlerini dağınık beyitler hâlinde ele almıştır.

Çalışmamız; “Giriş”, “Kelâm Ekolleri ve Sûfilerin İlâhi Sıfatlar ile İlgili Görüşleri”, “İlâhi Sıfatların Çeşitleri” ve “Sonuç” olmak üzere toplam dört bölümden oluşmaktadır

Çalışmamızın giriş bölümünde; Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin kısaca hayatı ve eserleri hakkında genel bilgiler sunulmuş olup, fazla detaya girilmemiştir. “Kelâm Ekolleri ve Sûfilerin İlâhi Sıfatlar ile İlgili Görüşleri” başlıklı bölümde belli başlı mezhepler ile Tasavvuf ehli sûfilerin bu konuya hangi açıdan baktıkları araştırılmıştır. “İlâhi Sıfatların Çeşitleri” başlıklı ikinci bölümde Allah Teâlâ'nın sıfatları ve Mevlâna'nın Mesnevî'de bu sıfatlara ne şekilde yer verdiği bütün yönleri ile incelenmiştir. Bu yapılırken; öncelikle söz konusu sıfatlarla ilgili genel bilgiler verilmiş olup, sonrasında o sıfatın yer aldığı beyitlerden bir kaçını aktarılmış ve yorumlanmıştır. Mesnevî'nin altı cildinde de Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarına dair açıklamaların yer aldığı beyitler tespit edilmiş, ana kaynak olarak Veled Çelebi İzbudak'ın tercümesinden faydalanılmıştır.¹

Çalışmamız süresince yardım ve alakalarını esirgemeyen danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Nurgül SUCU KÖROĞLU'na teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca çalışma sürecimin başından sonuna kadar benden desteğini esirgemeyen eşime, aileme ve dostlarıma teşekkür ederim.

Selda KARAGÖL

Konya, 2019

¹ Mevlâna, *Mesnevî I-VI*, (çev. Veled Çelebi İzbudak), Doğan Yayınları, İstanbul 2007.

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
b.	:Beyit
Bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
c.c.	:Celle Celalüh
ev.	:eviren
DİB:	:Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	:Hicri
haz.	:Hazırlayan
H.Ü.	:Harran Üniversitesi
İÜİFD	:İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	:sayfa
S.	:Sayı
s.a.v.	:Sallallahü aleyhi vesellem
S.Ü.	:Selçuk Üniversitesi
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Yay.	:Yayımları

GİRİŞ

1. Hazret-i Mevlâna'nın Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı

Hz. Mevlâna (h. 6 Rebîu'l-evvel, 604) 30 Eylül 1207 yılında bugünkü Afganistan'da bulunan Belh şehrinde dünyaya gelmiştir.² Mesnevî'nin girişinde kendisini Muhammed b. Hüseyin el Belhî şeklinde tanıtan Mevlâna'nın lakabı Celâleddin'dir. "Efendimiz" anlamındaki "Mevlâna" unvanı onu yüceltmek maksadıyla söylenmiştir. Babası tarafından verilen "hudâvendigâr" lakabı ise "Sultan" mânasına gelmektedir. Doğduğu şehre nisbetle "Belhî", hayatını geçirdiği Anadolu'ya nisbetle "Rûmî, Mevlâna-i Rûm, Mevlâna-i Rûmî" ve müderrisliği sebebiyle "Molla Hünkâr, Mollâ-yı Rûm" gibi unvanlarla da zikredilmektedir.³

Asil bir aileye mensup olan Mevlâna'nın babası, Sultânü'l-Ulemâ (Âlimlerin Sultânı) unvanı ile tanınmış, Muhammed Bahâeddin Veled; büyükbabası, Ahmed Hatîbî oğlu Hüseyin Hatîbî'dir.⁴ Bahâeddin Veled, Mevlâna'nın doğumundan bir müddet sonra Belh'te cereyan eden bazı tartışmalar ve Moğol saldırıları yüzünden Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Ailesi ile birlikte 1212 yılında Belh'ten ayrılan Bahaeddin Veled çeşitli şehirlerde konaklayarak Larend'e'ye ulaşmış ve burada kendi adına yaptırılan medresede 7 yıl kadar müderrislik yapmıştır. Mevlâna ilk evliliğini burada yapmış ve annesi Mümine Hatun da burada vefat etmiştir. Larend'e'ye yerleştikten bir ya da iki yıl sonra 1228 veya 1229 yılında Sultan Alâeddin Keykubad'ın daveti üzerine Konya'ya yerleşmişlerdir.⁵

Bahâeddin Veled, Konya'da iki yıl müderrislik yaptıktan sonra (h. 18 Rebîü'l-ahir, 628) 23 Şubat 1231 tarihinde vefat etti. Bu sırada yirmi dört yaşında olan Mevlâna babasının yerine geçip müderrislik yapmaya başladı. Ertesi yıl Mevlâna'nın çocukluğu

² Ferîdün b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlâna ve Etrafındakiler*, (çev. Tahsin Yazıcı), Pinhan Yayınları, İstanbul 2011, s.41; Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri I*, (çev. Tahsin Yazıcı), Remzi Kitabevi, İstanbul 1986, s. 125.

³ Reşat Öngören, "Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî", TDVİA, C. 29, s. 441.

⁴ Bediuzzaman Fûruzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, (çev. Feridun Nafiz Uzluğ), Pinhan Yayınları, İstanbul 2005, s. 52,53.

⁵ Öngören, *a.g.e.*, s. 441-442; Eflâkî, *a.g.e.*, s. 100-101.

sırasında terbiyesiyle meşgul olan, Bahâeddin Veled'in müridlerinden Seyyid Burhânüddîn Hüseyin Muhakkık-ı Tirmizî, şeyhini ziyaret etmek için Konya'ya geldi, ancak burada şeyhinin öldüğünü öğrendi.⁶ Başka kaynaklarda ise Seyyid Burhânüddin'in hocası Bahaeddin Veled'in ölümünden haberdar olduğu, Mevlâna'yı yalnız bırakmamak ve onu irşad etmek için Konya'ya geldiği de kaydedilmektedir.⁷ Seyyid Burhanüddin'in Konya'ya gelmesinden sonra Mevlâna, Seyyid Burhaneddin'e mürid olup, dokuz yıl ona hizmet etmiştir.⁸

Seyyid Burhânüddîn buluşmalarından bir yıl kadar sonra, Mevlâna'yı zahirî ilimlerdeki bilgisini genişletmesi için İslamî ilimlerin öğrenilmesinde mühim merkezlerden olan Şam'a gönderdi.⁹ Mevlâna Halep ve Şam'da yedi yıldan fazla olmayan bir süre kaldıktan sonra Konya'ya geldi. Zahirî ilimlerde fazlaca bilgi sahibi olan Mevlâna aynı dereceye batınî ilimlerinde de sahip olması için hocasının tavsiyesi ile halvete girdi ve üç çile çıkardı.¹⁰ Bunun ardından Kayseri'ye giden Burhânüddîn Tirmizî burada vefat etti.¹¹

Mevlâna hocası Seyyid Burhânüddîn'in vefatından beş yıl sonra Şemsi Tebrizî ile karşılaştı. Bu buluşma sonrası halkla ilişkisini tamamen kesen Mevlâna, medresedeki derslerini ve müridlerini ihmal ederek bütün zamanını Şems ile sohbet ederek geçirmeye başlamış; bu da halkın Şems'e karşı kin beslemelerine sebep olmuş ve asılsız dedikodular yayılmaya başlamıştır. Şems bu durumun kötülükle sonuçlanacağını anlamış ve Mevlâna'nın yanından ayrılarak Şam'a gitmiştir. Şems'in kaybolmasıyla tekrar müridlerinin arasına katılan Mevlâna'nın üzüntüsünü gören müridleri pişmanlıklarını dile getirmişlerdir. Mevlâna ise Şems'in Şam'da olduğu haberini almış ve ona geri dönmesi için yazdığı şiirleri göndermiştir. Şems'in tekrar gelişle müridlerin şikâyetlerinin artması, bir müddet sonra Şems'in bir daha geri dönmek üzere 1247 tarihinde gidişle sona ermiş, fakat Mevlâna Şems'i unutamayarak yazdığı Divân'ı ona ithaf etmiştir.¹² Şems'ten sonra kendisine en yakın

⁶ Öngören, *a.g.e.*, s. 442; Eflâkî, *a.g.e.*, s. 100-101.

⁷ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s.142.

⁸ Eflâkî, *a.g.e.*, s. 116; Öngören, *a.g.e.*, s. 441.

⁹ Öngören, *a.g.e.*, s. 441.

¹⁰ Eflâkî, *a.g.e.*, s. 116; Firûzanfer, *a.g.e.*, s.87; Öngören, *a.g.e.*, s. 441.

¹¹ Sipehsâlâr, *a.g.e.*, s. 131, Firûzanfer, *a.g.e.*, s. 87.

¹² Firûzanfer, *a.g.e.*, s. 97-117.

dost olarak Selâhaddîn-i Zerkûb'u seçen Mevlâna (h. 5 Cemazelahir, 672) 17 Aralık 1273 tarihinde vefat etmiştir.¹³

1.2. Eserleri

Mevlâna'nın eserleri; Mesnevî, Dîvan-ı Kebîr, Fîhî Mâ Fîh, Mecâlis-i Seb'a ve Mektûbât'dan ibarettir.¹⁴

1.2.1. Mesnevî-i Şerif

Doğu edebiyatında mesnevi; her beyti kendi arasında kafiyeli, aynı vezinle yazılmış manzumelere verilen ortak isimdir. Ancak Mevlâna'nın eseri yazıldıktan sonra, mesnevi denilince; yalnızca onun ölümsüz eseri Mesnevî akla gelir.¹⁵ Mesnevî'nin dili Farsça olup, altı büyük ciltten oluşmaktadır. Mevlâna Müzesi'nde teşhir edilen 1278 tarihli el yazması en eski Mesnevî'de, beyit sayısı 25 618 olarak tespit edilmiştir.¹⁶ Hz. Mevlâna Mesnevî-i Şerîf'in ilk on sekiz beytini kendi yazmış, diğer kısımlarını ise Çelebi Hüsameddin Hazretlerine yazdırmıştır.¹⁷

Mesnevî'de birçok hikmet, hikâye tarzında Kur'an'la bağlantı kurularak anlatılır. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in hayatı ve hadislerinin yanında Sahabelerin hikmetli sözleri, arif ve âşıkların halleri, hikmete yönelik davranışları ele alınır.¹⁸

Bir gönül eğitimcisi olarak Mevlâna bu eserinde insanlara sevgiyi, gerçek aşkı, örnek insan olmayı, güzel ahlak, dürüstlük, sabır, doğru sözlülük, alçakgönüllülük gibi erdemlerin önemini kıssa ve hikâyeler yöntemiyle anlatmıştır. Bunu yaparken en büyük kaynağı Kur'an-ı Kerim ve hadisler olmuştur. Bundan dolayı Mesnevî'nin Kur'an'ın özü şeklinde anıldığı da olmuştur.

Mesnevî'de tefsir ve hadis yanında; fıkıh, kelâm, tasavvuf, tarih, tıp gibi ilimlere ait konular, zamanın örf ve adetleri de yer alır.

¹³ Firûzanfer, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁴ Şefik Can, *Mevlâna, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1995, s. 373-374.

¹⁵ Emine Yeniterzi, *Mevlâna Celâleddin Rûmî*, TDV Yayınları, Ankara 2001, s. 35.

¹⁶ Halit Özdüzen, *Aşk Yolcusu Mevlâna ve Mevlevilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 155.

¹⁷ Can, *a.g.e.*, s. 374.

¹⁸ Özdüzen, *a.g.e.*, s. 155.

Mesnevî-i Şerif çok sevilen ve manen kendisinden faydalanılan bir eser olduğu için birçok dile tercüme edilmiş ve şerhler yazılmıştır.¹⁹

1.2.2. Dîvân-ı Kebîr

Hız. Mevlâna'nın şiirlerinin yer aldığı büyük divânın adıdır. Bir diğer adı da Külliyyât-ı Şems, yahud Dîvân-ı Şems'dir. Bu şekilde adlandırılmasının sebebi gazellerin sonunda Mevlâna'nın kendi ismini söylemeyip Şems-i Tebrizî'nin ismini söylemesidir. Dîvân-ı Kebîr; Mevlâna'nın kasîde, gazel, rubâî ve diğer şiirlerini içine alır. Bütün bu şiirlerinde Mevlâna'nın duygu yüklü âlemi görülür. Kafiye düşünülmeden, vezin endişesine kapılmadan gelişigüzel söylenen bu şiirlerde yakıcılık, heyecan ve aşk vardır.²⁰

Dîvân-ı Kebîr'i; R.A. Nicholson İngilizce'ye, Mithat Baharî Beytur ve Abdülbaki Gölpınarlı Türkçe'ye tercüme etmişlerdir.²¹

1.2.3. Fîhi Mâ Fîh

Bu eser Mevlâna'nın çeşitli meclislerdeki sohbetlerinin, oğlu Sultan Veled ya da müridlerinden biri tarafından notlar halinde yazılması ve bu notları da sonradan bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir. Mevlâna'nın tasavvufî düşünceleri ile dünya ve ahiret, velî ve nebî, mürşid ve mürid, cennet, cehennem ve insan gibi konuların ele alındığı bu eser altmış bir bölümden oluşmaktadır. Eser, Meliha Anbarcıoğlu tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir.²² Abdülbaki Gölpınarlı eseri Türkiye kütüphanelerindeki yazma nüshalarından da faydalanarak yeniden tertip etmiş ve Türkçe'ye çevirmiştir. Ahmet Avni Konuk'un Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan Fîhi Mâ Fîh Tercümesi Selçuk Eraydın tarafından yayımlanmıştır. Eseri Eva de Vitray Meyerovitche Le Livre du Dedans adıyla Fransızca'ya çevirmiştir.²³

¹⁹ Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 36-37.

²⁰ Can, *a.g.e.*, s. 383-384.

²¹ Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 39.

²² Can, *a.g.e.*, s. 385; Yeniterzi, *a.g.e.*, s. 39.

²³ Mehmet Demirci, *Fîhi Mâ Fîh*, TDVİA, C. XXIII, s. 58-59.

1.2.4. Mecâlis-i Seb'a

Mevlâna'nın vaaz ve sohbetlerinde yaptığı konuşmalardan oluşmaktadır. Bu konuşmalarda konuyla ilgili âyet ve hadislerin açıklamasının yanı sıra Senâî, Attâr gibi şairlerin şiirlerine, Mesnevî'de anlatılan bazı hikâyelere ve Dîvân-ı Kebîr'den şiirlere de yer verilmiştir. Eser, 1937'de Feridun Nâfiz Uzluk ve Abdülbaki Gölpınarlı tarafından tercüme edilerek basılmıştır.²⁴ Feridun Nâfiz Uzluk tarafından tercüme edilen eser, Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndeki 788 (1386) tarihli nüshası esas alınarak iki defa neşredilmiştir. İlkinde bir giriş yazısı ile Türkçe tercümesi bulunmakta (Ankara 1355), ikincisinde Uzluk'un 108 sayfalık notu ve M. Hulusi'nin Türkçe tercümesi yer almaktadır. Daha sonra Uzluk neşrinin İran'da ayrı basımı yapılmıştır (Tahran 1984). Abdülbaki Gölpınarlı ise eseri Konya nüshasını esas alarak Türkçe'ye çevirmiştir.²⁵

1.2.5. Mektûbât

Mevlâna'nın değişik sebeplerle çeşitli kimselere yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. Bunların arasında yakınlarına, çocuklarına ve müridlerine gönderilenler bulunmakla birlikte çoğu yöneticilere ihtiyaç sahiplerinin taleplerini bildirmek maksadıyla kaleme alınmıştır. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir nüshası esas alınarak Feridun Nâfiz Uzluk tarafından yayımlanmış, ardından bu matbu eserle Konya Mevlânâ Müzesi'ndeki nüshası karşılaştırılıp farklılıklar eserin sonuna eklenmiştir. Ancak bu neşirde birçok hata vardır. Kitap, İran'da Feridun Nâfiz Uzluk'un neşri esas alınıp hataların bir kısmı düzeltilerek Yûsuf-i Cemşîdîpûr ve Gulâm Hüseyin Emîn ile Hüseyin Dâniş tarafından bastırılmıştır. Son olarak İran'da Tevfik Subhânî'nin Konya Mevlânâ Müzesi'ndeki 751/1350 tarihli nüshayı esas alıp yaptığı neşir en güvenilir olanıdır. Eseri Abdülbaki Gölpınarlı muhtelif kütüphanelerdeki altı nüshasına dayanarak Türkçe'ye çevirmiştir.²⁶

²⁴ Öngören, *a.g.e.*, s. 441-448.

²⁵ Öngören, *a.g.e.*, s. 441-448.

²⁶ Öngören, *a.g.e.*, s. 441-448.

I.BÖLÜM

1. KELÂM EKOLLERİ VE SÛFÎLERİN İLÂHİ SIFATLAR İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

1.1. Sıfat Kavramı

“Sıfat” kavramı lügatte; “bir varlığın kalıcı, zorunlu ve o varlığın meydana gelmesine katkıda bulunan niteliği, özü itibariyle, cevhere bağlı kalan isimdir.”²⁷ Kelâm ıstılahında ise; “Yüce Allah’ın zâtına nispet edilen manâ ve kavram” olarak tanımlanmaktadır.²⁸ Kur’an-ı Kerim’in hiçbir âyetinde sıfat kelimesi geçmemekte, daha çok tevhide aykırı inançlardan Allah Teâlâ’nın tenzih edilmesi gerektiğini belirten “vsf” fiili kullanılmaktadır.²⁹

1.2. Mezheplerin İlâhi Sıfat Algısı

İnsan, yeryüzündeki canlıların en mükemmeli ve en şerefli sidir. Yüce Allah onu ahsen-i takvîm üzere yaratmış ve diğer varlıklardan farklı olarak ona bir de akıl vermiştir. Bununla birlikte insan, akıyla kâinatın bir yaratıcısının olduğuna inanmış, O’nu daha iyi tanıyıp bilmek için çaba sarf etmiştir. Ancak zaman ve mekândan münezze olan ve duyularla idrak edilemeyen aşkın varlığın, sınırlı akla ve duyulara sahip, zaman ve mekânla sınırlı olan insan tarafından algılanması pek mümkün olmamıştır.³⁰

Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bu konu hakkında şöyle buyurmuştur: “Her şey hakkında tefekküre dalınız, fakat Zât-ı İlâhi hakkında tefekküre cür’et etmeyiniz. Çünkü yedinci sema ile kürsü arasında yedi bin nur vardır. Hak Teâlâ ise bunun fevkindedir.”³¹ Bu sebeple insan yaratılışı gereği kendi kabiliyetinin milyonlarca fevkinde bulunan Cenâb-ı Hakk’ı idrak kabiliyetine sahip değildir.

²⁷ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 1999, s. 407.

²⁸ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yayınları, Ankara 2010, s. 279.

²⁹ Bekir Topaloğlu, *Allah İnancı*, TDV. Yayınları, İstanbul 2010, s. 75,120.

³⁰ Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 73-74.

³¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Mülehhas İlmi Tevhid Akaidi İslâmiye*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1962, s. 40-41.

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de: "Gözler O'nu idrak edemez ama O, gözleri idrak eder. O, en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır."³² buyurularak Yüce Yaradan'ın zâtını idrak etmenin imkânsız olduğu açıklanmıştır. İnsanoğlu Cenâb-ı Hakk'ı ancak sıfatlarıyla ve eserleriyle tanıyabilir. Bu nedendir ki İslam âlimleri Yüce Allah'ı tanımanın yollarından biri olan sıfatlar üzerinde durmuşlar, Cenâb-ı Hakk'ın bütün noksanlıklardan münezze ve kemâl sıfatlarla muttasıf olduğunu ispat etmek için hem Kur'an ve Sünnet'e hem de akla başvurmuşlardır.

Ehl-i Sünnet Kelâmcıların çoğunluğuna göre sıfatlar, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'an-ı Kerim'de açıkça veya dolaylı olarak zikredilen "Esmâü'l-Hüsna" olarak bilinen isimlerinden türemiştir. Allah (c.c.), Kur'an'da kendi isimlerini aktarırken insanlara hem zâtını tanıtmış hem de kendisine ulaşma noktasında bize yardımcı olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de dört ayrı surede Allah (c.c.) kendisinin en güzel isimlere sahip olduğunu ifade ederken, Kur'an'ın muhtelif âyetlerinde bu isimleri sayarak onları bize haber verir.³³ Naslarda bildirilen Allah Teâlâ'nın isimleri aynı zamanda O'nun sıfatlarına delâlet eder. Örneğin O'nun "Hayy" ismiyle isimlendirilmesi hayat sıfatına; "Kâdir" ismi kudret sıfatına, "rahîm" ismi ise rahmet sıfatına delâlet eder.³⁴

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in zamanında itikadî konularla alakalı herhangi bir ihtilaf söz konusu değildi. Zira sahabeler bütün konularda olduğu gibi, itikadî konularda da bir problemle karşılaştıklarında kendisine başvuracakları yegâne vahiy kaynağı olan Hz. Peygamber (s.a.v.) hayattaydı. Sorularını ona soruyorlar ve aldıkları cevaplar ile problemlerini halledip huzura kavuşuyorlardı. Sahabenin özellikle sıfatlarla ilgili Hz. Peygamber (s.a.v.)'e herhangi bir soru sorduklarına dair bir rivâyete rastlanmamaktadır. Çünkü onlar Kur'an metinlerinde geçen ilâhî sıfatların mânasını anlıyorlar ve bu konuda soru sorma ihtiyacı hissetmiyorlardı. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in vefatıyla birlikte sahabe döneminin sonlarına doğru itikadî konularda ihtilaflar baş gösterdi. Ma'bed el-Cühenî ve Gaylan ed-Dımaşkî ile başlayan ve Cehm

³² En'am, 6/103.

³³ Mevlüt Özler, *İlahi İsim ve Sıfatları Tespitte Yöntem*, Ekev Akademi Dergisi, C. I, S. I, 1997, s. 65.

³⁴ Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid*, Nun Yayınları, İstanbul 1995, s. 148-150.

b. Safvan ile devam eden kaderi inkâr ve cebr meselesiyle ilgili ihtilaflar, Allah'ın sıfatlarını da içine aldı.³⁵

Şimdi Müşebbihe-Mücessime, Cebriyye/Cehmiyye, Selefiyye/Sıfâtiyye, Mu'tezile, Ehl-i Sünnet mezheplerinin ve Sûfîlerin ilâhi sıfat anlayışına kısaca yer verdikten sonra asıl konumuz olan ilâhi sıfat meselesini Mevlâna'nın nasıl değerlendirdiğini ortaya koymaya çalışacağız.

1.2.1. Mu'tezile

Sözlükte “bir şeyden uzaklaşmak, çekilmek, ayrılmak” anlamındaki “azl” kökünden türemiş bir sıfat olan Mu'tezile, “uzaklaşan, ayrılarak bir köşeye çekilen” anlamlarına gelmektedir. Kelâmî bir terim olarak ise, İslâm düşünce tarihinde, h. II. asırda ortaya çıkan ve İslâm inanç esaslarını aklî ilkelerle temellendiren ve savunan kelâm ekolüne verilen isimdir.³⁶

Mu'tezile'nin ortaya çıkışı şu olaya dayanmaktadır: Bir gün Hasan el-Basrî ilim meclisinde bulunan öğrencisi Vâsıl b. Ata'ya; “büyük günah işleyen kişinin durumu nedir?” sorusunu yöneltir. Vâsıl b. Ata, büyük günâh işleyen kimsenin ne mü'min ne de kâfir olacağını, bilakis bu ikisi arasında bir yerde, yani fâsıklık noktasında bulunacağını söyler. Bu hâdiseden sonra Vâsıl b. Ata, Hasan el-Basrî'nin ders halkasından ayrılır (bir rivâyete göre de hocası tarafından dersten uzaklaştırılır) ve arkadaşı Amr b. Ubeyd ile beraber yeni bir ilim meclisi oluşturur. Bunun üzerine Hasan el-Basrî, “Vâsıl bizden ayrıldı” der. Böylece Vâsıl'ın önderliğini yaptığı bu gruba Mu'tezile adı verilir.³⁷

İslâm düşüncesinde ilk ortaya çıkan kelâm ekolü olan Mu'tezile, dinî ve felsefî tefekkürün gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Vâsıl b. Ata eliyle Basra'da ortaya çıkan Mu'tezile, bir müddet sonra Bağdat'ta da etkin hale gelmiştir. Mu'tezile, İslâm'ın inanç esaslarını açıklama ve farklı din ve felsefî görüşlere karşı savunmada

³⁵H. Hüseyin Tunçbilek, *Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi*, H.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.VII, S. I, 2001, s. 69-70.

³⁶ Çağfer Karadaş, *Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2014, s. 76-79.

³⁷ Şerafettin Gölcük, *Kelâm Tarihi*, Kitap Dünyası Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2016, s. 53.

naklî deliller yanında aklî delillere de başvurmuştur. Bu şekilde kelâm ilminin temellerini atan Mu'tezile'nin görüşleri, Tevhid, Adalet, El Va'd Ve'l-Vaîd, El-Menzile Beyne'l-Menzileteyn, Emr-i Bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i Ani'l-Münker şeklinde beş esas olarak sistemleştirilmiştir.³⁸

Tevhid, Mu'tezile'nin beş temel prensibinden biridir. Mu'tezile kelâmının en önemli yanını oluşturur. Mu'tezile'nin tevhid anlayışı, onların diğer kelâmi konulara bakışını da şekillendirmiştir.

Ahirette Allah'ın gözle görülemeyeceği görüşünü savunan Mu'tezile, O'nun hakkında yer, yön, şekil, cisim, bir alanda yer tutma, hareket etme, yok olma, değişme ve etkilenme gibi yaratılanlara benzeme ifade eden sıfatları kabul etmemişler, bu konudaki müteşâbih âyetlerin yorumlanması gerektiği fikrini benimsemişlerdir. Bu düşünce tarzı Mu'tezile tarafından tevhid olarak isimlendirilmiştir.³⁹ Onlara göre Yüce Allah zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde birdir. Allah'ın bir ve kadîm oluşu O'na mahsus en özel iki sıfattır. Şâyet Allah'ın kadîm oluşu dışında O'na çeşitli sıfatlar isnat edilirse Allah dışında birçok kadîm varlık kabul edilmiş olur (taaddüd-ü kudemâ). Bu ise mümkün değildir. Mu'tezile Allah'ın kâdemi dışındaki diğer zâtî sıfatları te'vil etmenin doğru bir tutum olacağı kanaatinde. Onlara göre Allah'ın zâtından ayrı sıfatları yoktur. Çünkü onlar zât-sıfat ayrımını değil, zât-sıfat aynılığını savunmuşlardır. Buna göre Allah diridir, her şeyi bilir, her şeye gücü yeter; ancak O zâtından ayrı bir hayat, ilim ve kudret sıfatıyla değil, bizzât zâtıyla diri, zâtıyla âlim ve zâtıyla kâdirdir. Dolayısıyla O'nun zâtının dışında kadîm bir sıfatı bulunmamaktadır.⁴⁰

Mu'tezile Allah'ın sıfatlarını kabul eder, fakat bu sıfatlara Allah'ın zâtının dışında bir varlık hakkı tanımaz. Yani, Allah'ın hayat, ilim, semî', basar, kudret gibi zâtî sıfatları vardır; fakat onun zâtından ayrı değil; zâtı ile aynıdır. Bu anlamda Mu'tezile'ye göre "Allah âlimdir" demek doğru; "Allah ilim sahibidir" demek ise yanlıştır. Çünkü ilim, semî', basar gibi, Allah'ın zâtından başka ezeli sıfatların kabulü,

³⁸ Gölcük, *a.g.e.*, s. 56.

³⁹ Şehristâni, *El-Milel Ve'n-Nihal*, (çev. Mustafa Öz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Litera Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 13.

⁴⁰ Selim Özarlan, *Kelâm Tarihi*, Nobel Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2015, s. 53-54.

kadîm varlıkların çokluğuna delâlet eder. Hâlbuki tek kadîm varlık vardır. O da Allah'tır.

Mu'tezile'ye göre Yüce Allah'ın kelâm sıfatı da yoktur. Eğer kelâmı, kadîm bir sıfat olarak kabul edersek, o zaman kadîm sıfatları çoğaltmış oluruz diyen Mu'tezile'ye göre kelâm; yaratma, rızık verme ve irade gibi Allah'ın fiillerinden bir fiildir. Mu'tezile'ye göre Allah'ın kelâmı, harf ve seslerden meydana gelen muhdes bir özellik taşır. Bu anlamda ses, harf ve kelimelerden meydana gelen Kur'an'ın kadîm olmasını düşünemeyiz. Mu'tezile'ye göre ses, harf ve kelimelerden meydana gelen Kur'an, mahlûktur yani sonradan yaratılmıştır.⁴¹

Mu'tezile, adalet ilkesinin bir gereği olarak insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu kabul etmiştir. Mu'tezile'ye göre, insan tamamen hür bir iradeye sahiptir ve fiillerinin yegâne sorumlusudur. Yapmış olduğu iyilik de kötülük de kendisine aittir. Bu nedenle yapmış olduğu iyi amellere karşılık olarak mükâfat, kötü amellere karşılık olarak da ceza görecektir. Eğer kulun fiillerinde Allah'ın bir müdahalesi olsaydı o zaman kul yapmış olduğu fiillerden mesul olmazdı. Çünkü bu durumda bir zorlama (cebr) söz konusu olurdu. İnsanı zorlama altında yapmış olduğu fiillerden sorumlu tutmak ise zulümdür. Bu ise Allah'ın adaleti ile bağdaşmaz. Çünkü Allah en âdil varlıktır. Bu düşüncenin bir devamı olarak Mu'tezile, kaza ve kaderin insanın iradî eylemleri için geçerli olmadığını ileri sürmüştür.⁴²

Mu'tezile, her şeyi akıl ile temellendirmeye çalışarak, insana sınırsız bir irade vermekte ve insan fiillerinin meydana gelmesinde Allah'ın hiçbir rolünün bulunmadığını savunmaktadır. Bu ise Cenâb-ı Hakk'ın mutlak kudretine gölge düşürmektedir.

Emevilerden itibaren bazı halifeleri etkileri altına alan Mu'tezile mensupları, Abbasi halifesi Me'mun zamanında Kur'an'ın yaratılmış olduğu fikrini devlet eliyle kabul ettirmeye teşebbüs etmiş ve bu hareket bazı hadis ehli bilginlerin hapse atılması

⁴¹ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi*, Damla Yayınevi, İstanbul 1985, s. 175.

⁴² Gölcük, *a.g.e.*, s. 57-58.

sonucunu doğurmuştur. Mihne adı verilen ve yirmi iki yıl süren bu süreç Mu'tezile'nin çöküşüne zemin hazırlamıştır.⁴³

1.2.2. Müşebbihe ve Mücessime

Sözlükte “benzetmek” anlamındaki teşbîh kökünden türeyen müşebbihe kelimesi “benzetenler” demektir. Terim olarak Allah'ı yaratıklara veya yaratıkları Allah'a benzeten yahut bu sonuçları doğurduğu ileri sürülen inançları benimseyenleri ifade eder.⁴⁴ Mücessime ise Allah'ı cisim olarak düşünenleri veya O'na cismanî özellikler nispet edenleri ifade eder. Müstakil bir fırkayı belirtmekten ziyade çeşitli gruplar içinde teccîme dayalı anlayışları kabul edenleri niteleyen Mücessime, bazı kelâm ve mezhepler tarihi kaynaklarında “Müşebbihe” terimiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır.⁴⁵

İslam düşüncesinde teşbîh, Kur'an ve hadislerde yer alan ve teccîmi çağrıştıran, ifadelerin yer almasından kaynaklanmaktadır. Teşbîh ve teccîme kayanlar, Kur'an-ı Kerim'de geçen “yed” (el), “vech” (yüz), “a'yn” (göz), “istivâ” (arşa istivâ), “Allah'ın gelmesi”⁴⁶ gibi Allah'a nispet edilen haberî sıfatları te'vil etmeyerek, zahirî mânalarını anlayanlardır. Söz konusu bu haberî sıfatlar yorumlanmaz ve zahirî mânaları alınırca teşbîh ve teccîm kaçınılmaz olarak meydana gelmiş olur.

Müşebbihe ve Mücessime Allah'ı cismanî bir varlık olarak telakki eder. Bu ekol Kur'an ve Sünnete aykırı görülerek İslam dışı sayılmıştır. Teşbîh ve teccîm düşüncesini savunan birçok fırka vardır. En meşhuru ise, Hişâmiyye fırkasıdır. Müşebbihe denildiğinde ilk akla gelen bu fırkadır. Bu fırkanın ilk kurucusu Hişâm b. el-Hakem'dir. Daha sonra gelen Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî de aynı yolu izlemiştir. Her iki Hişâm da Şia'nın Gulat fırkalarındandır. Öte yandan Kerramiyye, Haşviyye ve bazı sûfî zümreler de hareketin tutunmasında etkili olmuştur.⁴⁷

⁴³ Özarlan, *a.g.e.*, s. 54-55.

⁴⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Müşebbihe”, TDVİA, C. XXXII, s. 156.

⁴⁵ İlyas Üzüm, “Mücessime”, TDVİA, C. XXXI, s. 449-450.

⁴⁶ Bkz. Maide, 5/64; Bakara, 2/115; Kamer, 54/14; Tahâ, 20/5; Secde, 32/4; Fecr, 89/22.

⁴⁷ Özarlan, *a.g.e.*, s. 47.

Teşbîh inancını benimsediği kabul edilen veya bu statüde görülen fırkalar dikkate alınarak Müşebbihe'ye nispet edilen görüşleri üç ana grupta toplamak mümkündür:

1. Allah'ın zâtını yaratıklara benzetmek. Bu düşüncede olan gruba göre Allah insan şeklinde olup; baş, yüz, göz, ağız, el, ayak ve bedeni vardır. Hareket eder, aşağı iner, yukarı çıkar, gider, gelir, sâlih Müslümanlarla dünyada görüşür ve kucaklaşır. Bu yaklaşımı benimseyen Haşviyye mensupları Allah'ın cisim olduğunu ve tıpkı insan gibi et, kan ve kemikten ibaret bulunduğunu iddia etmiştir. Hişâm b. Hakem ve Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî'ye göre ise Allah insan şeklinde olmakla birlikte et, kan ve kemikten oluşmuş değildir, O parlayan bir nurdur. Allah aynı zamanda bir yönde ve mekânda bulunan bir varlık olup yedinci kat göğün üstündeki tahtında (arş) oturur. Arşını melekler taşır ve zâtı arşla sınırlıdır. Allah'ın zâtı yaratıklarla temasta bulunabilir ve hâdis olaylara konu teşkil edebilir.
2. İlâhi sıfatları ve özellikle fiilî olanlarını yaratıkların sıfat ve fiillerine benzetmek. Bu düşüncüyü benimseyen gruba göre Allah'ın iradesi insanın iradesi gibi hâdistir, kelâm sıfatı da zâtı dışında herhangi bir nesnede yarattığı harf ve seslerden ibarettir. Bu görüşlerinden dolayı Basra Mu'tezilesi'nin yanı sıra Kerrâmiyye ekolü de Müşebbihe'den sayılmıştır. Bunların dışında bütün ilâhi sıfatların hâdis olduğunu ileri süren Zûrâriyye ve ilâhi ilmin hâdis olduğunu iddia eden Şeytâniyye gibi Şîî fırkaları da Müşebbihe'ye dâhil edilmiştir
3. Yaratıkları Allah'a benzetip insanda ulûhiyyet niteliklerinden birinin yahut tamamının bulunduğu veya Allah'ın ya da bir niteliğinin yahut zâtının (cüz'ü) insana hulûl ettiğine ve böylece O'nda bedene dönüştüğüne inanmak. Bu görüş, Gâliyye içinde yer alan Sebeiyye, Beyâniyye, Mugîriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Mukannaiyye, Bâtîniyye gibi aşırı fırkalarca benimsenmiştir. Allah'ın güzel insanlara hulûl ettiğini ve bundan dolayı her güzel insana secde edilmesi gerektiğini iddia eden Ebû Hulmân ed-Dımaşkî ve diğer bazı aşırı sûfî gruplarca temsil edilen Hulûliyye de Müşebbihe fırkaları arasında zikredilir.⁴⁸

⁴⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Müşebbihe", TDVİA, C. XXXII, s. 156-158.

Yüce Allah'ın insana ait özelliklerinin bulunduğunu ifade eden âyetler müteşâbihtir. Te'vil edilmesi zorunludur. Müşebbihe mensupları bu âyet ve hadisleri yorumlarken zahirî mânalarını alarak hataya düşmüşlerdir. Allah Teâlâ'yı yaratıklara benzetmek onu yaratıklarla aynı varlık kategorisine indirgemek anlamına gelir; bu ise kemâl sıfatları ile muttasıf olan Cenâb-ı Hak için imkânsızdır. Yüce Allah'ın zâtı yaratıklarına benzemediği gibi, sıfatları da yaratıklarına benzemez. O, her türlü kusur ve noksandan münezzehtir.

1.2.3. Cebriyye/Cehmiyye

Sözlükte “bozuk olan bir şeyi ıslah edip, düzeltmek; birine zor kullanarak iş yaptırmak” gibi mânalara gelen cebr kelimesinden türeyen Cebriyye terim olarak, insanlara ait fiillerin oluşmasında kulun seçim hürriyeti ve kudretinin bulunmadığını, tek failin Allah olduğunu ileri sürenler için kullanılır. Cebriyye'nin kurucusu Cehm b. Safvan'dır. Kurucusunun isminden dolayı bu mezhebe Cehmiyye de denilir. Cehm b. Safvan, cebir düşüncesini Ca'd b. Dirhem'den alarak geliştirmiştir.⁴⁹

Cebriyye mezhebinin ortaya çıkışına etki eden faktörler şunlardır:

1. Siyasî ve Sosyal Sebepler:

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in vefatından sonra Müslümanların ayrılığa düşerek farklı siyasi görüşler benimsemeleri sonucu iç savaş çıkması; Müslümanların ise bu ayrılığa sebep olarak ilâhi iradeyi öne sürmeleri.

Emevi idarecilerinin Hz. Ali taraftarlarına karşı siyasi otoritelerini hâkim kılmak ve yanlış icraatlarından dolayı kendilerini mazur göstermek, bu uygulamaları herkese kabul ettirmek gayesiyle ilâhi irade ve takdirin değişmezliği fikrini desteklemeleri.

⁴⁹ Özarlan, *a.g.e.*, s. 45.

2. Dinî-Fikrî Sebepler:

İnsanların hür bir iradeye sahip olduğunu ifade eden Kur'an âyetleri ve hadislerin yanında cebir görüşünü temellendirecek müteşâbih nasların da mevcudiyeti, ilâhi sıfatlarla ilgili yorumların başlaması.

Yüce Allah'ın zâtı ile mükemmel ve aşkın bir varlık olması, sıfatlarının da mükemmel olduğunu gerçeğini doğurmuştur. Bu ise ilim, kudret ve irade sıfatlarına sahip olan aşkın varlığın kâinatta meydana gelen bütün olayları kuşattığına ve insanların da bu irade karşısında hiçbir tasarruf hakkının bulunmadığı görüşünün ortaya atılmasına sebep olmuştur.

Tasavvufî düşüncenin, "Vahdet-i Vücûd" denilen varlık felsefesi yanında amelî bakımdan da hakikî mânada bir tevhidin gerçekleşebilmesi için insanın ilahî irade karşısında bütün benliğiyle kendisini yok farz ederek "fenâfillah" olması ve her şeyin O'ndan geldiğine inanması gerektiğini telkin ederek koyu bir teslimiyet ve aşırı bir tevekkül fikrinin yerleştirilmeye çalışılması da cebir görüşünün yaygınlaşmasında etkili olmuştur.

3. Kültürel Sebepler:

Müslümanların yabancı kültürlerle tam olarak temas kurmalarını sağlayan fetihler sonunda, insanın fiillerinde hür veya "mecbûr" oluşu problemini yoğun bir şekilde tartışan yabancı kültürle, özellikle Hristiyan ve Yahudî teolojisiyle karşılaştıktan sonra İslâm âlimlerinin ister istemez bu konulardaki İslâmî inancı belirlemeye çalışmaları Cebriyye'nin teşekkülünde rol oynamıştır.⁵⁰

Cehm b. Safvan'a göre, insanların eliyle gerçekleşen fiillerin yaratıcısı Allah'tır. Âlemde Allah'tan başkasına ait hiçbir fiil yoktur. Allah fiilin meydana gelmesini sağlayan irade ve kudreti kullarında yaratmak suretiyle bunu

⁵⁰ İrfan Abdülhamîd Fettâh, "Cebriyye", TDVİA, C. VII, s. 205-207.

gerçekleştirmektedir. Buna göre gerçekte insanın hiçbir gücü yoktur. İnsan kendi eliyle gerçekleşen fiilleri yapmaya mecburdur.⁵¹

Cehm b. Safvan sadece cebir meselesi ile meşgul olmamış, cebir meselesi kadar tehlikeli bir başka meselede de fikir yürütmüştür. Bu mesele Allah'ın sıfatlarının nefyedilmesi meselesidir. Ona göre varlığı ancak akıl yoluyla idrak edilebilen Allah, benzeri bulunmayan, duyu organlarıyla ihata edilemeyen, ulûhiyetiyle göklerde ve yerde mevcut olan yüce bir varlıktır. Cenâb-ı Hak, yaratıklara nisbet edilen alîm, hay, semi', basar gibi hiçbir sıfatla nitelendirilemez. Böyle bir tavsif teşbihe yol açabileceği gibi araz olan sıfatların Zât-ı İlâhiyye'ye nisbeti, O'nun hâdis varlıklara mahal teşkil etmesi neticesini doğurur. Ancak Allah'a kâdir, hâlik ve fâil denebilir. Çünkü yaratıkların hiçbirinde bu vasıflar yoktur.⁵²

Cehmiyye mezhebi, sıfatlar ve dolayısıyla Allah'ın kelâm sıfatı üzerinde özellikle duran bir mezhep olmuştur. Allah'ın kelâm sıfatını da, yaratıklarında olan bir sıfat olması hasebiyle, Allah için ezeli bir sıfat olarak kabul etmeyen Cehm b. Safvan, dolayısıyla Kelâmullah'ın yani Kur'an'ın mahlûk olduğunu söylemiştir.⁵³ Cehmiyye Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrini ilk öne süren mezheptir. Bu görüşü biraz farklı da olsa geliştirerek sistemleştiren ise Mu'tezile olmuştur. Hariciler, Şîî ve Zeydiyye'nin çoğunluğu, Mürcie ve Rafizîlerin birçoğu da kelâm sıfatını ezeli sıfat olarak kabul etmezler.⁵⁴

Sonuç olarak denilebilir ki insanın kendi eliyle işlediği fiillerin gerçekte Allah'a ait olduğu ve insanın işlediği bu fiili yapmaya mecbur ve mahkûm olduğu görüşünü savunan Cehmiyye mezhebi insanın özgürlüğünü tamamen ortadan kaldırmaktadır. Bu ise ilahî adalet prensibi ile bağdaşmamaktadır. İnsanın hür bir iradeye sahip olduğunu bildiren Kur'an âyetleri insanın yapıp ettiklerinden sorumlu olduğunu ve ahirette yaptıklarından sorumlu olacaklarını bildirmektedirler. Cehmiyye'nin bu bağlamdaki görüşleri Kur'an'la tamamen çelişmektedir.

⁵¹ Gölcük, *a.g.e.*, s. 51.

⁵² İrfan Abdülhamîd Fettâh, "Cebriyye", TDVİA, C. VII, s. 205-207.

⁵³ Özarlan, *a.g.e.*, s.46.

⁵⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kur'ân", TDVİA, C. XV, s. 371-375.

1.2.4. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat

Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sahih hadislerini rehber edinen, Allah elçisi Hz. Muhammed (s.a.v.) ile O'nun ashabının inanç konusunda takip ettikleri yolu izleyenlere Ehl-i Sünnet denir.⁵⁵

Ehl-i Sünnet iki koldan oluşmaktadır. Bunlardan ilki Selef yahut Selefiyye denilen, Kur'an ve Sünnet'te vârid olan itikadî esasları te'vil, teşbîh ve ta'til olmadan ele alan, buna göre o esasları kabul edip inanan zümredir. İkinci grup ise Ebû Mansûr el-Matürîdî'ye mensup olan Matürîdiyye ile Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'ye mensup bulunan Eş'arîyye zümrelerinin oluşturduğu Halef yahut Halefiyye'dir. Anılan bu iki zümre Selef gibi naslarda geçen ifadeleri te'vil etmeksizin kabullenmek yerine, teşbîh ve teccîm gibi görünen sıfatları aklın gereklerine göre yorumlama yöntemini benimsemişlerdir. Selefiyye'ye "Ehl-i Sünnet-i Hassa", Eş'arîyye ve Matürîdiyye'ye de "Ehl-i Sünnet-i Âmme" de denilmiştir.⁵⁶

1.2.4.1. Selefiyye/Sıfâtiyye

Sözlük anlamı "önce gelmek, geçmek, geçmişte kalmak" demektir. Terim olarak ise "Allah ve Resulünden gelen öğretilere ilave ve eksiltme yapmadan kabul edip, teşbih ve teccime düşmeden inanan, sahabe ve tabiinin inanç ve düşüncelerini olduğu gibi benimseyen, böylece ilk dönemin dinî anlayışını aynen korumayı amaçlayan kimselerin yolu veya inanç sistemi" olarak tarif edilmiştir.⁵⁷

Selefiyye Allah'ın zâtî, fiilî ve haberî sıfatlarının hepsini, naslarda bildirildiği şekliyle te'vile tabi tutmaksızın aynen kabul etmiştir. Bununla beraber, Allah'ı hiçbir yönden yaratılanlara benzetmeyip; teşbîhin her çeşidinden büyük bir titizlikle kaçınmışlardır. Onlara göre te'vil zanla yapılan bir hüküm vermedir. Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları hakkında hüküm vermek ise câiz değildir. Selef âlimleri âyet ve hadislerdeki müteşâbih ifadeleri yorumlamadan olduğu gibi kabul etmekte, bunlardan kast olunan

⁵⁵ Özarslan, *a.g.e.*, s. 85.

⁵⁶ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi*, DİB Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2016, s. 229.

⁵⁷ Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 113.

mânayı bilmeyi Allah'a havale etmekte ve onun mahiyeti üzerinde düşünmemektedirler.⁵⁸

Selefiyye, müteşâbih âyetler konusunda iki farklı düşünceye sahip olmuştur:

1. Müteşâbih âyetler hususunda herhangi bir yorum yapmaya gerek duymadan olduğu gibi inanıp kabul edenler.

Bu grupta olanlar “Rahman arşa istivâ etti.⁵⁹”, “Kendi ellerimle yarattığım⁶⁰”, gibi müteşâbih âyetlerin açıklanması ve yorumlanmasında kendilerini sorumlu saymamışlardır. Müteşâbih âyetler konusunda takındıkları tavır, Allah'ın eşi ve benzeri bulunmadığına inanıp, onları te'vil etmeden olduğu gibi kabul etmek şeklinde olmuştur. Bu yöntemi benimseyenler ilk Selefilerdir. İmam Şafiî, Ahmed b. Hanbel ve Malik b. Enes ilk Selefilerdendir.

2. Sonraki dönem Selefiyye'den bazıları ise, müteşâbih âyetleri zahirine yorup, buldukları zahirî şekliyle te'vile başvurmada, olduğu gibi açıklamayı uygun görmüşlerdir. Böyle yaparak “teşbîh”e düşmüşlerdir. Bu ise Selefilerin inandığı metoda tamamen aykırı bir durumdur.⁶¹

İmam Gazâlî (v. 505/1111), “İlcâmu'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm” isimli risâlesinde selef akidesi için yedi mühim esas tespit etmiştir:

- a. Takdîs: Allah'ı zâtına ve ismine layık olmayan şeylerden tenzih etmek, O'nun azametini yakışmayan sıfatlardan münezzeh olduğuna inanmaktır. Yüce Allah'ı cisim olmaktan ve cisimlerin sahip oldukları nitelik ve özelliklerden tenzih etmektir.
- b. Tasdik: Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatları Kur'an-ı Kerim'de ve sahih sünnette ne şekilde nitelendirilmişse, öylece kabul edip inanmaktır.

⁵⁸ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 108-109.

⁵⁹ Tâhâ, 20/5.

⁶⁰ Sâd, 38/75.

⁶¹ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 110; Özarslan, *a.g.e.*, s. 87.

- c. Aczini İtiraf Etmek: Naslardaki yani âyet ve sahih hadislerdeki Allah'ın sıfatları ile ilgili haberleri anlamayanların, bu durumu kabullenerek, ilâhi muradın ne olduğunu bilemeyeceğini itiraf etmeleridir.
- d. Sükût: Müteşâbihâtın anlamını sormamak, onlara dalmamak ve hatta soru sormayı bile yasaklamaktır. Selefiler, müteşâbih âyetler hakkında soru sormamayı, soranlara karşı cevap vermemeyi ve bunlar üzerinde te'vil yapmamayı kendilerine ilke edinmişlerdir.
- e. İmsâk: Müteşâbih naslarla ilgili herhangi bir yorum yapmaktan veya tasarrufta bulunmaktan kendini men etmektir.
- f. Keff: Müteşâbih âyet ve hadislerin yorumu ile kalben dahi ilgilenmemek, zihni bunlarla meşgul etmemek, onlarla ilgili düşünmemektir. Zira Selefilere göre kişinin anlayamayacağı bir konu üzerinde düşünüp yorum yapması ve fikren de olsa bazı neticelere varması doğru değildir.
- g. Ma'rifet Ehlini Teslim: Selefiler müteşâbih âyet ve hadislerin yorumunu halkın bilemeyeceğini söyler; fakat Hz. Peygamber'in, sahabelerin ve bu işin uzmanı olan bilginlerin te'vil yapabileceğini kabul ederler.⁶²

Görüldüğü gibi Selefilerin inanç esasları müteşâbihâtın te'vil edilmemesi noktasında toplanmaktadır. Naslarda yer alan ilâhi sıfatların te'vilini doğru bulmayan Selefiler teşbîh ve tecsîm görüşünü de reddederler. Aslında teşbîh ve tecsîmin reddi de bir çeşit te'vil sayılabilir. Fakat icmalî bir te'vil. Zira naslarda mevcut haberî sıfatların (yed, vech, ayn, istiva gibi) dildeki hakikî mânaları kabul edilecek olursa, bu teşbîh ve tecsîme götürür. Selef bu yüzden bunu kabul etmez. Bu kelimeler Allah Teâlâ için kullanıldığında hakikî mânalarına alnamazlar görüşü Selef'e aittir. İşte Selef'in yaptığı bu açıklama, icmalî bir te'vildir. Ancak Selef, bu icmalî te'vilde daha da ileri giderek Murad-ı İlâhi şudur, demez.⁶³

⁶² İsmail Hakkı İzmirli, *Muhassal Yeni Kelam İlmine Giriş*, (haz. Refik Ergin), Ötüken Yayınları, İstanbul 2014, s. 81-82; Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 114-116; Özarıslan, *a.g.e.*, s. 88-89.

⁶³ Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 116.

Selefler itikadî konuları daima teslimiyet ve iman çerçevesi içerisinde değerlendirmişlerdir. Allah'ın sıfatları ve diğer konularda tafsilata girişmemişler, inceden inceye fikirler yürütmemişler, nassları aynen kabul ederek müteşâbih nasları yorumlamak için te'vil yöntemini kullanmamışlardır. Selefiyye, Allah'ın zâtî, fiilî ve haberî sıfatlarının hepsini naslarda vârid olduğu gibi aynen kabul ettiğinden “Sıfâtiyye” olarak da anılmıştır.⁶⁴

Seleflerin yedi temel inanç esasında da görüldüğü gibi onlar teşbîh ve teccîme sapmadan âyet ve hadislerde geçeni aynen kabul edip te'vilde bulunmayan Ehl-i Sünnet kolunu ifade etmektedir. Özellikle ilâhi sıfatlar ve müteşâbih âyetlerin anlaşılmasında herhangi bir tartışma ve yorumlamaya girmeden olduğu gibi kabul ederler. Bunun yanında ilâhi sıfatların herhangi bir şekilde yaratılan varlıkların sıfatlarına benzemediğini vurgularlar. Selefiyye'nin ortaya koyduğu bu kurallar genellikle toplumun inancını korumaya yönelik olup, tartışmalı konularda gereksiz münakaşaların oluşmasını önleyici mahiyettedir. Fakat akli kullanmayı tavsiye eden birçok âyet ve hadis dikkate alındığında söz konusu esaslar ilim sahiplerini tatmin edecek nitelikte değildir. Ayrıca farklı din ve kültürlerle mücadelede, özellikle felsefi tartışmalarda selef metodunun yeterli olmayacağı aşikârdır.

1.2.4.2. Matüridiyye

İslam akaidinde İmam Ebû Mansur el-Matüridî'nin görüşlerini benimseyenlerin meydana getirdiği topluluğa Matüridiyye denilir. Ehl-i Sünnet'in en geniş ve en kalabalık kolunu oluşturan Matüridîlik, kökleri Ebû Hanife'ye kadar gitse de sistemli bir Kelâm okulu olarak Ebû Mansur el-Matüridî tarafından Semerkand bölgesinde kurulmuştur.⁶⁵

Matüridî'nin düşünceleri ve kurduğu sistem kendisinden sonra öğrencileri tarafından devam ettirilmiştir. Özellikle Hakîm es-Semerkandî, Ebû Ahmed ve Ebû Bekir el-İyâzî geleneğin teşekkülünde ve sonraki nesillere aktarılmasında etkili olmuşlardır. Matüridî'nin temel görüşleri dikkate alındığında Ebû Hanife'nin

⁶⁴ Şehristânî, *a.g.e.*, s. 108..

⁶⁵ Halil İbrahim Bulut, *a.g.e.*, s. 241.

görüŖlerinin birebir takip edildiği görölr. Bundan dolayı bazı eserlerde mezhebin adı “el-Hanefiyyetü'l-Matüridîyye” Ŗeklinde verilmiŖtir.⁶⁶

Matüridîliğe göre akıl ve nakil yolu ile Allah'ın bir ve tek olduğu kesindir. Naklî olarak Allah'ın varlığını ve birliğini dile getiren pek çok âyet-i kerîme mevcuttur. İmam Matüridî, Kitabu't-Tevhid isimli eserinde bu âyetlere örnekler vermiŖtir. O, Allah'ın varlığı ve birliğini kanıtlama noktasında aklî delil olarak Ŗunu zikreder: Âlemdede bir düzen ve intizam bulunmaktadır. Gerçekte birden fazla ilah olsaydı, bu muhteŖem düzen bozulabilirdi. Âlemin bir ve tek yaratıcısı vardır. O da Allah'tır.⁶⁷

Sünnî Kelâm kitaplarında görölen sıfat tasnifi Matüridî'dede görölmektedir. O Allah'ın varlığını ispat ettikten sonra sıfatları selbî, subûti ve fiilî olmak üzere 3 baŖlık altında ele almıŖtır. Subûti sıfatlar içinde yer alan ve kadîm olup olmaması açısından ayrı bir önem taşıyan kelâm sıfatını, iradî fiillerin oluŖmasında kulun payı ile ilahî iradenin tesirinin tartıŖıldıđı irade sıfatını ve yine tenzihî sıfatlar çerçevesinde Allah'ın görölebilirliğini konu edinen ru'yetullah meselesini ayrıca iŖlemiŖtir.⁶⁸

Matüridî'nin ulûhiyet anlayışında selbî/tenzihî sıfatlar büyük önem taŖır. Ona göre zahirî yönüyle Yüce Allah'a mekân nispet edilen “arŖ, kurb vb.” kavramlar tenzihî sıfatlar içerisinde değerlendirilmelidir. O bu kavramları te'vil etmenin doğru olacağı kanaatindedir. Allah-âlem iliŖkisi kapsamında fiilî sıfatları ise ayrı bir grup halinde ele almıŖ ve fiilî sıfatların kadîm olduğunu dile getirmiŖtir. Evrenin genel iŖleyiŖi ve yapısından hareket ederek Allah'ın sıfatlarının ispat edilebilirliğini göstermiŖtir. Örneğin; yoktan var olan kâinat bir yaratana muhtaçtır; bu ise Yüce Allah'ın yaratma sıfatına iŖaret etmektedir. Ayrıca Allah'a sıfat nispet etmenin yaratıcı ile yaratılmıŖ arasında herhangi bir benzerlik doğurmayacağını belirten Matüridî'ye göre, yaratılmıŖlara nispet edilen her sıfatın mahiyeti Allah'tan nefyedilmelidir. Ancak, isim ve sıfat olmadan Allah'ın zâtını tanımak, tabiatı yaratıŖ ve yönetiŖ fonksiyonu gereğince açıklamak mümkün değildir. Söz konusu gerekçelerden

⁶⁶ Halil İbrahim Bulut, *a.g.e.*, s. 147, 149.

⁶⁷ Musa Koçar, *Matüridî'de Allah-Âlem İliŖkisi*, Ötüken NeŖriyat, İstanbul 2004, s. 137-138.

⁶⁸ Koçar, *a.g.e.*, s. 155-156.

hareketle Allah'a isim ve sıfat nispet etmek gerekli olmuştur. Çünkü duyularla algılanamayan Allah'ın varlığı, ancak duyular dünyasının kılavuzluğu ile bilinebilmektedir. Fakat Allah'a nispet edilen isim ve sıfatların yaratılmış varlıklara da nispet edilmesi nedeniyle örneğin, "Allah âlimdir." denildiğinde, O'nun diğer âlimler gibi olmadığı belirtilerek, yaratan ile yaratılan arasındaki benzerlik ortadan kaldırılmalıdır.⁶⁹

Eş'arîlerin kudret sıfatı içinde değerlendirdikleri tekvîn sıfatı Matürîdî'ye göre zâtî sıfatlar içinde yer almaktadır. Ona göre yoktan yaratılan evren Yüce Allah'ın tekvîn sıfatı sayesinde var olmuştur. Matürîdî evrende bulunan kötülük ve çirkinliklerin Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmesinin doğru olmadığını, çirkin fiil ve davranışların Allah'ın zâtını nitelendirmediğini söyler ve bunların yaratma ile ilgili hususlar olduğunu belirtir.⁷⁰

Allah'ın sıfatlarının tamamının ezeli olduğu kanaatini taşıyan Matürîdî, Allah'ın sahip olduğu bütün sıfatlara başkası sayesinde değil, bizzât kendi zâtıyla layık olduğunu belirtir. Onun sıfatlara yüklediği anlam şu şekilde özetlenebilir:

Matürîdî'ye göre hayat Allah'ın zâtî sıfatıdır. Yani Allah bizâtihi hayat sahibi olup, O'nun dışındaki hayat sahibi varlıklar bizâtihi değil, biğayrihi hay olduklarından dolayı hayatlarını başka bir varlığa borçludurlar. Matürîdî ilim sıfatının da zâtî sıfat olduğunu söyler. Allah'ın ilminde hiçbir değişiklik söz konusu değildir. İnsan bilmek için vasıtalara ihtiyaç duyduğu halde, Allah söz konusu vasıtalara ihtiyaç duymaz. Matürîdî Yüce Allah'ı mahlûkatın yaratıcısı sıfatıyla her şeyi bilen, bunun yanı sıra O'nu gizli ya da alenî her şeyi işitip, gören olarak nitelendirmektedir. Matürîdî'ye göre Allah sonsuz irade ve kudret sahibidir. Âlemi yoktan var etmesi O'nun mutlak irade ve kudretinin bir sonucudur. Kemâl sıfatları ile muttasıf olan ve her şeye gücü yeten Yüce Allah'ın kelâm sıfatına sahip olmaması düşünülemez. Kur'an-ı Kerim'in mahlûk olduğunu reddeden Matürîdî, Allah'ın kelâmının yaratılmış olduğu fikrinin kabul

⁶⁹ Koçar, *a.g.e.*, s. 156-158.

⁷⁰ Koçar, *a.g.e.*, s. 169-187.

edilmesinin yaratılan ile arasında bir benzerlik doğuracağını söyler. Ve bu durumun Cenâb-ı Hak için söz konusu olmayacağını ifade eder.

1.2.4.3. Eş'ariyye

İslam düşünce tarihinde İmam Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerini benimseyenlerin meydana getirdiği topluluğa Eş'arîyye-Eş'arîlik denilir. Bu mezhep ilâhi sıfatlar, kulların fiilleri ve iman-günah konularına dair görüşleri sebebiyle muhaliflerince Müşebbihe, Cebriyye ve Mürcie gibi isimlerle de anılmıştır.⁷¹

Eş'arîlere göre Allah'ın varlığına akıl yürütme yoluyla ulaşılabilir. İlâhi sıfatlar konusuna “sıfat-ı meânî” teorisiyle çözüm getirmeye çalışmışlardır. Bu teoriye göre naslarda Allah'ın hay, âlim, kâdir, mürîd olduğu bildirilmiştir. Duyular âleminde hay hayat sahibine, âlim ilim sahibine, kâdir kudreti olana, mürîd iradesi olana denildiğine göre Allah'ın da hayat, ilim, kudret, irade kavramlarından ibaret olan sıfatları vardır. Sıfatları zâtî ve fiilî olmak üzere iki gruba ayıran Eş'arîler kelâm sıfatı üzerinde özellikle durmuşlardır. Onlara göre kelâm sıfatı zâtî bir sıfattır. Lafzî ve Nefsî olmak üzere iki kısımdır. Harf ve sesler, lafzî kelâmı teşkil eder, nefsî kelâm ise harf ve seslerin delâlet ettiği mânalardan ibarettir. Buna göre Kur'an, Allah'ın kelâmı olup, lafzen mahlûktur, lafızların delalet ettiği mânalar ise Allah'ın zâtı ile kâim olup kadîmdir.⁷²

Allah'ın yaratılanlara benzemekten tenzihi konusunda Eş'arîler arasında ittifak vardır. Onlara göre Allah, araz, cevher ve cisim olmak, yaratıklara hulul etmek, bir yönde bulunmak, zaman ve mekân tarafından kuşatılmak gibi vasıflardan münezzehtir.⁷³

Eş'arîyye âlimlerinin çoğunluğuna göre fiilî sıfatlar Allah ile kâim olmayıp hâdistir. Yaratmak, rızık vermek, öldürmek, diriltmek vb. fiiller ezeli olan kudret sıfatının tecellisidir. Bundan dolayı tekvîn sıfatını itibarî sıfat olarak kabul ederler. Eş'arîler, ilâhi fiillerin herhangi bir gaye ve hikmete bağlı olmadığını ısrarla vurgulayıp

⁷¹ Koçar, *a.g.e.*, s.267.

⁷² Halil İbrahim Bulut, *a.g.e.*, s. 277.

⁷³ Halil İbrahim Bulut, *a.g.e.*, s. 278.

irade sıfatını öne çıkarmışlar, böylece bir anlamda ilâhi fiillerin hikmetsiz olabileceğini savunmuşlardır.⁷⁴

Ehl-i Sünnet âlimleri Allah Teâlâ'nın kemâl ifade eden sıfatlar ile vasıflandığı, eksiklik, acz ve kusur belirten şeylerden münezzehe olduğu konusunda ittifak halindedir. O'nun sıfatları sonradan meydana gelmiş değildir. Bilakis onlar ezelîdir, ebedîdir, kadîmdir ve zâtı ile mevcuttur. O hayat, ilim, semi', basar, irade, kudret, kelâm ve tekvîn gibi sonsuz kemâl sıfatlara sahiptir.

1.3. Tasavvuf Ehlinin Allah'ın Sıfatlarına Dair Görüşleri

Mutasavvıflar, Allah'ın zâtı ve sıfatlarını idrak etme noktasında insan aklının aciz kaldığını ve kendini tatmin edici bir noktaya ulaşamayacağı görüşünde karar kılmışlardır. Onlara göre Cenâb-ı Hakk'ı aklın kavraması ve gözlerin idrak etmesi imkânsızdır. Bu yüzden onlar akli bir kenara bırakıp, sıfatları zevk, müşâhede ve keşif yoluyla kavramanın en uygun yol olacağını belirtmişlerdir.⁷⁵

Sûfiler Allah'ın, zâtıyla kâim, kadîm/ezelî ve ebedî sıfatlarla muttasıf olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Onlara göre Allah, ebedî bir ilimle âlim, kudretle kâdir, hayatla hay, kelâmla mütekellimdir. Zira ilimsiz âlim, kudretsiz kâdir, hayatsız hay, kelâmsız mütekellim düşünülemez. Onlara göre Yüce Allah ilim, kudret, kuvvet, izzet, hilim, hikmet, kibriya, cebbarlık, kıdem hayat, irade ve kelâm sıfatlarına sahiptir. Allah'ın gerçek mânasıyla sem'i, basarı, vechi ve yedi (işitmesi, görmesi, yüzü ve eli) vardır. Fakat bunlar mahlûkatın işitmesi, görmesi, yüzleri ve elleri gibi değildir. Yine sûfilere Allah'ın sıfatları O'nun zâtının ne aynısı, ne de gayrisidir. Allah Teâlâ'nın âyetlerde geçen isim ve sıfatları, yaratıkların isim ve sıfatlarına benzemez. Yüce Allah'ın isim, sıfat ve fiillerinde bir misli yoktur.⁷⁶

Haberî sıfatlar konusunda ihtilafa düşen sûfilerin çoğunluğuna göre, bu sıfatlar Allah'ın sıfatlarındandır. Fakat üzerinde yorum yapmaktan kaçınmak gerekir. Bu

⁷⁴ Koçar, *a.g.e.*, s. 277-279.

⁷⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2009, s. 640.

⁷⁶ Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta'arruf)*, (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s. 63.

sıfatlara inanmak farzdır. Fakat üzerinde düşünmek gerekli değildir. Bir kısım sûfi ise bu sıfatların te'vil edilmesi gerektiğini söylemişler ve ityân ve nüzul kavramları şu şekilde yorumlamışlardır: İtyân, Allah'ın bir kulunu kendisine yaklaştırması veya uzaklaştırması; Allah'ın bir şeye nüzul etmesinin mânası ise ona teveccüh etmesi yakın olması. Diğer müteşabih sıfatların yorumunda da bu metodu kullanmışlardır.⁷⁷

Allah'ın ezelde yaratıcı olduğu hususunda da sûfiler ihtilaf halindedir. Fakat onların çoğunluğuna göre Allah Teâlâ mahlûkatı yarattığı için Hâlık, varlıkları icad ettiği için Bârî ve çeşitli şekilleri var kıldığı için Musavvir isimlerini hak etmiş değildir. Şâyet böyle olsaydı, ezelde Allah'ın eksik olması, sonra halkla tamamlanmış bulunması icap ederdi. Allah'ın iştirici, görücü, yaratıcı, icad edici ve şekil verici olduğu bir gerçektir. Eğer Hâlık, Bârî ve Musavvir sıfatlarını, icad edilen ve şekil verilen eşya sayesinde almış olsaydı Allah'ın bu gibi şeylere muhtaç olması gerekirdi. Böyle bir şey ise Hak Teâlâ için imkânsızdır.⁷⁸

Allah'ın kelâm sıfatının kadîm olduğu görüşünü savunan sûfiler Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrini kabul etmezler. Onlara göre Kur'an hakikî mânada Allah Teâlâ'nın sözüdür. O'nun kelâmı sonra yaratılmış, sonradan olmuş değildir. O'nun kelâmı ses, harf ve hecelerden meydana gelmez.⁷⁹

Ebübekir Kelâbâzî'ye göre Cenâb-ı Hak kendisini hangi sıfatlarla vasıflandırmışsa o sıfatlara, hangi isimlerle adlandırmışsa o isimlere sahiptir. O, isim ve sıfatlarıyla kadîmdir, ezeldir. Hiçbir yönden mahlûkatına benzemez. Zâtı, diğer zâtlara, sıfatları öbür sıfatlara benzetilemez. Yaratılmış olan varlıkların sonradan meydana geldiklerini gösteren hiç bir emare ve işaret O'nda mevcut değildir. Sonradan olan şeylerden evveldir, öncedir. O'ndan başka ezeli varlık ve O'ndan gayri ilah yoktur. O, her şeyden evvel mevcut olan bir varlıktır. O, cisim, madde, şekil, şahıs, cevher ve araz değildir. O'nda birleşme, ayrılma, hareket, sükûn, fazlalık, eksiklik yoktur. Bölümlere ve parçalara sahip, alet ve organlara mâlik değildir. Yön ve mekândan münezzehtir. Afet ve musibetler O'na isabet etmez. Uyuklama O'nu

⁷⁷ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 64-65.

⁷⁸ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 65-66.

⁷⁹ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 68.

tutmaz. Vaktin hükmüne tabi olmaz. İşaretler O’nu belirgin hale getirmez. Mekân O’nu ihtiva etmez. Üzerinden zaman geçmez. Bir şeye dokunmak, bir köşeye çekilmek, bir yere hulûl etmek, girmek O’nun hakkında söz konusu olmaz. O’nu fikirler ihâta etmez, perdeler örtmez, gözler idrak etmez. Kelâbâzî eserinde ilâhi sıfatlar hakkındaki görüşlerini bu şekilde ifade ettikten sonra diğer sûfilerin sözlerine yer verir.⁸⁰

Abdülkerîm Kuşeyrî ise eserinde kendinden önceki sûfilerin ilâhi sıfatlar hakkındaki sözlerini aktardıktan sonra Allah’ın sıfatları hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirir: Hiç şüphesiz Allah Teâlâ mevcuttur, kadîmdir, vâhiddir, hakîmdir, kâdirdir, alîmdir, kâhirdir, merhametlidir, irade sahibidir, işiticidir, kerîmdir, büyüktür, konuşandır, görendir, güçlüdür, hayat sahibidir, bâkidir, sameddir. Şüphesiz ki O, ilmi ile âlim, kudreti ile kâdir, iradesi ile mürîd, semi’ sıfatı ile işitici, basar sıfatı ile görücü, kelâm sıfatı ile konuşucu, hayat sıfatı ile diri ve bekâ sıfatı ile bakîdir. Hak’ın iki eli vardır. Bu iki el O’nun sıfatıdır. Bunlarla dilediğini yaratır. Zât’ına has sıfatları vardır. Bu sıfatlar O’nun aynıdır denemez; O’ndan gayrıdır da denemez. Bunlar ezeli ve ebedi vasıflarıdır. Hak, her yönden tektir. Yarattığı hiçbir varlığa benzemez; yaratılan hiçbir varlık da O’na benzemez. Cisim, cevher ve araz da değildir. O’nun sıfatları da araz değildir. Hak, zihinlerde tasavvur edilemez, akıl ile (keyfiyeti) takdîr edilemez. O’nun için bir yön ve mekân söz konusu değildir. O’nun üzerinden bir vakit ve zaman geçmez. O’nun vasıflarında bir azalma ve artma olmaz. Onun için bir şekil ve miktar söz konusu değildir. O’nu bir sınır veya hudud inkitâ’a uğratamaz. Hiçbir hâdis şey O’na hulûl edemez. O’nu bir fiile zorlayan hiçbir sebep yoktur. O’nun için bir renk ve oluş/kevn söz konusu değildir. O’na bir yardım veya mededin faydası dokunamaz. Hiçbir şey O’nun kudreti dışına çıkamaz, hiçbir fitrat O’nun hükmü dışında kalmaz, bilinen hiçbir şey O’nun ilminden gizli kalmaz. Hak’ın fiili için “Bunu nasıl yaptı?” denmez. Yaptığı hiçbir iş için “Bunu niçin yaptın?” diye kendisine hesap sorulamaz. O’nun için “Nerede, ne şekilde, nasıl?” türü sorular sorulmaz. Ne

⁸⁰ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 61.

zaman var olduğu veya ne zaman son bulacağı şeklinde sorular sorulamaz, zira O (c.c.), ezeli ve ebedidir.⁸¹

Kelâm ekollerinin Allah Teâlâ'nın sıfatlarıyla ilgili olarak yapmış olduğu tartışmalar mutasavvıflar için söz konusu değildir. Onlar Cenâb-ı Hakk'ın kemâl sıfatları ile muttasıf olduğu hususunda ittifak halindedirler. Onlara göre Allah (c.c.) genel itibariyle bir ve tek, kimseye ihtiyacı bulunmayan, ezeli ve ebedi bir hayat sahibi, izzet ve ikram sahibi, her şeyi bilen, gören ve duyan, rahmetli, merhametli, hikmet ve kelâm sahibi, cömert ve rızık veren bir yaratıcıdır. O'nun hem zâtında, hem de sıfatlarında eşi ve benzeri yoktur.

⁸¹ Abdülkerim Kuşeyri, *Kuşeyri Risâlesi*, (haz. Süleyman Uludağ) Dergâh Yayınları, İstanbul 1991, s. 105-107.

II. BÖLÜM

2. İLÂHİ SIFATLARIN ÇEŞİTLERİ

Ehl-i Sünnet Kelâmcıları arasında sıfatlar belirli sınıflandırmalara tabi tutulmuş ve sayı ile ifade edilmişlerdir. Ancak bu sayılar kesinlik arz etmemektedir. Sıfatları ilk defa sınıflandırmaya tabi tutan âlim Ebû Hanife olmuştur. Ona göre sıfatlar zâtî ve fiilî olarak iki kısma ayrılmış olup, zâtî sıfatlar; hayat, kudret, ilim, kelim, semi', basar ve irade; fiilî sıfatlar ise, tahlîk/yaratma, terzîk/rızık verme, inşa', ibda'/yoktan yaratma, sun' gibi sıfatlardır. Erken dönem akaid ve kelâm kitapları olan Maturidî'nin Kitabu't-Tevhid ve Eş'arî'nin el- Lüma isimli eserlerinde de isim ve sıfatlar belirli bir tasnife tabi tutulmuş ve sonraki dönemde sınıflandırmalar devam ederek aşağı yukarı son şeklini almıştır.⁸²

Kelâmcılar tarafından yapılan bu tasniflerin birbirinden farklı olmasının nedeni, birinin sıfat kabul ettiğini diğersinin kabul etmemesi değil, bazı sıfatların, özel bir grup şeklinde mi yoksa diğers bir grubun içinde mi inceleneceği hususudur.⁸³ Aynı şekilde ilgili sıfatların, kendilerine farklı açılardan yaklaşım imkânı sunmaları ve insan düşüncesinin bireysel farklılık arz etmesi de farklılığın temel nedenlerindedir. Bu sebeplere binaen sıfatların tasnifi konusunda Kelâmcıların, üzerinde ittifak ettikleri herhangi bir taksim şekli bulunmamaktadır.

Sıfatlar, hangi kategoride değerlendirilirse değerlendirilsin sıfatın varlığı yadsınamaz bir gerçekliktir. Dolayısıyla hikmeti üzerinde düşünmek ve bu şekilde değerlendirmek daha doğrudur.

Tasavvufla ilgili eserlere bakıldığında İlâhî Zât hakkında değişik ifade ve duygular göze çarpar. Bu hâl mutasavvıfların durumundan kaynaklanmaktadır. Onlardan bazıları gâyet akli başında bir insan olarak konuşurken; bazıları da ilâhî aşktan sarhoş, vecd içerisinde konuşur ve hareket eder. Hz. Mevlâna ise Cenâb-ı Hakk'ı vasfederken yapmacık olmayan bir ifade tarzı benimsemiş; duygularını aşk ve özlem ile dile getirmiştir⁸⁴: Mevlâna sıfatlar konusunda Kelâm ilminin yaptığı

⁸² H. Hüseyin Tunçbilek, *İlâhî Sıfatların İsbati, Sayısı, Kısımları ve İsim-Sıfat İlişkisi*, Harran Ün. İlâhiyat Fak. Dergisi, Yıl: 11, Sayı: 15, Ocak-Haziran 2006, s. 11-12.

⁸³ A.Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâma Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1993, s. 117.

⁸⁴ Saadettin Kocatürk, *"Mevlâna'nın Divanında İlâhî Zât ve İnsan"*, Selçuk Üniversitesi, III. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler), Konya 1988. s. 263.

sınıflandırmalara girmeden konunun özüne inmeye çalışmış; kimi sıfatlara doğrudan, kimilerine de dolaylı olarak eserlerinde yer vermiştir. Mevlâna ilâhi sıfatlarla ilgili görüşlerini Mesnevî’de şairâne bir üslup ile coşkulu şekilde dile getirmiştir. Onun bu konudaki görüşleri tamamıyla naslara uygun olup; Ehl-i Sünnet’in sıfat anlayışı ile mutabıktır.

Mevlâna Yüce Allah’ı eserlerinde Kelâmcılar tarafından “nefsî, selbî, subûtî, fiilî ve haberî” sıfatlar içerisinde değerlendirilen pek çok sıfatla anmaktadır:⁸⁵

1. **Sıfat-ı Nefsiyye:** Vücûd sıfatı.
2. **Sıfat-ı Selbiyye:** Kıdem, Bekâ, Muhalefetün li’l-havâdis, Kıyam bi Nefsihî, Vahdâniyet.
3. **Sıfat-ı Subûtiyye:** Hayat, İlim, İrâde, Kudret, Semi’, Basar, Kelâm, Tekvîn.
4. **Sıfat-ı Fiiliyye:** Allah’ın yaratma, rızık verme, öldürme, diriltme gibi sıfatlarıdır.
5. **Sıfat-ı Haberiyeye:** Âyet ve hadislerde bildirilmiş olan yed, vech, istiva, gibi sıfatlardır.

2.1. Sıfat-ı Nefsiyye: Vücûd Sıfatı

Nefse yani zât’a nisbet edildiği için nefsî sıfat adını almıştır. Vücûd: Olmak, var olmak, olan, var olan, mevcut anlamlarına gelmektedir. Kelâm ilminde Allah Teâlâ’nın varlığı demektir. O “Vâcib-ül Vücûd” dur. Yani varlığı zâtının gereği olup, var olmak için başka bir var ediciye muhtaç değildir. Vücûdun zıddı olan yokluk Allah Teâlâ hakkında düşünülemez. Vücûd sıfatı bütün sıfatların aslıdır.⁸⁶ Allah’ın varlığı, mevcûdiyeti kendi zâtının gereğidir. O’nun Yüce zâtı, mahlûkatta olduğu gibi başkasından dolayı değildir. O, kendi zâtı ile vardır; kendi zâtıyla kâimdir; varlığı için bir başkasına muhtaç değildir. Zira muhtaç olan, ilâh olamaz.⁸⁷

⁸⁵ Tuna Tunagöz, *Mevlânâ Düşüncesinde Tanrı*, Karahan Kitabevi, Adana 2015, s. 68.

⁸⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “Vücûd”, TDVİA, C. XXXXIII, s. 136-137.

⁸⁷ Metin Yurdagür, *Allah’ın Sıfatları: Esmâül-Hüsna*, Marifet Yayınları, İstanbul 1984, s. 143.

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın varlığına, mevcûdiyetine işaret eden pek çok âyet-i kerîme mevcuttur. Haşr suresinin 22. âyetinde şöyle buyurulmaktadır: “O Yüce Allah, görüleni de görülmeyeni de bilen, kendisinden başka ilah olmayan, ancak kendisi var olan Allah'tır.”

Kelâm âlimleri genellikle varlığı, vâcib varlık ve mümkün varlık olmak üzere ikiye ayırırlar. Vâcib varlık, varlığı zorunlu olan ve var olmak için başka hiçbir varlığa ihtiyacı olmayan demektir. Aynı zamanda vâcib, yokluğu düşünilemeyen, yokluğu kabul etmeyen varlıktır. O'nun varlığı zâtının gereğidir. Bundan Yüce Allah kastedilmektedir. Mümkün varlık ise, varlığı imkân dâhilinde olan, yani var olması başka bir varlığın var etmesine bağlı olan varlıktır. Allah'ın varlığının dışındaki her şey bu kategoriye dâhildir. Bunların varlığı, Allah'ın onları var etmesine bağlıdır. O dilerse istediği zaman onları yok edebilir.

Mutasavvıflara gelince onlar da, Allah'ın varlığının zorunlu olduğu görüşündedirler. Vahdet konusunda da farklı düşünmemektedirler. Yani onlara göre de Allah birdir. Mutasavvıflardan bazıları varlığı sadece Allah'a hasredip, mümkün varlıkları inkâr etmişlerdir. Bu görüşü savunan mutasavvıflara göre kendiliğinden var olan vücûd birdir. O da Yüce Allah'ın vücûdudur. O'nda çoğalma, yenilenme, değişme ve bölünme olmaz. O, ezelî ve ebedîdir. O, maddî şekil ve formdan, sınırlılıktan münezzehtir. Buna mutlak varlık/vücûd denilir.⁸⁸

Yukarıda ifade edilen bazı sûfilerin benimsemiş olduğu düşünce sistemine Vahdet-i Vücûd denilmektedir. Vahdet-i Vücûd, varlığın birliği demektir. Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak, bilmektir. Vahdet-i Vücûd zevkle elde edilir, yaşanarak bilinir. Kitap okunarak öğrenilen bir felsefe sistemi değildir. Vahdet-i Vücûdu yaşayarak elde eden kişi, gerçek varlığın bir olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve O'nun tecellilerinden başka hiçbir şeyin bulunmadığını bilir. Her şey, o Bir'in çeşitli görünüşlerinden, tecellilerinden ibarettir.⁸⁹

⁸⁸ Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, s.103.

⁸⁹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 740-741.

Vâhdet-i Vücûd anlayışını ilk olarak sistemli şekilde ortaya koyan İbn-i Arabî olmuştur. Her ne kadar İbn-i Arabî’den önce de vahdet ve vücûd konusunda Vâhdet-i Vücûdu çağrıştıran söz ve düşünceler ortaya konmuşsa da, bunu sistemleştiren, bu konuyla ilgili delillerini ilmî çerçevede ortaya koyan, varlık düşüncesini felsefî bir boyutla açıklayan ve ispatlamaya çalışan İbn-i Arabî olmuştur. İbn Arabî’den önce bazı mutasavvıflar Vâhdet-i Vücûd meselesinin temel konuları olan “Allah” ve “varlık” hakkında bir takım görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlar arasında Muhasibî, Bayezid-i Bistamî, Cüneyd-i Bağdadî ve Hallac-ı Mansur gibi mutasavvıfları sayabiliriz.⁹⁰

İbn Arabî’nin “Mutlak Varlık” teorisi, sadece Allah-âlem ilişkisini değil, bütün sisteminin özünü oluşturmaktadır. Ona göre ontolojik açıdan vücûd/varlık birdir. Onda çokluk ve ikilik söz konusu değildir. Dış dünyada görülen mevcûdat gerçek varlıklar olmayıp gölge, vehim ve hayalden ibarettir. Zira bunlar sürekli değişmekte ve bozulmaktadır. Bunlara varlık denilmesi mazhariyet ilişkisiyle mecâzî bir isnattır. Bunlar Allah’ın varlığı ile var olan, Allah’ın sıfatlarının tecellilerinden ibarettir.⁹¹

Kuşeyrî ve Kelâbâzî Vahdet-i Vücûda dayanan bir tasavvuf anlayışına yabancıdır. Vahdet-i Vücûd Kuşeyrî ve Kelâbâzî’den çok sonra İbn Arabî tarafından ortaya atılmıştır. İbn Arabî’nin tasavvufu, felsefî bir tasavvuftur. Kuşeyrî ve Kelâbâzî ise tasavvufî felsefeye hiçbir zaman sıcak bakmamıştır.⁹²

Ali bin Osman Hucvirî’ye göre cevherler, a’râzlar, unsurlar, maddeler, tabiatlar ve cisimler gibi şeylerin tümü ilâhî sırların görülmesine engel olan perdelerdir. Tevhid makamında bunların herhangi birini var kabul etmek şirktir.⁹³ Ona göre tevhidin bir gereği olarak kul için herhangi bir sıfat kabul edilemez. Bu hakikat, kulun sıfatının fani olmasını gerektirir. Bu ise, Hakk’ın sıfatının bekâsı ile olur. Tevhid hakikatine ulaşmış bir kul için herhangi bir sıfat sahih olmaz. Çünkü kulun sıfatı şekilden başka

⁹⁰ Hasan Hüseyin Tunçbilek, *Muhyiddin İbn Arabî’de Vahdet-i Vücûd Telakkîsi*, H.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 19, 2008, s. 14.

⁹¹ Tunçbilek, *a.g.e.*, s. 14.

⁹² Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 57; Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁹³ Ali b. Osman b. Ebu Ali Cüllâbî Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996, s. 83.

bir şey değildir. O, Hakk'ın mülkü ve fiilidir. Dolayısıyla hakîkatte kul, Hakk'a aittir.⁹⁴ Bu görüşlerine istinâden Hucvirî'nin Vâhdet-i Vücûd görüşünü savunduğu söylenebilir.

Sûfi bir düşünür olan Mevlâna Kelâm âlimlerinin yapmış olduğu varlık sınıflandırmasına katılmaz. Ona göre tek vücûd sahibi zâtıyla kâim olan varlık Hak Teâlâ'dır. Âlem, Allah'ın sıfatlarının bir tecellisinden ibaret olup; hayal ve vehimden ibarettir. O'nun vücûdu zâtıyla değil, fiil ve sıfatlarıyla bütün mevcûdatta değişmeksizin görünür.

Mevlânâ'daki Vahdet-i Vücûd anlayışının oluşmasında etkili olmuş kişi, Muhyiddin-i Arabî'nin üvey oğlu ve müridi, aynı zamanda Mevlânâ'nın da hocası olan Sadrettin-i Konevî'dir. Konevî'de Vahdet-i Vücûd düşüncesi tamamen açık bir şekilde görülmektedir.⁹⁵

İbnü'l-Arabî'ye göre vücûd, Hakk'ın zâtıdır. O'nun zâtı, sıfatları ve fiillerinden başka bir varlık söz konusu değildir. Vücûd birdir; mevcûdat ise onun tecellilerinden ibarettir. Muhtemelen Sadreddin Konevî'nin vasıtasıyla İbnü'l-Arabî ile aynı görüşleri paylaşan Mevlâna, oldukça karmaşık görünen Vahdet-i Vücûd felsefesi hakkındaki görüşlerini dile getirirken yalın bir dil kullanmış, düşüncelerini halkın anlayacağı şekilde ifade etmiş ve görüşlerinin merkezine ilâhi aşkı almıştır. İbn Arabî ise görüşlerini dile getirirken anlaşılması zor bir dil kullanmış ve konunun teorik yönüne ağırlık vererek düşüncesini belirli bir sistem içerisinde ele almıştır.

Vücûd sıfatının sadece Yaradan'a has olduğunu, O'nun dışında her şeyin Yaradanın yansıması olduğunu vurgulayan Mevlâna'ya göre var olan sadece Cenâb-ı Hak'tır. O: *“Ey bizim canımıza can olan! Biz kim oluyoruz ki seninle ortada olalım, görünelim! Biz yokuz. Varlıklarımız, fâni sûretle gösteren Vücûd-u Mutlak olan sensin.”*⁹⁶ diyerek Hak Teâlâ dışında hiçbir şeyin gerçek varlığa sahip olmadığını kâinatta mevcut olan her şeyin Yüce Yaradanın bir yansıma ve tezahüründen ibaret

⁹⁴ Hucvirî, *a.g.e.*, s. 117.

⁹⁵ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan Mevlâna ve Tasavvuf*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2002, s. 129.

⁹⁶ Mevlâna Celaleddin-i Rûmî, *Mesnevî*, (çev. Veled İzbudak), C. I, b. 601-602. Ayrıca bkz. II, b. 1662; V, b. 2198; I, b.1199-1201; II, b. 101-102; I, b. 518-520.

olduğunu dile getirir. Beyitlerin devamında “*Biz umumiyetle aslanlarız ama bayrak üstüne resmedilmiş aslanlar! Onların zaman zaman hareketleri, hamleleri rüzgârdandır. Hareketimiz de, varlığımız da senin vergindir. Varlığımız umumiyetle senin icadındır.*”⁹⁷” diyerek insanoğlunu bayrakların üzerine yapılmış aslan resimlerine benzetir. Bu resimlerin hareketleri ve hamleleri rüzgâr estikçe meydana gelmektedir. İşte bu hamle ve hareketler Yüce Yaradanın isim ve sıfatlarının yansımalarıdır. Konuyu bu şekilde benzetmelerle anlatan Mevlâna’ya göre bütün isim ve sıfatlarıyla kâinatta tecelli eden Cenâb-ı Hak, insan-ı kâmile de aynen tecelli etmektedir.

Yukarıda vermiş olduğumuz beyitte Mevlâna Allah Teâla’dan bahsederken Vücûd-u Mutlak tabirini kullanmıştır. Şeyh-i Ekber Muhyiddin İbn Arabî Hazretleri de Füsusu’l-Hikem isimli eserinde Cenâb-ı Hak’tan bahsederken aynı tabiri kullanmıştır.⁹⁸

“*İnsan, yücelikler vasıflarının usturlabıdır.(bir çeşit teleskop) İnsan sıfatı onun âyetlerine mazhardır. İnsanda ne görürsen onun aksidir. Irmak suyuna akseden ay gibi hani.*”⁹⁹” derken Mevlânâ; insan-ı kâmilde tecelli eden her şeyin Hak Teâlâ’nın esmâ ve sıfatlarının aksi olduğunu; ırmak üzerine akseden ay misâli vererek ifade etmiştir.

Mevlâna’ya göre bu âlem ve mevcûdat köpük misalidir. Köpük nasıl ki, kendi haline bir varlığı ifade etmiyor ve dalgalara bağlı ise, bu âlem de kendi başına bir varlığa sahip değildir. Mevlâna’nın düşünce sisteminde ikilik yok, tek vücûd sahibi olan Hak Teâlâ vardır.¹⁰⁰

Tasavvuf ıstılahında bir kimseyi Cenâb-ı Hakk’ın tecellisinin istilâ etmesi ve masivadan yüz çevirmesi durumunda o kimse için, “halktan fâni oldu, Hakk ile bâki oldu” ifadesi kullanılır. Ve bu bekâ terimi ile ifade edilir.¹⁰¹ Mevlâna kulun varlığını Hak Teâlâ’da eriterek kendi varlığını hissetmemesi durumunu Mesnevî’de ele almıştır.

⁹⁷ Mesnevî, V, b. 3310-3317.

⁹⁸ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Mesnevi-i Şerif, I, (tercüme ve şerh: Ahmet Avni Konuk), Kitabevi Yayınları, s. 231, b. 610.

⁹⁹ Mesnevî, VI, b. 3138-3139.

¹⁰⁰ Bkz. Mesnevî, IV, b. 2946.

¹⁰¹ Kuşeyrî, a.g.e., s. 197.

İnsanoğlunun kendi benliğini yok edip sadece Cenâb-ı Hakk'ın varlığını kabul etmesinin içindeki ilâhi sıfatları ortaya çıkaracağını ve bu hareketinin sonucu onda mevcut bulunan her cüz'i fiilin Hak katında küllî bir harekete dönüşeceğini şu şekilde ifade etmiştir: *“Tanrıyı tevhid etmeyi öğrenmek nedir? Kendini tek Tanrı önünde yakıp yok etmek. Gündüz gibi şulelenip parlamayı diliyorsan geceye benzeyen varlığını yak! Varlığını o varlığı meydana getirenin varlığında bakırı kimya içinde eritir, yok eder gibi eritir, yok eder gibi erit, yok et (de altın ol)”*¹⁰²”

Var olan her şey, Cenâb-ı Hakk'ın eseridir. Evrende bulunan her şeyin Hak Teâlâ'nın esmâ ve sıfatlarının tezahürleri olduğunu vurgulayan Mevlâna'ya göre Allah'ın zâtında ne artma ne de eksilmeden söz edilebilir. Buna karşın, varlıkların yaratılmasıyla eserin çoğalıp artmasından bahsedilebilir. Dolayısıyla eserlerin artışı, Cenâb-ı Hakk'ın zuhurudur. Âlemdeki çokluk, âlemi var eden Cenâb-ı Hakk'ın çokluğu anlamına gelmez. Allah (c.c.) âlemi yaratmakla bir şey de kaybetmemiştir. Zâtı bir ve sabit kalmaya devam ederek sıfatları ve fiilleri âlemde değişik biçimlerde görünmektedir. Evrendeki muazzam çeşitlilik ve farklılıklarımız, aynı özü taşıdığımız hakikatini değiştirmez: *“Çokluk, fazlalık eseredir, zâтта değil... zâтта ne artma vardır, ne eksilme! Tanrı âlemi yaratmakla çoğalmadı, artmadı... Zâten önce olmayan şimdi olmuş değildir ki! Fakat halkın yaratılmasıyla eser çoğaldı, arttı. Yalnız bu iki artmanın arasında hayli fark var! Eserin artması onun zuhurudur... Bu suretle sanatları ve işi zahir olur, görünür. Zâtin artmasına gelince bu, o zâtin sebeplere bağlı ve sonradan meydana gelmiş olduğuna delildir.”*¹⁰³”

Allah Teâlâ'yı zâtı ile bilmemiz ve idrak etmemiz mümkün değildir. Gözler O'nu idrak edemez, çünkü idrak ancak duyularla algılanan varlıklarda olur. Allah ise duyular ötesidir. O, zâtını yaratıkların gözlerinden gizlemiştir. Fakat âlemde mevcut olan her şey Allah'ın zâtına tanıklık etmektedir. Zâtı gizlidir, fakat isim ve sıfatları ile kâinata tecelli etmektedir. Mevlâna bu düşüncesini örneklerle anlatmaya çalışmış ve benzetmeler kullanmıştır.¹⁰⁴

¹⁰² Mesnevî, I, b. 3009-3011. Ayrıca bkz. I, b. 1734-1735; VI, b. 1522-1523.

¹⁰³ Mesnevî, IV, b. 1665-1669.

¹⁰⁴ Bkz. Mesnevî, I, 3786-3792; V, b. 1025-1035, 3310-3317.

Vahdet-i Vücûd düşüncesini benimseyenlerin düşüncelerini ispat sadedinde ileri sürdükleri âyetlerden biri olan “(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü’minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.¹⁰⁵” âyetinde geçen “attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı.” ifadesi Mesnevî’de Mevlâna’nın fazlaca üzerinde durduğu konulardan biridir. “O zat, “Attığın vakit sen atmadın, Tanrı attı” sırrına mazhar olmuştur. Onun görüşü, Tanrı görüşüdür. Ona hizmet Tanrı’ya hizmettir.¹⁰⁶” Yaptığımız eylemler bizim değil, Allah’ındır. Senin hareketin ve sükûnun ancak Allah’ın sıfatlarının tezahürleridir. Ahmet Avni Konuk Şerhinde bu beyitlerin izahını şu şekilde yapmıştır: “Bu bizim insan-ı kâmil hakkındaki sözlerimizin delilini istersen gör ki, Kur’an-ı Kerim’de “Mâ rameyte iz rameyte” hitabının mazharı Seyyid-i Kâinât Ahmed (s.a.v.) Efendimiz olmuştur ve Hak Teâlâ onun atışının kendi atışı olduğunu açıktan açığa beyan buyurmuştur. Binâenaleyh Peygamber Efendimiz’in cism-i şerîflerini değil, bu ma’nâsını görmek, ancak Hak Teâlâ Hazretlerini görmek olmuştur. Münkirler o Hazretin ancak suret-i cismâniyyesini gördükleri için Hakk’ı göremediler.¹⁰⁷”

Vücûd sıfatını yalnızca Cenâb-ı Hakk’a hasreden Mevlâna’ya göre Allah’ın varlığı ile O’nun dışındaki varlıkların durumu güneş ışığı ile mum alevinin durumu gibidir: “Varlık, eğer bu isimle adlandırılacaksa sûret itibariyle var olmasından dolayıdır. Allah’ın varlığı ile onun dışındakilerin varlığının durumu, güneş ışığı ile mum alevinin durumu gibidir. Âlemin var oluşu, Allah’a nispetle; tıpkı, Güneş karşısındaki mum alevi ve iki yüz batman bal içindeki sirke gibidir.¹⁰⁸” Hak Teâlâ’yı güneşe O’nun dışındaki varlıkları ise muma benzeten Mevlâna; nasıl ki yanan bir mumun alevi güneşin parlak zıyası karşısında görünmez ise aynı şekilde âlemin var oluşu da, Allah’a nispetle; tıpkı, güneş karşısındaki mum alevi ve iki yüz batman bal içindeki sirke gibidir.

¹⁰⁵ Enfâl, 8/17.

¹⁰⁶ Mesnevi, VI, b. 3198-3199. Ayrıca bkz. IV, b. 2947; VI, b. 1522-1523, 4579.

¹⁰⁷ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevi-i Şerif*, XII, (tercüme ve şerh: Ahmet Avni Konuk), Kitabevi Yayınları, s. 406, b. 3217.

¹⁰⁸ Mesnevi, III, b. 3670-3674.

Yukarıdaki düşünceleri doğrultusunda Mevlâna'yı değerlendirecek olursak Mevlâna İbn Arabî'nin sistemleştirdiği Vahdet-i Vücûd anlayışından etkilenecek bu görüşü benimsemiştir. Ona göre, bizim varlık adını verdiğimiz şeyler aslında gerçek varlığa sahip değildir; tek ve hakikî varlık sahibi Allah Teâlâ'dır. O, bilinmek istediği için kesreti var gibi göstermiştir. Bu düşünceye göre Allah (c.c.) dışında bir varlık yoktur; tek varlık, tek kemâl O'na aittir. Dış dünyada görülen ve duyu organları ile algılanan tüm varlıklar Cenâb-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarının tezahürlerinden ibarettir.

2.2. Sıfat-ı Selbiyye

Yüce Allah'ın zâtına uygun düşmeyen, kusur ve eksiklik ifade eden, yaratılmışlık özelliği taşıyan, dolayısıyla da O'ndan nefyedilmesi gereken sıfatlardır. Yalnızca Allah Teâlâ'nın zâtına mahsus olup yarattıklarından herhangi birine verilmesi câiz değildir. Bu sıfatların sayısı, oldukça fazladır. Zira varlığını Mutlak Zât'tan alan yaratılmışlarda, noksanlık ifade eden ne kadar kavram varsa, o kadar da selbî sıfat vardır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın, bütün bunlardan tenzih edilmesi gerekmektedir.¹⁰⁹

Acizlik, noksanlık ve yaratılmışlık gibi ulûhiyete nispet edilmesi mümkün olmayan özelliklerden O'nun tenzih edilmesi gerektiğinden bu sıfatlara “tenzîhî sıfatlar” da denilmiştir. Bunlar; Kıdem, Bekâ, Vahdâniyet, Muhâlefetün Lil-Havâdis ve Kıyâm bi Nefsihî'dir.¹¹⁰

2.2.1. Kıdem

Sözlükte “varlığının üzerinden uzun zaman geçmek” anlamına gelen kıdem (kadâme) kelimesi, terim olarak “Allah'ın varlığının başlangıcı bulunmaması ve başkasına ihtiyaç duymaksızın mevcut olması” diye tanımlanır.¹¹¹ “Ezelî olmak, başlangıcı olmamak” demektir. Yüce Yaradan'ın varlığının başlangıcı yoktur. Ne kadar geriye gidersek gidelim O'nun var olmadığı bir zaman dilimi düşünülemez. Böyle bir zaman olsaydı, o takdirde kendisini ortaya çıkaran bir yaratıcının bulunması

¹⁰⁹ Özler, *a.g.e.*, s. 163

¹¹⁰ İsmet Demir, *Haneî Mezhebi'nin İtikadda İmamı Mâtürîdî*, Seçil Ofset, İstanbul 2008, s. 147-148.

¹¹¹ Yusuf Şevki Yavuz, “*Kıdem*”, TDVİA, C. XXV, s. 394-395.

gerekirdi. Hâlbuki O, Vâcibü'l-Vücûd yani varlığı kendinden olan ve varlığı konusunda hiç kimseye muhtaç olmayandır. Kıdem sıfatının zıddı olan sonradan olma (hudûs) Allah (c.c.) hakkında düşünülemez.¹¹²

Kur'an'da kıdem sıfatına şöyle vurgu yapılmıştır: “O, her şeyden öncedir; kendisinden sonraya hiçbir şeyin kalmayacağı sondur; varlığı aşikârdır; gerçek mahiyeti insan için gizlidir. O, her şeyi bilir.”¹¹³

Kıdem kelime olarak Kur'an-ı Kerim'de yer almamakla birlikte aynı kökten türemiş bulunan kadîm kelimesi “üzerinden uzun zaman geçmiş eski inançlar ve nesnelere” anlamında yer alır. “Varlığının başlangıcı olmayan” anlamında Allah'a nispet edilen “evvel” kelimesi ise kıdem sıfatının kaynağını teşkil eder. Bazı Kelâmcılar naslarda geçmediği için Allah'ın kıdem sıfatı ile nitelendirilmesinin câiz olmadığını söylerken, çoğunluk, lafız olarak geçmese de ihtiva ettiği mânanın Allah'a nispet edildiğini belirterek bu sıfatın kullanılmasında herhangi bir sakınca görmemiştir.¹¹⁴

Kelâm âlimlerinin ortak kanaatine göre, Allah zâtının icabı gereği kadîmdir. O'nun zâtının bir başlangıcı yoktur. Eğer Allah kadîm değil de hâdis olsaydı kendisini meydana getiren bir yaratana muhtaç olacaktı. Hâlbuki O, Vacibü'l-Vücud'dur. Varlığı zâtının gereğidir. O'nun dışındaki bütün varlıklar ise onun var etmesiyle oluşmuş olup, hâdistir. Mu'tezile için kıdem sıfatı ayrı bir öneme sahiptir. Onlara göre Allah Teâlâ, kıdem dışında bir sıfatla vasıflandırılırsa O'nun dışında birçok kadîm varlık kabul edilmiş olur. Bu yüzden Mu'tezilî âlimler kıdem sıfatı dışındaki diğer zâtî sıfatları te'vil etmenin doğru bir tutum olacağı kanaatindedir.

Tasavvuf ehlinde olan Ebu Bekir Şiblî Allah'ın kıdemi hakkında şu beyanda bulunur: “Tek olan Allah harf ve sınırlar olmadan evvel bilinmiş ve tanınmış idi.” Şiblî'nin bu sözü kadîm olan Allah'ın zâtı için bir sınır olmadığını, kelâmı için harf ve sese ihtiyacının olmadığını ifade etmektedir.¹¹⁵ Hüseyin b. Mansûr Hallâc ise dış

¹¹² Demir, *a.g.e.*, s. 149.

¹¹³ Hadid, 57/3.

¹¹⁴ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yayınları, Ankara 2010, s. 186.

¹¹⁵ Kuşeyri, *a.g.e.*, s. 98.

dünyada mevcut olan bütün mahlûkatın idrak edilebilir seviyede olmasının onları yaratan kadîm bir varlığın mevcudiyetini ispatlar nitelikte olduğunu söyler.¹¹⁶

Mevlâna da Kelâm âlimleri ve tasavvuf erbabı ile aynı görüşe sahiptir. Ona göre de, Allah Teâlâ zâtı ve sıfatları ile birlikte kadîm bir varlıktır. Evren ve evrende mevcut bulunan tüm mahlukât yaratılmadan evvel Hak Teâlâ vardır. Dolayısıyla varlığının olmadığı bir zaman diliminin tahayyül edilmesi dahi mümkün değildir. Mevlâna, var olmak için başkasına muhtaç olan varlık ile Vacibü'l-Vücûd olan Hak Teâlâ hakkındaki görüşlerini şu şekilde dile getirir: “*Önüne ön olmayan tecelli edince sonradan var olanın varlığı abes olur; o halde sonradan var olan, önüne ön bulunmayı nereden bilecek? Sonradan yaratılana, önüne ön olmayışın ışığı vurdu mu, onu da kendisine denk eder; hele onu yok etti mi de kendi rengine boyar, gider.*”¹¹⁷ Önü olmayan, sonradan yaratılmayan, yaratan ve yaratıcı olan Allah Teâlâ’dır. O’nun dışındaki bütün varlıklar ise hâdistir. Yani tek yaratıcı olan Allah tarafından sonradan yaratılmışlardır. Bir kul, varlığını Cenâb-ı Hakk’ta tamamıyla yok ederse, iradesini Allah’ın iradesine verirse, demirin ateşte ateş hâline gelişi gibi, Allah’ın kudreti ve iradesi onda tecelli edebilir. Yüce Allah tecelli edince hâdis varlıkların varlığı gereksiz olur.¹¹⁸

Bir varlığın ortasının tayin edilebilmesi için o varlığın önünün ve sonunun bilinmesi gerekir. Allah Teâlâ önüne ön olmayan kadîmdir. Dolayısıyla böyle bir durumun Yüce Yaradan hakkında tasavvur edilmesi imkânsızdır: Bu duruma Mesnevî’de şu şekilde yer vermiştir: “*Bu orta halli oluş, sona göredir; önü, sonu olan şeye nispetledir. Bir şeyde evvel, âhir olmalı ki ortası tasavvur edilebilsin. Sonsuz şeyin önü, sonu nasıl olur. Önü, sonu olmayanın ortası nasıl bulunur?*”¹¹⁹

“*Tanrı sıfatlarıysa kadîmdir, evveli yoktur.*”¹²⁰ derken Mevlâna Allah’ın zâtının ezeli ve kadîm olduğu gibi, sıfatları ve isimlerinin de ezeli ve kadîm olduğu

¹¹⁶ Kuşeyri, *a.g.e.*, s. 99.

¹¹⁷ Mesnevî, V, b. 1313-1314. Ayrıca bkz. III, b. 1391.

¹¹⁸ Mevlâna, *Mesnevî-i Şerif*, C. XXV, (şerh. Tahirü'l-Mevlevî), s. 31, b. 17474-17475; Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. IX, (tercüme ve şerh: Ahmet Avni Konuk), Kitabevi Yayınları, s. 438, b. 1313-1314.

¹¹⁹ Mesnevî, II, b. 3540-3542.

¹²⁰ Mesnevî, IV, b. 219.

görüşünü dile getirmiştir. Yani Allah'ın sıfatları ve isimleri zâit değil, kadîmdir ve ezelîdir. Bu konuda da Ehl-i Sünnet ile görüş birliği içerisindedir.

2.2.2. Bekâ

“Ebedî olmak, varlığının sonu olmamak” demektir. Allah Teâlâ'nın varlığının bir başlangıcı olmadığı gibi sonu da yoktur. Çünkü bekâ sıfatı, kıdem sıfatının bir gereğidir; kadîmliği sabit olan bir şeyin yokluğu imkân dışıdır. Ezelî olanın ebedî olması da zorunludur. Bekânın zıddı olan sonu olmak (fenâ) Allah (c.c.) hakkında düşünülemez. Ne kadar ileriye gidilirse gidilsin, Allah Teâlâ'nın olmayacağı bir an düşünülemez.¹²¹

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ kendisi için; “O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve kesinlikle O'na döndürüleceksiniz.”¹²² buyurmaktadır.

Yüce Allah'ın bâki olduğu konusunda görüş birliğine varmış olan Kelâm âlimleri bekânın ne tür bir sıfat olduğu hususunda uzlaşmamışlardır. İmam Eş'arî'ye göre bekâ sıfatı, hayat, ilim, kudret sıfatları gibi subûti sıfatlardandır. Allah Teâlâ kendi zâtına yaraşır bir bekâ ile bâkîdir. İmam Eş'arî'nin bekâ ile ilgili görüşleri Bâkîllânî, Cüveynî ve Fahreddin er-Râzî gibi Eş'ariyye'ye mensup âlimler ve Maturîdilerin çoğunluğu tarafından benimsenmemiştir. Onlara göre bekâ sıfatı vücûd sıfatı gibi Nefsî Sıfat olup, bu sıfat Allah'ın zâtı ile özdeştir ve O'ndan ayrı bir sıfat olarak düşünülemez. Ehl-i Sünnet'in çoğunluğuna göre ise bekâ sıfatı Allah'ın selbî sıfatlarından biridir.¹²³

Tasavvuf ehli Kelâm âlimlerinin girmiş olduğu bekâ sıfatının hangi kategoride değerlendirileceği hususunda tartışmaya girmez. Onlara göre yaratılmış olan her şey geçicidir. Bâki olan yalnızca Allah Teâlâ'dır.¹²⁴

¹²¹ Demir, *a.g.e.*, s. 149-150.

¹²² Kasas, 28/88.

¹²³ Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 47-48.

¹²⁴ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 105; Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 61-62.

Ebu Kasım Nasrabâzî Cenâb-ı Hakk'ın bekâsı ile ilgili görüşlerini şu şekilde dile getirir: “Cennet Allah'ın bâki kılma fiili ile bâkidir. Allah'ın seni zikretmesi, sana merhamet eylemesi ve seni sevmesi Hakk'ın bekâsı (bekâ sıfatı) ile bâkidir.” Şeyh Ebu Kasım Nasrabâzî'nin bu sözü hakikatın son haddidir. Çünkü Hak ehli olanlar, kadîm olan Allah Teâlâ'nın zâtının sıfatları O'nun bekâsı ile bâkidir, demişlerdir. Nasrabâzî bu söze işaret etmiş ve Bâki olan Allah'ın bekâsı ile bâki olduğunu, Hak ehline muhalif olanların ise Hakk'a muhalefet ederek bunun aksini müdafaa ettiklerini açıklamıştır.¹²⁵

Mevlâna'ya göre de Cenâb-ı Hak zâtı ve sıfatları ile varlığının sonu olmayan mükemmel bir zâttır. Kıyametin kopmasıyla birlikte evrende var olan her şey yok olup gidecek; yalnızca Hak Teâlâ'nın Zât-ı İlâhisi bâki kalacaktır: “*O zaman dağları yumuşak pamuk gibi görürsün, bir de bakarsın ki bu soğuk, sıcak yeryüzü yok oluvermiş! O zaman ezeli ve ebedi hayata ve muhabbete sahip olan Tanrı'dan başka ne göğü görürsün ne yıldızı!*”¹²⁶ Bu beyitlerde aynı zamanda kıyametin bir sahnesinin anlatıldığı Kâria Suresi'nin “*O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır. Dağlar da atılmış renkli yünler gibi olacaktır.*”¹²⁷ âyetine işarette bulunmaktadır.

Saçma sapan sözler söyleyen bir kimsenin halinden sarhoş olduğu belli olur. Sarhoşların kullandıkları saçma sapan kelimeler ona içki sunan bir sâkinin varlığını kanıtladığı gibi bizim bu fani varlığımız da bâki bir yaratıcının varlığına delalet eder: “*Çünkü bu fani olan şey, bakînin delilidir... Nitekim sarhoşların yalvarmaları da sâkiye delildir!*”¹²⁸

2.2.3. Vahdâniyyet

“Allah Teâlâ'nın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ve tek olması, eşi, benzeri ve ortağının bulunmaması” demektir. Birden fazla olmak, bir ortağı bulunmak Allah Teâlâ hakkında düşünülmesi imkânsız olan sıfatlardandır. İslam'a göre

¹²⁵ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 102.

¹²⁶ Mesnevî, II, b. 1044-1045. Ayrıca bkz. I, b. 3052; II, b. 3107, 3321; VI, b. 486.

¹²⁷ Kâri'a, 101/4-5.

¹²⁸ Mesnevî, IV, b. 3050.

Allah'tan başka ilâh, yaratıcı, tapılacak, sığınılacak, hüküm ve otorite sahibi başka bir varlık yoktur.¹²⁹

Allah Teâlâ zâtında birdir, vahdâniyyet sıfatına hâizdir, kendisinden başka bir ilâh yoktur. Sıfatlarında da bînazirdir, onun mukaddes, kadîm sıfatlarından birine benzer bir sığata hiçbir kimse hâiz değildir.¹³⁰

Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Eğer yer ile gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı hiç şüphesiz bunların ikisi de fesada uğrar ve yok olurdu. O halde Arş'ın Rabbi olan Allah onların vasfetmekte oldukları şeylerden münezzehtir."¹³¹ buyrulmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de vahdâniyyet kelimesi yer almamakla birlikte ahad, vâhid, vahdehû lafızları Zât-ı İlâhiyye'ye nisbet edilmiştir. Birçok âyette, kelime-i tevhidin yanı sıra şirki reddeden ifadeler kullanılmış, Allah'ın birliği gerçeğini insanlara tebliğ etmenin bütün peygamberlere emredildiği haber verilmiştir.¹³²

Kelâm âlimleri tevhidi dört yönden ele alırlar:

1. Zâtında Tevhid: Allah Teâlâ'nın zâtının hücreler gibi unsurlardan ve organlardan meydana gelmemesi ve birleşik varlık niteliği taşımasıdır. Aksi takdirde O parçalara ihtiyaç duyar, bu sebeple de yaratılmış varlıklar seviyesine iner.

2. Sıfatlarında Tevhid: Bütün sıfatlarının eksiklikten münezzehe olması ve her birinin alanıyla ilgili her şeyi kapsamasıdır.

3. Rubûbiyyette Tevhid: Vahdâniyyetin bu kısmı Allah'ın ibadet edilmeye lâyık yegâne varlık olmasını ifade eder. Cenâb-ı Hak kâinatı yaratan ve idare eden en yüce varlıktır, gerçek rab ve mâbud yalnızca O'dur.

4. Fiillerinde Tevhid: Allah'ın zâtı, sıfatları ve mâbud oluşunda dengi bulunmadığı gibi fiillerinde de dengi yoktur. Çünkü fiiller fâilin zâtı ve sıfatlarının bir

¹²⁹ Demir, *a.g.e.*, s. 152-153.

¹³⁰ Bilmen, *a.g.e.*, s. 30.

¹³¹ Enbiya, 21/22.

¹³² Yusuf Şevki Yavuz, "Vahdâniyyet", TDVİA, C. XXXXII, s. 428-430.

sonucudur. Allah'tan başka bütün fâillerin zât ve sıfatları O'nun zâtı ve sıfatlarına denk sayılmadığı gibi fiilleri de denk değildir.¹³³

Tevhid; hem itikadî açıdan Allah'ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir benzeri olmayan yegâne ilah olarak bilmek, hem de ibadeti yalnızca Allah'a mahsus kılmaktır.

Sûfilere göre tevhid, Allah'tan başka var bilmemek, tanımamak ve bütün varlıkları, O'nun varlığında yok bilip O'nun varlığında var olmaktır. Tevhidin üç merhalesi vardır: Tevhîd-i Ef'âl, Tevhîd-i Sıfat, Tevhîd-i Zât.

1. Tevhîd-i Ef'âl: Her yapılan işi, Allah'ın işi bilmek, bunu, görüş ve oluş haline getirmektir.
2. Tevhîd-i Sıfât: Bütün sıfatları Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları bilmek, bu bilgiyi görüş ve oluş haline ulaştırmaktır.
3. Tevhîd-i Zât: Her şeyin O'nun varlığından zuhur ettiğini bilmek ve gerçek varlığın Cenâb-ı Hakk'a ait olduğunu bilmektir.¹³⁴

Kuşeyri'ye göre 3 çeşit tevhid vardır: Hakk'ın Hakk'ı tevhid etmesi, Hakk'ın halka yönelik tevhidi, kulun Hakk'ı tevhid etmesi.

1. Hakk'ın Hakk'ı Tevhidi: Allah'ın kendisinin bir olduğunu bilmesi ve bildirmesi.
2. Hakk'ın Halk'ı Tevhidi: Allah'ın kulun tevhidini yaratması.
3. Kulun Hakk'ı Tevhidi: Kişinin Allah Teâlâ'nın var ve bir olduğunu bilmesi ve bildirmesidir.¹³⁵

Sûfilerden birkaçının tevhid hakkındaki görüşleri ise şu şekildedir:

¹³³ Selim Özarlan, *İslam İnanç Esasları/Akaid Esasları (Temel Dini Bilgiler)*, Nobel Yayınları, Ankara 2013, s. 49.

¹³⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1985, s. 40-41.

¹³⁵ Kuşeyri, *a.g.e.*, s. 474.

Cüneyd Bağdadî; “Yüce Yaradanın doğmayan ve doğrulmayan, kemâl sıfatları ile muttasıf, eşi ve benzeri olmayan yegâne yaratıcı olduğunu bilmektir.¹³⁶”

Ebu Hasan Bûşencî; “Yüce Allah’ın zâtı itibariyle teşbihle ilgisi bulunmayan, vasıfları itibariyle sıfatları reddedilmeyen bir ilâh olduğunu bilmektir.¹³⁷”

Zünnun Mısırî; “İnsan zihninin tasavvur dahi edemeyeceği Yüce Yaradan’ın yerlerde ve göklerde bir benzerinin bulunmamasıdır.¹³⁸”

Ebu Bekir b. Musa Vastî; “İnsanların işlemiş oldukları fiillerin ve kâinatta mevcut bulunan her şeyin vahdâniyyet sıfatına hâiz olan Yüce Yaradan’ın eseri olmasıdır.¹³⁹”

İslam dininin özünü oluşturan tevhid inancı Cenâb-ı Hakk’ı zâtı, sıfatları ve fiilleri ile bir kabul etmektir. Bir kabul edilmesindeki maksat sayı yönünden bir olması değil, O’nun hiç bir şekilde ortağının, benzerinin ve eşinin olmaması, ezeli ve ebedi sıfatları yönünden hiç bir şeye benzememesidir. Kelâm âlimleri ve sûfiler bu konuda aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Mevlâna’ya göre de; Yüce Allah’ın zâtı tektir; çiftten ve parçalardan meydana gelmemiştir. Birden fazla Tanrı olduğu düşüncesinde olanlar şaşılıktır. Zamanla şaşılık durumu gidince tek Tanrı olduğunu anlarlar: “Çifti olmayan, aleti bulunmayan Tek Tanrıdır. Sayıda şüphe olabilir, Fakat Tanrıda şüphe yoktur. İki diyenler, üç diyenler daha fazla diyenler, bir olduğunda mutlaka ittifak ederler. Şaşılık gidince hepsi birleşir; iki, üç diyenler de bir derler.¹⁴⁰” Tahirü’l Mevlevî’nin açıklamasına göre iki diyenler, üç diyenler ve daha fazla diyenler ifadesi ile diğer din mensupları kastedilmektedir: “Mecûsiler gibi Yezdân ve Ehrîmen isimli iki ma’bud tanıyanlar, Hristiyanlar gibi Allah, Cebrail ve İsa’ya inananlar, müşrikler gibi sayısız putlara tapanlar, Cenâb-ı Hakk’ın birliğinde ittifak etmişlerdir. Çünkü Mecûsiler Yezdan’ı Ehrîmen’e takdim ederler, Hristiyanlar teslis inancının aslı birdir derler,

¹³⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 98.

¹³⁷ Kuşeyrî, a.g.e., s.98.

¹³⁸ Kuşeyrî, a.g.e., s. 100.

¹³⁹ Kuşeyrî, a.g.e., s.100.

¹⁴⁰ Mesnevî, II, b. 310-312.

müşrikler de Allah'ı İlâh-ı Azam, putları onun nezdinde şefâatçi i'tikad ederlerdi. Bu sebeple Hak Teâlâ'nın birliği hususunda bütün dinler müttefiktir.¹⁴¹”

Kendi varlığımız ve dış dünyada görünen sayısız mevcûdat hepsi Hakk'ın birliğini ifade eder. Cenâb-ı Hak varlıklar âlemine tecelli ederek varlıkları zuhura getirmiştir. Hakk'ın her bir tecellisi O'nun eseridir ve Hakk'ın tecellileri sınırsızdır. Mevlâna bu durumu şöyle ifade etmiştir: *“Tektir ama binlerce eseri, nişanesi var. O bire sayısız adlar gerek. Bir adam senin baban olur ama başka birisinin de oğludur. Birisine düşmandır, onun hakkında kahırdan ibarettir. Diğer birine lûtfeder, iyilikle bulunur, onca iyidir. Bir tek adam olduğu halde bak, yüz binlerce adı var. Bir vasfını bilen öbüründen âmâdır, öbür vasfını bilmeyebilir. Kim, bu ad doğru ad diye isme yapışır. Onu arasa senin gibi ümitsizliğe düşer, perişan olur. Niye bu ağacın adına yapışsın da dili, damağı acı, talihsiz bir hale düşersin? Addan geç, sıfatına bak da sıfatlar, seni zata ulaştırsın. Halkın ihtilâfi addan meydana gelir. Fakat mânaya ulaşınca rahatlaşırlar.*¹⁴²”

Kâinata güneş tektir, fakat onun benzerini resmetmek mümkündür. Fakat eşi ve benzeri olmayan, her şeyin varlık sebebi İlâhi Zât öyle bir güneştir ki; O'nu dış dünyada tasvir etmek değil; tahayyül etmek dahi mümkün değildir: *“Güneş, gerçi tektir, fakat onun mislini tasvir etmek mümkündür. Ama kendisinden esîr var olan güneş, öyle bir güneştir ki, ona zihinde de, dışarda da benzer olamaz.*¹⁴³”

Allah Teâlâ'nın birliği hususunu teşbihli anlatım yöntemini kullanarak ayrıntılı bir şekilde ele alan Mevlâna bu sığata sadece atıfta bulunarak da beyitlerinde fazlasıyla yer verir ve Allah Teâlâ'yı zâtında, sıfatlarında ve fiilerinde bir, tek, eşi ve benzeri olmayan yegâne ilah olarak kabul eder.¹⁴⁴

¹⁴¹ Mevlâna, Mesnevî-i Şerif, C. VI, (şerh. Tahirü'l Mevlevi), s. 52, b. 4294.

¹⁴² Mesnevî, II, b. 3673-3680.

¹⁴³ Mesnevî, I, b. 120-122.

¹⁴⁴ Bkz. Mesnevî, I, b.2511-2513, 3855-3856; IV, b.2325-2326; V, b.1042, 1524, 1635, 1654, 3110; VI, b. 2266, 3479.

2.2.4. Muhâlefetün li'l-Havâdis

“Sonradan olan şeylere benzememek” demektir. Allah’tan başka her varlık sonradan olmuştur. Allah Teâlâ, sonradan olan şeylerin hiçbirisine hiçbir yönden benzemez. Cenâb-ı Hak, kendisi hakkında bizim hatıra getirdiklerimizin de ötesinde bir varlıktır. Bu sıfatın zıddı olan, sonradan olana benzemek ve denklik Allah Teâlâ hakkında düşünülemez.¹⁴⁵ Kur’an’da hiçbir şeyin Yüce Allah’a benzemediği, O’nun eşinin olmadığı, anne, baba, evlat ve yardımcısının bulunmadığı, denginin düşünülemeyeceği gibi, Allah’ın zâtının yaratılmışlara özgü niteliklerden uzak olduğunu ifade eden birçok âyet bulunmaktadır.¹⁴⁶

O’nun zâtında ve sıfatlarında hiçbir şeye benzemediği “O’nun misli gibi hiçbir şey yoktur.¹⁴⁷” âyetiyle beyan edilmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in Kur’an’ın üçte birine denk olduğunu söylediği ve Yüce Allah’ın birliğini, eşi ve benzeri bulunmadığını bildiren İhlâs sûresinde ise şöyle buyrulmaktadır: “De ki: “O, Allah’tır, bir tektir. Allah Samed’dir (Her şey O’na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir). O’ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir.”

Allah Teâlâ’nın, zâtı ve sıfatlarıyla birlikte yaratılmışlardan farklı bir varlık olduğu konusu üzerinde ilk duran Kelâm âlimi Cehm b. Safvân’dır. O, tenzihte aşırı giderek naslarda açıkça belirtilen bazı ilâhi sıfatları bile aynen kabul etmemiştir. Mu’tezile Kelâmcıları da ilâhi sıfatlar konusunda Cehm b. Safvân ile benzer bir yaklaşım içerisinde olmuş ve Yüce Yaradan’ın, bir ve kadîm olması dışında diğer sıfatlarının nefyedilmesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Onların bu tutumları Allah’ın zâtını ve sıfatlarını yaratılmışlara benzeten grupların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hişâm b. Hakem, Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî ve Dâvûd el-Cevâribî Allah’ı maddî varlıklara benzetmiş, Selefiyye hareketi içinde yer alan âlimler de Allah’a cihet

¹⁴⁵ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslam’da İman Esasları*, İnanç Kitapları Dizisi I, DİB Yayınları, İstanbul 2018, s. 166-167.

¹⁴⁶ Demir, *a.g.e.*, s. 150-151.

¹⁴⁷ Şura, 42/11.

nispet ederek yaratılmışların nitelikleriyle ilâhi sıfatlar arasında benzerlikler bulunduğu anlamına gelebilecek bazı görüşleri savunmuştur.¹⁴⁸

Ehl-i Sünnet Kelâm âlimlerine göre Vâcib-ul Vücûd olan Allah Teâlâ, kemâl sıfatlarıyla vasıflanmış yegâne yaratıcıdır. Dolayısıyla kâinattaki hiçbir şeye hiçbir yönden benzemez. Araz olmak, cevher olmak, cisim olmak, doğma, doğurma, bölünebilme, birleşme, ayrılma, sınırlanma, şekillenme, ayakta olma, oturma, yeme-içme, hüznün ve sevinç gibi insanî fiil ve nefsanî isteklerden hiçbirisi Allah Teâlâ hakkında düşünülemez. O, insan zihninin tahayyül ettiklerinden öte bir varlıktır. Ne zâtında, ne sıfatlarında ve ne de fiillerinde bir benzeri vardır.

Sûfilere göre Hak Teâlâ isim ve sıfatlarıyla ezeli ve ebedîdir. Hiçbir yönden yaratıklara benzemez. Zâtı diğer zâtlara; sıfatları öbür sıfatlara benzetilemez. O, cisim, madde, şekil, şahıs, cevher ve araz değildir. O'nda birleşme, ayrılma, hareket, sükûn, fazlalık ve eksiklik yoktur. Bölüm ve parçalara sahip, alet ve organlara mâlik değildir. Yön ve mekândan münezzehtir. Afet ve musibetler O'na isabet etmez. Uyuklama O'nu tutmaz. Vaktin hükmüne tabi olmaz. İşaretler O'nu belirgin hale getirmez. Mekân O'nu ihtiva etmez. Üzerinden zaman geçmez. Bir şeye dokunmak, bir köşeye çekilmek, bir yere hulûl etmek, girmek O'nun hakkında söz konusu olmaz. O'nu fikirler ihata etmez, perdeler örtmez, gözler idrak etmez.¹⁴⁹

Büyük sûfilerden Hüseyin b. Mansûr Hallâc Allah'ın yaratılan hiçbir varlığa benzemediğini şu şekilde ifade etmiştir: “O’ndan önce yoktur. Sonra sözü O’nu kesintiye uğratmaz. Hâdis varlık, cisim ve madde olarak ortaya çıkmış ve idrak edilir hale gelmiştir. Başkası sayesinde var olan bir varlık zarurî olarak O’na muhtaç olur. Vehm ve hayal edilen bir şey tasavvur ve tasvir edilebilir. Mekânda bulunan kişiyi “Nerede” sorusu yakalar. Cinsi bulunan kişiyi “Nasıldır” sorusu arar. Bu gibi sebeplerden dolayı şüphesiz ki Hak Teâlâ’yı üst gölgelendirmez, alt taşımaz, son ve sınır karşısına çıkmaz, yan O’nu sıkışık hale getirmez, arka O’nu ihata edemez, ön O’nu sınırlandıramaz, evvel O’nu açığa çıkaramaz, sonra O’nu yok olmaya götüremez. Vardır denildiği için var olmadı, yoktur demekle de yok olmaz. Varlığının sonu yoktur.

¹⁴⁸ Metin Yurdagür, *Muhâlefetü'n li'l-Havâdis*, TDVİA, C. XXX, s. 403-404.

¹⁴⁹ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 61.

Mahlûkatın sıfatlarından ve hallerinden münezzehtir. Yaratılan bütün varlıklar hâdis olmaları itibariyle O'na zıt oldukları gibi, O da kadîm ve ezeli olması bakımından mahlûkata zıttır. O, insan zihninin tasavvur ve tahayyül ettiğinin aksinedir. Kendisinden zuhur eden yaratıklar O'na nasıl hulûl edebilir? O'nun inşa ve icad ettiği eşya O'na nasıl döner ve O'nunla nasıl kâim olabilir? Gözler O'nu hiçbir cihette göremez, zanlar O'nu idrak edemez, kuluna üstünlüğü mekân cihetinden değildir. Gelişi yer değiştirme tarzında değildir. O evveldir, ahirdir, zahirdir, batındır, yakındır, uzaktır, misli gibisi bulunmayandır, işitendir, görendir.¹⁵⁰

Müşebbihe mensupları Allah'ı tanımak ve tanımlamak için Allah'ın sıfatlarından hareketle bazı benzetmelere giderler. Mücessime mensupları ise Allah'ı cisim olarak telakki edip, O'nun insan görünümünde et ve kandan oluştuğu şeklinde görüş beyan ederler. Kelâm âlimleri ve tasavvuf ehli her iki grubun görüşüne de katılmaz. Onlara göre Allah'tan başka her şey sonradan olmuştur. Sonradan var olan ve var olmak için bir yaratana ihtiyacı bulunan mahlûkatın, varlığının başlangıcı olmayan ve Vacibü'l Vücut olan Yaradan ile bir benzerlik ihtiva etmesi söz konusu değildir. Hak Teâlâ sonradan yaratılan hiçbir varlığa hiçbir yönden benzemez.

Cenâb-ı Hakk'ı yaratılan varlıklara benzeten grupları sapkın olarak nitelendiren Ehl-i Sünnet âlimleri ile aynı görüşü paylaşan Mevlâna, yaratılmış varlıklara has olan bazı özelliklerin Allah'a nispet edilmesinin kusur ifade ettiğini, böyle bir durumun ise Allah Teâlâ için imkânsız olduğunu Mesnevî'de şu şekilde ele almıştır: *“El, ayak, bizim için övünç vesilesidir; fakat Tanrının arılığına nispetle kusur. “Doğmaz, doğurmaz” vasfı ona lâyıktır. Babayı da halk eden o, oğlu da. Doğma, cisim olanın vasfıdır. Doğan, ırmağın bu yüzüne mensuptur. Çünkü doğan, Kevn-ü Fesat âlemindedir, aşâğılıktır, sonradan olmadır. Elbette onu bir meydana getiren lâzım.¹⁵¹”* Görüldüğü üzere, Mevlâna'nın görüşüne göre Hak Teâlâ'nın yarattıkları varlıklara özgü olan el, ayak sahibi olması söz konusu değildir. O tüm kâinatı yoktan var etmiştir. Sonradan var olan bir şey ise onu meydana getiren bir

¹⁵⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 99-100; Kelâbâzî, a.g.e., s. 61-62.

¹⁵¹ Mesnevî, II, b. 1744-1747.

yaratıcının varlığına işaret eder. Tüm kâinatın hâkimiyetinde olduğu bu yaratıcının ise sonradan meydana gelen varlıklara benzemesi mümkün değildir.

Mevlâna Nuh tufanından bahsettiği beyitlerinde Nuh (a.s.)'ın oğlunu tufandan korumak için gemiye çağırırken naz etmemesini, zira karşısında nazını çekecek babasının değil, eşi ve benzeri bulunmayan Hak Teâlâ'nın bulunduğunu ifade eden sözlerine yer verir. İhlâs Suresi'nde de bildirildiği şekilde “doğmaz ve doğurmaz” vasıflarına sahip olan Hak Teâlâ yaratılanlara mahsus olan baba, evlat ve amca olma gibi durumlardan münezzehtir. Bu sebeple kimsenin nazını çekme gibi bir durumu bulunmamaktadır. Beyitlerin devamında ise Yüce Yaradanı “ben” diliyle konuşturarak kendisinin yaratılan varlıklardan farklı olduğunu dile getirir: *“Nuh, Yapma yavrum, bugün, naz günü değildir... Tanrı'nın ne eşi var, ne benzeri! Şimdiye kadar inat etmedin ama bu zaman, nazik bir zaman. Bu kapıda kimin nazı geçer ki? O, ezelde “Doğmadı da, doğurmaz da” hakikatine mahzardır. Tanrı'nın ne babası var, ne oğlu, ne amcası! Oğulların nazını nerden çekecek, babaların niyazını nerden duyacak? “Ey ihtiyar, ben doğmadım, bana az nazlan... Ey genç, ben baba değilim, öyle pek salınma! Ben koca değilim, şehvetim de yok... Hanım nazı bırak. Hususta kulluktan, ihtiyaçtan, zarurettten başka hiçbir şeyin itibarı yok” demekte.*¹⁵²”

Mevlâna'ya göre, Hak Teâlâ, diğer varlıklara benzemez. Her yönüyle onlardan ayrıdır. Bütün varlıkların rızıklarını ve ihtiyaçlarını karşılar; fakat kendisi yenmek ve yedirilmekten münezzehtir. Bu durumu beyitlerinde şu şekilde dile getirir: *“O ot, hem yer, hem yenir. Tanrı'dan başka her varlık böyledir işte. Tanrı “Sizi doyurur, fakat kendi yemek yemez” Tanrı ne yenir ne yer. O, et ve deri değildir.*¹⁵³”

Mevlâna Mesnevî'nin bazı beyitlerinde ise Cenâb-ı Hakk'ı ben diliyle konuşturarak hâdis varlıkların kendisini zikretmeleriyle mukaddes olmayacağını bu tespikle ancak kulun kendisinin arınacağını; Allah'ın zât ve sıfatlarında eşsiz ve benzersiz olduğunu dile getirir. *“Bizse temizden de münezzehiz, pisten de. Ağırılıktan da arıyız, çeviklik ve titizlikten de! Kullara ibadet edin diye emrettimse bir kâr, bir fayda elde edeyim diye değil, kullara ihsanlarda bulunayım diye. Hintlilere, Hintlilerin*

¹⁵² Mesnevî, III, b. 1317-1323. Ayrıca bkz. I, b. 2758; III, b. 1434-1435.

¹⁵³ Mesnevî, V, b. 725-726.

*sözleri metihtir. Sintlilere, Sintlilerin. Onların beni tespih etmeleriyle münezzeh, mukaddes olmam. Bu tespih incilerini saymakla kendileri temizlenirler.*¹⁵⁴”

Diğer beyitlere baktığımızda Hz. Mevlâna Yüce Allah’ın bu sıfatına yeri geldikçe atıfta bulunmuş ve hiçbir şeyin O’na benzemediği, O’nun eşi ve benzerinin bulunmadığını tekrar etmiştir. Bu bağlamda Allah’ı yaratıklara benzeten ve cisimleştiren grupların karşısında yer almış ve Ehl-i Sünnet ile aynı minvalde görüşler serdetmiştir.¹⁵⁵

2.2.5. Kıyâm bi-Nefsihî

“Varlığı kendiliğinden olmak, var olmak için bir başka varlığa ihtiyaç duymamak” demektir. Bu sıfat; Allah Teâlâ’nın varlığının kendinden kaynaklanan bir gereklilik olduğunu, ayrıca O’nun mevcûdiyeti ve bekâsı için bir başkasına veya kendi dışında bir sebebe muhtaç olmayan yegâne mutlak varlık olduğunu ifade eder. Başkasına muhtaç olmak (kıyâm bi-gayrihî), Allah (c.c.) hakkında düşünülemez.¹⁵⁶

Kur’an-ı Kerim’de: “Allah, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan hayy ve kayyum (kendi zâtıyla kaim) olandır.¹⁵⁷” ve “Ey insanlar! Allah’a muhtaç olan sizlersiniz. Allah ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemâliyle hep övgüye lâyık olan O’dur.¹⁵⁸” buyrulmaktadır.

Kelâm âlimlerine göre kıyâm bi-nefsihî Allah’ın varlığının, başkasına bağımlı bir zorunluluktan değil kendinden kaynaklanan bir gereklilik olduğunu, ayrıca O’nun mevcûdiyeti ve bekâsı için bir başkasına veya kendi dışındaki bir sebebe muhtaç bulunmayan yegâne mutlak varlık (vâcibü’l-vücûd li-zâtihi) olduğunu ifade eder. Allah hiçbir zaman yokluğu düşünülemeyen, herhangi bir mekâna, sebebe, mûcîit ve müessire ihtiyaç duymayan, ezeli ve ebedî, Vâcibü’l-Vücûd olan yegâne varlıktır.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Mesnevî, II, b. 1755-1758.

¹⁵⁵ Bkz. Mesnevî, I, b. 121-122, 376, 1128-1129, 1778, 2006-2008, 2151-2152, 3140; II, b. 1617; III, b.2106; V, b. 305; VI, b. 3748.

¹⁵⁶ Demir, *a.g.e.*, s. 152.

¹⁵⁷ Bakara, 2/255.

¹⁵⁸ Fâtır 35/15.

¹⁵⁹ Osman Karadeniz, *Kıyâm bi-Nefsihî*, TDVİA, C.XXV, s. 515.

Tasavvuf erbabı da Hak Teâlâ'nın var olmak ve varlığını devam ettirmek için herhangi bir sebebe ihtiyacı olmadığı görüşündedir. Yüce Allah hiçbir şeye muhtaç olmadan kâimdir. Yardımcısı ve destekçisi yoktur. Varlığının başlangıcı olmadığı gibi sonu da yoktur.¹⁶⁰

Mevlâna'ya göre Allah Teâlâ var olmak ve de varlığını devam ettirmek için hiç bir şeye muhtaç değildir. Ancak O'ndan başka her şey var olmak ve varlığını sürdürmek için Allah (c.c.)'a muhtaçtır. Konuya beyitlerinde şu şekilde yer vermiştir: *“Tanrı, yarattığını eşsiz, örneksiz yaratır; üstada tâbi değildir. Herkes ona dayanır; onun dayanacağı bir varlık yoktur. Ondan başka bütün mahlûkat; hem sanatında, hem sözünde üstada tâbidir, örneğe muhtaçtır.”*¹⁶¹ Görüldüğü gibi Mevlâna, Hak Teâlâ'nın hiçbir şeye muhtaç olmadığını, aksine her şeyin O'na muhtaç olduğunu belirgin bir şekilde dile getirmektedir.¹⁶²

2.3. Sıfat-ı Subûtiyye

Yüce Allah'ın zâtına nispet edilen ve O'nun ne olduğunu belirten “mükemmellik, erginlik, olgunluk, üstünlük” ifade eden, Kur'an ve Sünnet'te (doğrudan veya dolaylı bir şekilde) Allah Teâlâ'ya nispet edilen sıfatlardır. Bu sıfatlar “Allah (c.c.) diridir, irade edendir, güç yetirendir, hayat, irade ve kudret sıfatları vardır” gibi müsbet (olumlu) ifadelerle Cenâb-ı Hakk'ı tanıttığı için subûti sıfatlar adını almışlardır.¹⁶³

Ehl-i Sünnet Kelâm âlimlerine göre Allah Teâlâ'nın zâtı üzerine zâit subûti sıfatları vardır. Allah hayat ile hayy, ilim ile âlim, irâde ile mürid, kudret ile kâdir, sem' ile semî, basar ile basîr, kelâm ile mütakellimdir. Eş'arîler subûti sıfatları yedi olarak kabul ederler. Mâtürîdîler ise bu yedi sıfata tekvîn sıfatını da ilave ederek subûti sıfatları sekize çıkarırlar. Eş'arîlere göre tekvîn, Allah'ın kudret sıfatına dâhildir. Bu

¹⁶⁰ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁶¹ Mesnevî, I, b. 1630-1631.

¹⁶² Ayrıca Bkz. Mesnevî, I, b. 2180; V, b. 468, 2634; VI, b. 971, 4751.

¹⁶³ Topaloğlu, Yavuz, Çelebi, *a.g.e.*, s. 169.

sıfatların hepsi, yaratıkların sıfatlarına aykırı olarak Allah'ın kadim ve kâmil sıfatlarıdır. Sonradan olmuş değildirler. Zâtıyla kâimdirler.¹⁶⁴

Mu'tezile'nin subûti sıfatlar karşısındaki tutumu Allah'ın sıfatlarının zâtının aynı olduğu, zâtından ayrı sıfatlarının olmadığı şeklindedir. Onlara göre Allah zâtıyla âlim, zâtıyla kâdirdir. Zâtından ayrı ilim ve kudret sıfatlarına sahip değildir. Bu durum subûti sıfatların tamamında geçerlidir.¹⁶⁵

Kuşeyrî ve Kelâbâzî'ye göre Allah Teâlâ ilmi ile âlim, kudreti ile kâdir, iradesi ile mürid, sem' sıfatı ile işitici, basar sıfatı ile görücü, kelâm sıfatı ile konuşucu, hayat sıfatı ile diri ve bekâ sıfatı ile bâkidir. Allah'ın sıfatları cisim, cevher ve araz olmayıp; Cenâb-ı Hakk'ın ne aynısı ne de gayrisidir.¹⁶⁶

Subûti sıfatlar sekiz tanedir: Hayat, İlim, Semi, Basar, İrade, Kudret, Kelâm, Tekvîn.

2.3.1. Hayat

“Diri ve canlı olmak” demektir. Yüce Allah hayat sahibidir. Ezeli ve ebedî bir hayata sahiptir. Hayat sıfatının zıddı olan “ölü olmak” (memât) Allah (c.c.) hakkında düşünülemez. Kâinat ve onda mevcut olan her şey O'nun sayesinde sonradan hayat bulmuşlardır. O'nun hayatı ise zâtının gereğidir.¹⁶⁷

Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'ın hayat sahibi olduğunu bildiren pek çok âyet mevcuttur. “Ölümsüz ve daima diri olan Allah'a güvenip dayan. O'nu hamd ile tesbih et. Kullarının günahlarını O'nun bilmesi yeter.”¹⁶⁸ “Bütün yüzler (insanlar), diri ve her şeye hâkim olan Allah için eğilip boyun bük müştür. Zulüm yüklenen ise, gerçekten perişan olmuştur.”¹⁶⁹ “Kendisinden başka ilah olmayan Allah hayy (diri) ve kayyumdur.”¹⁷⁰

¹⁶⁴ Emrullah Yüksel, *Sistematik Kelâm*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 17.

¹⁶⁵ Selim Özarslan, *Kelâm Tarihi*, Nobel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2015, s. 53-54.

¹⁶⁶ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 105; Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁶⁷ Demir, *a.g.e.*, s. 154-155.

¹⁶⁸ Furkan, 25/58.

¹⁶⁹ Tâhâ, 20/111.

¹⁷⁰ Bakara, 2/255.

Hayat sıfatı, diğer ilâhi sıfatların kendisiyle mevcûdiyet ve sıhhat kazandığı temel bir kavram konumunda olup subûtî sıfatların ilkinin teşkil eder. Kur'an-ı Kerim'de beş âyette hayat sıfatı Allah'a nispet edilmiş, birçok âyette de ihyâ mastarından türeyen isim ve fiillerle Allah Teâlâ nitelendirilmiştir. Aynı kökten gelen Muhyî de Esmâü'l-Hüsna'dan biridir.¹⁷¹

Kelâm âlimleri ve sûfiler, her türlü canlıyı yaşatıp öldüren, tekrar diriltten ve hayat-ölüm çerçevesinde kurduğu bir nizamla tabiatı idare eden bir varlığın kendisinin ebedî bir hayata sahip olması gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir. Onun, her şeyi bildiğini ve kudret sahibi olduğunu söyleyenlerin hiçbiri hayat sıfatını inkâr etmemişlerdir. Çünkü âlim (her şeyi bilici) ve kâdir (her şeye güç yetirici) bir varlığın aynı zamanda diri olması zarurîdir. Diri olmasının mânası, kendisi duyan ve zâtını bilen demektir. Zira bütün mâlumatı bilen ve bütün takdir edilmiş şeylere güç yetiren bir varlığın hayat sahibi olmaması imkânsızdır.¹⁷² Kelâm âlimleri ve sûfilerin ittifak ettikleri diğer bir husus ise Yüce Allah'ın hayat sahibi oluşunun, canlılarda görülen şekilde türe ait bir şarta ve ruhun mevcûdiyetine bağlı olmadığıdır.¹⁷³

Allah'ın isimlerine mistik yaklaşımlar yapabilen Kuşeyrî gibi gönül adamları, O'nun hayat sahibi oluşundan dünyayı ve ölümü küçümseme sonucunu çıkarmışlar ve bu duygular içinde Allah'a kavuşma özlemi hissetmişlerdir.¹⁷⁴

Yüce Allah kendi şanına mahsus bir hayat sıfatı ile vasıflanmıştır. O'nun var olması ve varlığını devam ettirmesi herhangi bir sebebe bağlı değildir. Diğer canlılar hayatlarını devam ettirmek için bazı sebep ve şartlara muhtaç iken Allah Teâlâ'nın hayat sahibi olması için başka bir sebebe ya da şarta ihtiyacı yoktur. Bu yüzden Allah'ın hayatı, yarattıklarının hayatına benzemez. Tüm canlılara hayat veren ve devamını sağlayan Cenâb-ı Hakk'ın hayat sahibi olmaması düşünülemez. Zira hayat sahibi olmayan bir yaratıcı bilmekten, dilemekten ve yapabilmek gücünden yoksun

¹⁷¹ Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁷² İmam-ı Gazâlî, *İtikâta Sözü'nün Özü (el-İktisâd Fil İ'tikâd)*, (çev. Ömer Dönmez), Hisar Yayınevi, İstanbul, s. 95.

¹⁷³ Bekir Topaloğlu, *Hay*, TDVİA, C. XXVI, s. 549-550; Küşeyrî, *a.g.e.*, s. 105; Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁷⁴ Bekir Topaloğlu, *Hay*, TDVİA, C. XXVI, s. 549-550.

olur. Bu ise, yaratıcı için büyük bir noksanlık göstergesidir. Bu yüzden kâinatın yaratıcısı olan Allah Teâlâ ezeli ve ebedi bir hayata sahiptir.

Mesnevî’de hayat sıfatı ile alakalı ayrıntılı bir anlatım mevcut değildir. Mevlâna Hak Teâlâ’nın ezeli ve ebedi bir hayata sahip olduğunu “*Ey daima faal olan diri Tanrı*¹⁷⁵” şeklindeki seslenişleri ile birkaç beytinde dile getirmektedir.

2.3.2. İlim

“Bilmek” demektir. Allah (c.c.) her şeyi bilendir. Cenâb-ı Hak için ezeli olan ilim, ezelden ebede doğru değişmeden devam edip gider. O’nun ilmi dışında kalmış hiçbir şey yoktur. Olmuşu, olanı, olacağı, gelmiş, geçmiş, gizliyi, açığı bilir. Âlemde görülen bu güzel düzen, tertip ve şaşmaz âhenk, onun yaratıcısının, engin ve sonsuz ilminin en büyük göstergesidir. İlim sıfatının zıddı olan cehl (bilgisizlik), Yüce Allah hakkında düşünülmesi imkânsız olan bir sıfattır.¹⁷⁶

“Görmedin mi göklerde ve yerde ne varsa Allah hepsini bilir.¹⁷⁷” “Allah her şeyi bilendir.¹⁷⁸” “Yaratan hiç bilmez mi?¹⁷⁹” âyetleri O’nun her şeyi bildiğini, kâinatta hiçbir şeyin O’ndan gizli kalmadığını göstermektedir.

İlim sıfatı diğer sıfatlar gibi Allah’a özgü olan kemâl sıfatlardan bir tanesi belki de en önemlisidir. Zira içinde yaşadığımız evreni en güzel bir biçimde yaratan ve her türlü tasarruf hakkına sahip bulunan Allah’ın yarattığı şeyleri de bütün ayrıntıları ile bilmesi gerekir. Bütün incelikleri ile bilinmeyen bir şeyin yaratılması ya da var edilmesi düşünülemez. O halde Hak Teâlâ’nın bir şeyi yaratmadan önce, yaratacağı şey hakkında bilgi sahibi olması, sonra da bu ilme göre yaratması kaçınılmaz sonuçtur. Kâinatın varlığı ve âlemde görülen üstün nitelikli, düzenli ve ahenkli yaratılış Allah’ın kudretine delalet ettiği gibi ilmine de delalet etmektedir. Ayrıca ilâhi adalet kapsamında iman ve salih amel sahiplerinin mükâfatlandırılması, kötü eylem ve davranışlarda bulunanların cezalandırılması da ancak o kişilerin yaptıklarını bütün

¹⁷⁵ Mesnevî, V, b. 4173. Ayrıca bkz. I, b. 219; II, b. 2247; V, b. 551.

¹⁷⁶ Demir, *a.g.e.*, s. 155-156.

¹⁷⁷ Mücadele, 58/7.

¹⁷⁸ Enfal, 8/175.

¹⁷⁹ Mülk, 67/14.

incelikleri ile bilmekle mümkün olur. O halde Cenâb-ı Hak her şeyi bilmektedir. İlim O'nun zâtıyla kâim ezeli sıfatıdır.¹⁸⁰

Cüneyd-i Bağdadî Cenâb-ı Hakk'ın mutlak ilmi hakkında: "Gayb olan şeylerin ilmini tek başına Hakk bilir. Bu sebeple, olanı, olmakta olanı, bulunanı ve olmayacak olanın olsaydı nasıl olacağını sadece O bilir." demiştir.¹⁸¹

İslam âlimleri ve mutasavvıfların ortak kanaatine göre Cenâb-ı Hakk'ın bilgisi yaratıkların bilgisine benzemez, artmaz, eksilmez. İnsanların bilgisi zaman, mekân ve madde kayıtlarıyla sınırlandığı gibi elde edilebilmesi için göz, kulak ve benzeri vasıtalara da bağlı kılınmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın ilmi önünde ise zaman, mekân ve madde engeli bulunmadığı gibi O, bilmek için vasıtalara da muhtaç değildir.¹⁸²

Kemâl sıfatları ile muttasıf olan Cenâb-ı Hak her şeyi en ince teferruatıyla bilmektedir. Çünkü kâinatta mevcut bulunan bütün yaratıklar O'nun eseridir. Bu yüzden Allah Teâlâ'nın kendi yarattığı âlemi ve âlemde olacakları bilmemesi O'nun eksikliğine işaret eder ki; bu Vâcibü'l- Vücûd olan Yaradan için imkânsızdır. Bu durumu Mevlâna şu şekilde dile getirir: "*Sırlarını, Tanrı anlamasın diye gizli söylüyorlardı. Sivacıya çamur sıvamaya koyuldular. Hiç, el, gönülden gizli bir iş yapabilir mi? Tanrı, "Seni yaratan, düşünceni, gizli konuşuşunda, fısıltısında doğruluk mu var, hile mi... Bunu hiç bilmez mi?" buyurdu. Sabahleyin yola çıkanı gözüyle gören, ertesi gün nereye konacak, bundan sonra nasıl gâfil olur? Yüzünü nereye döndürdüğünü, sayısını, yolunu, yordamını, ineceği, çıkacağı yeri nasıl bilmez?*"¹⁸³

Mevlâna, insan kaderini kendisi çizer fikrine de katılmaz ve kulun kendi iradesi dâhilinde olsun veya olmasın, bütün işlerinin yaratıcısının Allah (c.c.) olduğuna inanır. Yüce Allah, insanları hür iradeleriyle seçecekleri şeylerin nerede ve ne şekilde seçileceğini ezeli yani zamanla sınırlı olmayan mutlak ilmiyle bilir ve bu bilgisine göre diler, yine Allah (c.c.) bu dilemesine göre takdir buyurup zamanı gelince kulun seçimi

¹⁸⁰ Selim Özarslan, *İslam İnanç Esasları (Temel Dini Bilgiler)*, Nobel Yayınları, Ankara 2013, s. 52-53.

¹⁸¹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁸² Topaloğlu, Yavuz, Çelebi, *a.g.e.*, s. 170; Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 105; Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁸³ Mesnevî, III, b. 477-481.

doğrultusunda yaratır. Bu durumda Yüce Allah'ın ilmi kulun seçimine bağlı olup, Allah Teâlâ'nın ezeli mânada bir şeyi bilmesinin, kulun irade ve seçimi üzerinde zorlayıcı bir etkisi yoktur. Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi ezelde biliyor olması, kulun sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Yüce Yaradan mutlak mânada yegâne ilâh olduğu için ezeli ilmiyle her şeyi önceden bilebilmesi kadar normal bir şey olamaz. Allah (c.c.), insanı seçen ve seçtiklerinden sorumlu olan bir varlık olarak yaratmış, onu emir ve yasaklarla sorumlu ve yükümlü tutmuştur. Ayrıca Allah Teâlâ kulun seçimine göre fiilin yaratılacağı noktasında bir ilâhi kanun da belirlemiştir. İnsanı ilgilendiren şey, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi yazması değil, kendi yapıp etmelerindeki iradesi ve kişisel sorumluluğudur.¹⁸⁴

Hidâyeti de, dalâleti de ancak Allah (c.c.) yaratır. Her şey O'nun emrine ve ezeli takdirine bağlıdır. Dalâlette kalmış kişi Allah (c.c.) takdir buyurursa hidâyete erişir. Hidâyet yolunda yürüyen de yine Yüce Allah'ın dilemesi ile dalâlete sapar. Ancak doğru yolu bulmakta yahut doğru yoldan sapmakta ezeli takdirin gereği olduğu gibi bunda bizim gayretimizin de yadsınamaz bir rolü vardır. Bu sebeple arifler “ezel gayrete âşiktir.” demişlerdir.¹⁸⁵ Mevlâna Cenâb-ı Hakk'ın ileride olacak her şeyi bildiğini ve kaderimize o şekilde yazdığını, kişinin kâfir ya da Müslüman olmasının Allah (c.c.) kaderine o şekilde yazdığı için değil, kâfir olacağını bildiği için yazdığını bir diyaloga yer vererek şu şekilde dile getirir: *“Kâfirlik ve münafıklık da Tanrı'nın kaza ve kaderiyle değil mi? Fakat buna razı olursak (ilk hadise göre) kötülük etmiş olmaz mıyız? Razı olmazsak o da suç... Peki, ikisinin arasında hangi çareye başvuralım.”* Ona dedim ki: *“Bu küfür, Tanrı'nın takdiriyledir ama Tanrı'nın hükmüyle, Tanrı'nın emir ve rızasıyla değildir. Bu küfür yalnız kaza ve kaderin eserlerindedir. Hocam, Tanrı'nın kaza ve kaderini, Tanrı'nın bilgisi olarak bil de şüphe ve tereddüdün kalmayın. Küfrede razıyız, çünkü Tanrı'nın bilgisine muvafıktır, fakat bizim fenalığımızdan, bizim kötülüğümüzden meydana geldiğinden de razı değiliz. Küfür Tanrı bilgisi olmak bakımından küfür değildir, Hakk'a kâfir deme, burada dur! Küfür, cahillikten meydana gelir, fakat küfrün takdiri, Tanrı'nın*

¹⁸⁴ Murat Serdar, Ekrem ÖZDEMİR, “Mevlana'da İrade Hürriyeti”, Bilimname, 2011/2, XXI, s. 83.

¹⁸⁵ Şefik Can, “Mevlâna'ya Göre Din, İman ve Küfür”, V. Milli Mevlânâ Kongresi, S.Ü. Yayınları, Konya 1991, s. 21.

bilgisidir, (Tanrı, kâfirin kâfirliğini ezelde bilir, bildiği gibi de zuhur eder). Rûya ve mülâyimlik mânasına gelen hilm ile sümük mânasına gelen hilm nasıl bir olur?¹⁸⁶” Mevlâna Cenâb-ı Hakk’ın ezeli ilmi ile ilgili olarak şunu dile getirmektedir. Yüce Allah ilim sıfatının bir sonucu olarak kâfirin küfrü kazanmadan önce onun o küfrü seçip işleyeceğini bilir, takdir eder ve vakti gelince gerçekleştirir. Bu şuna benzer, biz bir kayısı çekirdeğini daha önceden hiç görmemiş isek onu elimize alıp, toprağa ektiğimizde nasıl bir meyvenin biteceğini bilemeyiz. Hâlbuki Allah Teâlâ o kayısı ağacını daha çekirdek halinde iken de bilir. İşte insan da ruhlar âleminde iken Allah (c.c.) onun ruhunun imanı mı yoksa küfrü mü seçeceğini o daha dünyaya gelip; seçmeden önce bilip takdir etmiştir. İşte mü’minin Yüce Allah’ın bu hükmüne rıza göstermesi küfür değildir. Fakat kulun o küfrü kazanmasına rıza göstermek küfürdür.¹⁸⁷

“Bu meni, yokluk âleminde vardı; eksiksiz, artıksız aynen Tanrı’nun ilminde mevcuttu. Hâsılı Tanrı indinde sonumuz ne olacaksa hakikatte adımız o olmuştur. Tanrı, insana âkıbetine göre bir ad koyar. Halkın taktığı ödünç ada göre değil!¹⁸⁸” diyerek Mevlâna Cenâb-ı Hakk’ın ilminin ezeli olduğunu evren ve evrende bulunan tüm varlıkların henüz yaratılmamışken, onların mahiyetlerinin Allah’ın ilminde mevcut bulunduğunu ifade eder.

Mevlâna Mesnevî’de, Kur’an-ı Kerim’de bahsedilen her şeyi bilen Allah (c.c.) tasviri ile bağlantılı olarak ilim sıfatına yer vermiştir. Mevlâna’ya göre, Allah (c.c.) her şeyi eksiksiz bilmektedir ve O’nun bilgisi sınırsızdır: *“Ben huzurunda ne söyleyeyim de sana bir şey anlatmaya kalkışayım? Yahut da ne yüzle kerem şartını sana hatırlatmaya girişeyim? Sence bilinmeyen ne var? Âlemde hatırında olmayan nedir ki? Sen, bilgisizlikten arısın; bilgin de âlemde bulunan şeylerden herhangi birini unutmadan arıdır.¹⁸⁹”*

¹⁸⁶ Mesnevî, III, b. 1365-1373.

¹⁸⁷ Halim Gül, “Mesnevî’de Kur’anî Referanslar ve Kur’an Âyetlerine Getirilen İşâri Yorumlar” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003), s. 260.

¹⁸⁸ Mesnevî, I, b. 1243-1245.

¹⁸⁹ Mesnevî, V, b. 4155-4157. Ayrıca bkz. I, b. 58-60, 1196; II, b. 2893, 3175; III, b. 1870-1871, 2486, 4246.

Mesnevî’de yer alan birçok beyitte ise Mevlâna Cenâb-ı Hakk’ın ilim sıfatına atıfta bulunmuştur.¹⁹⁰ Ona göre Yüce Allah’ın bilgisi tüm âlemi kuşatmakta ve her şey O’nun bilgisi dâhilinde gerçekleşmektedir. O, insanın zihninden geçirdiği şeyleri dahi bilir. O’nun bilgisi, her şeyin üstünde ve ötesindedir. Allah’ın üstün ve kuşatıcı ilmine sürekli vurgu yapan Mevlâna’ya göre Hak Teâlâ, öyle bir bilendir ki, O’nun bilgisinden hiçbir şey gizli kalmaz.

2.3.3. Semi’

“İşitmek” demektir. Allah (c.c.) her şeyi işitir. Gizli, açık, fısıltı halinde, yavaş sesle veya yüksek sesle ne söylenirse Allah Teâlâ işitir, duyar. Çünkü O’nun işitip, bilmesi başkalarının işitip bilmesi gibi değildir. İşitmek ve sağırılık Cenâb-ı Hak hakkında düşünülemez.¹⁹¹ Allah Teâlâ’nın yarattığı varlıklar, varlıklarını devam ettirebilmek için çeşitli uzuvlara ihtiyaç duyarlar. Allah (c.c.) ise hiçbir âlet veya organa muhtaç olmaksızın işitme alanına giren her şeyi işitir ve O’nun bir şeyi işitmesi; diğer şeyleri işitmesine engel teşkil etmez.¹⁹²

Kur’an’da: “Peygamber dedi ki: Benim Rabbim yerde ve gökte konuşulan her sözü bilir. O, hakkıyla işitendir, bilendir.¹⁹³” buyrulmaktadır.

Allah’ın subûtî sıfatları içinde yer alan semi’ sıfatı, “işitmeye konu teşkil eden her şeyi işiten, işittiren, dua, ibadet ve niyazları kabul eden” mânalarını içermektedir. Namazlarda rükû dönüşü sırasında tekrarlanan “semiallahu li-men hamideh” cümlesi “Allah kendisine övgü ve senâda bulunan kimsenin bu ibadetini kabul eder.” anlamını taşır.¹⁹⁴

Yaratıcının, yaratılandan daha mükemmel olması gerektiği herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Görenin, görmeyenden ve işitenin, işitmeyenden daha mükemmel

¹⁹⁰ Bkz. Mesnevî, I, b. 1510, 2964, 3406, 4003; II, b. 839, 1922, 3809; III, b. 970, 1304, 1951, 3092, 3219, 3388, 3909, 4114, 4226, 4453, 4745; IV, b. 217, 233-234, 325, 391, 505, 844, 858, 986, 1353, 1571, 1852, 2145, 2456, 2486-2487, 3218; V, b. 733, 1724, 1778, 2679, 3308-3309, 4212; VI, b. 45, 284-285, 1465, 2904.

¹⁹¹ Demir, *a.g.e.*, s. 156-157.

¹⁹² Topaloğlu, Yavuz, Çelebi, *a.g.e.*, s. 170.

¹⁹³ Enbiya, 21/4.

¹⁹⁴ Bekir Topaloğlu, *Semi’*, TDVİA, C. XXXVI, s. 492; Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 277.

olduğu da bilinen bir husustur. Kemâl yani mükemmeliyet vasfının mahlûkatta olup da yaratıcıda olmaması düşünülemez.¹⁹⁵

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ve bazı Mu'tezilî Kelâm âlimleri semî' ile basîr sıfatlarının "ilim" sıfatı içerisinde değerlendirerek müstakil bir sıfat konumunda bulunmadığını ileri sürmüştür. Ancak otuz iki âyette "semi' ve alîm" sıfatlarının beraberce zikredilmesi bu telakkinin isabetli olmadığını göstermektedir. Semi' sıfatından sonra Alîm isminin getirilmesi Cenâb-ı Hakk'ın işittiği şeylerin mahiyetini iyi bildiğine işaret etmektedir. Yine Mu'tezilî âlimler, Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından subûti sıfatlar kategorisinde düzenlenen "hayat, ilim, semi'..." sıfatlarını tevhid ilkesinin bozulacağı düşüncesiyle kabul etmemişse de onların bu endişesinin gereksiz olduğu ifade edilmiştir.¹⁹⁶

Semî' sıfatının açıklanmasında tasavvufi yaklaşıma yer veren Kuşeyrî, işitme ve görme yeteneklerini meşrû olmayan şeylerden koruyan kimseyi Allah'ın seveceğini ve bu duyularını doğru yolda kullanmasına yardımcı olacağını belirtir. Yine onun yaklaşımına göre kul kendisine yapılan haksız isnatları Cenâb-ı Hakk'ın işittiğinin bilincini taşırsa karşılık vermekten vazgeçer; çünkü Allah'ın iftiraya uğramış kimseye yardımcı olması o kişinin kendi girişimlerinden çok daha etkilidir.¹⁹⁷

Hem Tasavvuf ehli sûfiler hem de Kelâm âlimleri Yüce Yaradan'ın her şeyi hakkıyla işiten, gizli açık, sesli sessiz, küçük büyük, her varlığın bütün seslerini ve hareketlerini duyan bir varlık olduğu konusunda ittifak halindedir. Sûfiler semî' sıfatını manevi terbiye ekseninde değerlendirerek kendilerine yapılan haksız nitelendirmeler karşısında sessiz kalıp durumu gizli ya da açık söylenen her şeyi işiten Cenâb-ı Hakk'a havale etmenin daha doğru bir tutum olacağı kanaatine varmışlardır. Ayrıca Allah'ın semî' ve basîr sıfatlarına sahip olduğu ve her şeyi görüp, işittiği bilinciyle yaşayan kişilerin kendilerini doğru yoldan ayıracak tüm gayri meşru eylemlerden uzaklaşarak Hakk'a yönelmesi daha kolay olacaktır.

¹⁹⁵ İmam Gazali, *a.g.e.*, s. 103.

¹⁹⁶ İmam Gazali, *a.g.e.*, s. 277-278.

¹⁹⁷ Bekir Topaloğlu, *Semî'*, TDVİA, C. XXXVI, s. 492.

Mevlâna Mesnevî’de tek bir beyitte semi’ sıfatına yer vermiş ve Yüce Allah’ın insanları günah işlemekten sakındırmak ve boş sözler sarfetmelerinin önüne geçmek için kendisini “duyan” olarak nitelendirdiğini söylemiştir: “*Kötü sözlerden dudağını yumasin diye de kendisini “duyan” diye anlattı.*¹⁹⁸” Bu bağlamda Mevlâna Yüce Yaradan’ın her şeyi duyduğunu kabul etmekle birlikte semi’ sıfatını tasavvufi doğrultuda yorumlayarak kişinin devamlı gözetim altında olduğunun bilincinde olarak her türlü kötü sözden kendisini alıkoymasının gerekliliğini ifade etmiştir.

2.3.4. Basar

“Görmek” demektir. Yüce Allah her şeyi görür ve O’nun görmesinden hiç bir şeyin gizli kalması mümkün değildir. Gizli, saklı, açık, aydınlık, karanlık ne varsa Allah görür. Görmemek (âmâlık) Allah hakkında düşünülemez.¹⁹⁹ Allah’ın işitici ve görücü olduğuna dair pek çok âyet vardır. Bunlardan birkaçı şu şekildedir: “O işitendir, görendir.”²⁰⁰ “Ben sizinle beraberim, işitir ve görürüm.”²⁰¹ “(Allah) gözlerin hain bakışını ve kalplerin gizlediğini bilir. Allah adaletle hükmeder. O’nu bırakıp taptıkları ise hiçbir şeye hükmedemezler. Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işiten ve görendir.”²⁰²

Kur’an-ı Kerim’de basar kelimesi bu şekilde masdar kalıbıyla Allah’ın sıfatı olarak geçmez; ancak âyet ve hadislerde Allah’a nisbet edilen görme sıfatı Arapça basar, nazar ve rü’yet kelimelerinin türevleriyle ifade edilmiştir. Allah Teâlâ’nın basar sıfatı ile vasıflanmış olduğu, Basîr isminin Esmâü’l-Hüsna’dan biri olarak pek çok âyette ve bazı hadislerde geçmesiyle de sabittir. Konu ile ilgili kaynaklarda, Hz. İbrâhim’in babası ile konuşmasını nakleden âyet basar sıfatının en önemli nakli delili olarak değerlendirilir.²⁰³ “Bir gün babasına şöyle demişti: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın?”²⁰⁴ bu âyet bizlere

¹⁹⁸ Mesnevî, IV, b. 216.

¹⁹⁹ Demir, *a.g.e.*, s. 157.

²⁰⁰ Hac, 22/75.

²⁰¹ Taha, 20/46.

²⁰² Mü’min, 40/19-20.

²⁰³ Metin Yurdağür, *Basar*, TDVİA, C.V, s. 101.

²⁰⁴ Meryem, 19/42.

kâinatın yegâne yaratıcısının kemâl sıfatları ile muttasıf olduğunu, görmeyen ve duymayan bir varlığın ise aciz bir varlık olduğunu ifade etmektedir.

Ehl-i Sünnet'e göre basar sıfatı Allah'ın zâtına izâfe edilen subûtî sıfatlardan biridir. Mu'tezile'ye göre ise Allah zâtı itibariyle görücü olup O'na basar diye bir sıfatın nispet edilmesi gerekli değildir.²⁰⁵ Mu'tezilî Kelâmcılar Allah'ın birliğine gölge düşüreceği endişesiyle Allah'ın zâtından ayrı sıfatlarının olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Yoksa onlar da Hak Teâlâ'nın her şeyi görüp, duyduğu inancına sahiptir. Bu konuda Ehl-i Sünnet âlimlerinden ayrıldıkları nokta Allah'ın zâtından ayrı basar ve semi' sıfatları yoktur; ancak o her şeyi görür ve duyar.

Tasavvuf ehli de Cenâb-ı Hak'ın basar sıfatına sahip olduğu hususunda Kelâm âlimleri ile fikir birliği içerisinde.²⁰⁶ Fakat onlar Yüce Yaradan'ın semi' ve basar sıfatlarını ahlakî bağlamda ele alarak kişinin kendini kötülüklerden koruması gerektiği yönünde görüş beyan etmişlerdir.

Mevlâna insanın devamlı gözetim altında olduğunu belirtmiş ve Yüce Allah'ı gizli ya da açık her şeyi bütün ayrıntıları ile gören olarak nitelendirmiştir: *“Tanrı, her şeyi görür, bu görüş de daima seni korkutsun diye kendisine “gören” dedi.²⁰⁷”* *“Şu halde Süphan'ın huzurunda gönlünüzü koruyun ki sonra kötü düşünceden utanmayasınız. Çünkü o; halis sütün içindeki siyah kıl gibi bütün gizli şeyleri, düşünceleri arayıp taramayı... Her şeyi görür.²⁰⁸”* Semi' ve basar sıfatlarının yer aldığı beyitler gösteriyor ki; Mevlâna Hak Teâlâ'nın her şeyi işitip, görmesini ahlakî boyutta ele almış ve kişinin kendisini kötülüklerden uzaklaştırması gerektiğini ifade etmiştir.

2.3.5. İrade

“Dilemek, istemek, bir şey üzerinde karar kılarak onu yapmaya veya yapmamaya azmetmek” mânasındadır. Dünyada olmuş ve olacak ne varsa hepsi Allah Teâlâ'nın dilemesi ve O'nun isteği doğrultusunda meydana gelmiştir. O'nun isteği,

²⁰⁵ Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 43.

²⁰⁶ Kuşeyri, *a.g.e.*, s. 105; Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 65.

²⁰⁷ Mesnevî, IV, b. 215.

²⁰⁸ Mesnevî, I, b. 3144-3145. Ayrıca bkz. I, b. 1520, 2136, 2306; III, b. 2364, 4246; V, b. 1578; VI, b. 1694-1695, 2898, 3364-3365.

dilemesi dışında hiçbir şeyin meydana gelmesi mümkün değildir. O'nun isteği ile meydana gelen fiiller ne cebir altında meydana gelmekte, ne de kendiliğinden oluşmaktadır. O dilerse olur, dilemezse olmaz.²⁰⁹

Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: “Eğer Allah sana bir zarar dokunduracak olursa, onu kendisinden başka kaldıracak hiç bir kuvvet yoktur. Şâyet sana bir hayır dileyecek olursa O'nun iyiliğini geri çevirecek de yoktur. O, kullarından dilediğine iyiliği eriştirir. O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”²¹⁰

Allah Teâlâ'nın iki türlü iradesi vardır: Tekvînî İrade ve Teşrîî İrade.

1. Tekvînî İrade: Bütün yaratıkları kapsamaktadır. Bu irade hangi şeye yönelik gerçekleşirse, o şey derhal meydana gelir. “Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman ona sözümüz sadece “Ol” dememizdir. Hemen olur.²¹¹” anlamındaki âyette belirtilen irade bu çeşit bir iradedir.
2. Teşrîî İrade: Yasama ile ilgili iradedir. Yüce Allah'ın bir şeyi sevmesi ve ondan hoşnut olması, onu emretmesi demektir. Allah'ın bu mânadaki bir irade ile bir şeyi dilemiş olması, o şeyin meydana gelmesini gerekli kılmaz. “Muhakkak ki Allah adaleti, iyiliği ve akrabaya yardım etmeyi emrediyor (irade ediyor).²¹²” mealindeki âyetteki irade bu çeşit bir iradedir. Tekvînî irade hayra da şerre de, iyiliğe de kötülüğe de yönelik olarak gerçekleştiği halde teşrîî irade, sadece hayra ve iyiliğe yönelik olarak gerçekleşir. Allah hayrı da şerri de irade edip yaratır. Ancak O'nun şerre rızası yoktur, şerri emretmez ve şerden hoşlanmaz.²¹³

Mu'tezile âlimleri kişinin eylemlerini bizzat kendi iradesi ile yaptığını savunur. İnsanı, fiillerini kendi irade ve gücüyle yapacak şekilde yaratan Allah ona herhangi bir müdahalede bulunmaz. Cebrîler ise bunun tam aksi görüşe sahiptirler. Onlara göre insanın bütün fiilleri Allah tarafından yaratılmaktadır. Dolayısıyla cebir altında bulunduğu için kişinin irade ve kudretinden söz edilemez. Eş'arî âlimlerinin çoğunluğuna göre kâinatta vuku bulan her şey gibi insanın fiilleri de ilâhi iradeye

²⁰⁹ Demir, *a.g.e.*, s. 157-158; Topaloğlu, Yavuz, Çelebi, *a.g.e.*, s. 173.

²¹⁰ Yunus, 10/107.

²¹¹ Nahl, 16/40.

²¹² Nahl, 16/90.

²¹³ Komisyon, *İlmihal I, İman ve İbadetler*, TDV Yayınları, Ankara 2010, s. 90-91.

uygun olarak gerçekleşir. Çünkü naslar Allah'ın dilediğinin olacağını, dilemediğinin ise olmayacağını açıkça bildirmiştir. Gerçi insan için fiilin tercih edilmesinde etkili olan bir iradenin mevcûdiyeti söz konusudur, ancak bu irade de Allah tarafından yaratılmıştır. Mâtürîdî âlimlerinin çoğunluğuna göre ise insanlara ait fiillerin aslı Allah'ın kudretiyle, iman-küfür, itaat-isyan, hayır-şer gibi vasıfları ise insanın kudretiyle meydana gelir. Bu sebeple fiili yaratan Allah, kesbeden ve yapan insandır. Selef âlimleri, insana ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığını ve kişinin fiillerini icbar altında yapmadığını ittifakla kabul etmişlerdir.²¹⁴

Mu'tezile mensupları kişinin fiillerinde tamamen özgür olduğu görüşünü benimsemişler ve Allah'ın yaptığımız eylemler üzerinde hiç bir etkisinin olmadığını söylemişlerdir. Buna mukabil Cebriyye/Cehmiyye mensupları ise kişinin tamamen cebir altında olduğunu savunmuşlardır. Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından irade sıfatının tekvînî ve teşrîî şeklinde iki kısma ayrılarak ele alınması insanın da bir iradeye sahip olduğunu ve kişisel sorumluluğunun bulunduğunu gösterir. Zira teşrîî irade kapsamında kişi neyi dilerse Allah Teâla, onu irâde edip kulun isteğine uygun olarak yaratır. Kul da yaptığı şeyleri kendi hür iradesiyle yaptığı için sorumlu olur.

Cenâb-ı Hakk'ın iradesi sınırsız ve mutlak olup mümkün olan her şeye taalluk eder. O'nun iradesini sınırlayacak veya O'nu cebir altına alacak hiçbir şey yoktur. Buna karşılık insanın iradesi sınırlıdır. Bu tasnife göre bazı Kelâmcılar Allah'ın iradesine küllî, insanın iradesine de cüz'î demişlerdir. Başka bir tasnife göre Allah tarafından insana verilen irade niteliğine küllî, bu iradenin her bir olaya taallukuna cüz'î denilir. Ehl-i Sünnet'e göre subûtî sıfatlar içinde mütalaa edilen Allah'ın iradesi kadîm, Mu'tezile'ye göre ise hâdistir.²¹⁵

Kuşeyrî'nin irade sıfatına dair sözleri ise şu şekildedir: “En güzel isimler ve en yüce sıfatlar O'nundur. İrâde ettiğini yapar, kullarını hükmüne boyun eğdirir. Hükümrân olduğu mülkünde dilediğinden başkası olmaz, yaratmış olduğu kâinata daha önce takdir edilmeyen bir şey vücuda gelmez. “Olacaktır” diye bildirdiği hadiseler “olsun” diye irâde ettiği hususlardır. Olması mümkün olan şeylerden

²¹⁴ Mustafa Said Yazıcıoğlu, *Fiil*, TDVİA, İstanbul 1996, C. XXIII, s. 59-64.

²¹⁵ Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 159.

“olmayacaktır” diye bildiği hususlar “olmasın” diye irâde ettiği şeylerdir. Hayır olsun, şer olsun kulların irâdeleri ile kazandıkları amellerin yaratıcısı O’dur.²¹⁶”

Ehl-i Sünnet âlimleri ve sûfilere göre Cenâb-ı Hak mutlak iradeye, insan ise cüz’i iradeye sahiptir. Bir fiilin meydana gelişinde kişinin hür iradesinin etkisi vardır. Fakat fiillerin yaratıcısı Allah Teâlâ’dır. Allah kullarının iradeli fiillerini onların iradeleri doğrultusunda yaratır.

Mevlâna da Allah Teâlâ’nın mutlak iradeye sahip olduğu görüşündedir. O, dilediğini yapar ve bunu engelleyecek kimse yoktur. Bunu Mesnevî’de şu şekilde dile getirir: “*Onun dilediği oluyorsa artık benim işim kimden düzelir ki? Haşa; Tanrı, neyi dilerse o olur. O, mekân âleminde de hâkimdir, mekânsızlık âleminde de. Hiçbir kimse, onun ülkesinde onun emri olmadıkça bir kılı bile kılmıdatamaz. Mülk onundur, ferman onun.*²¹⁷” “*Ey oğul! Tanrı, her şeye muhittir. Bir işi yapması, o anda diğer bir işi yapmasına mâni olamaz.*²¹⁸”

Mutlak irade sahibi olan Cenâb-ı Hak kâinattaki her şey üzerinde sınırsız bir tasarruf hakkına sahiptir. Yüce Allah’ın dilemesi olmadan ağaçtan yaprak dahi düşmez. İnsanın aklına gelebilecek her iş ve olay Allah Teâlâ’nın dilemesi ile gerçekleşmektedir: “*O padişahın kaza ve kaderi olmadıkça ağaçtan yaprak bile düşmez. Tanrı lokmaya, gir içeri diye emretmedikçe boğazdan lokma bile geçmez. İnsanların yuları, dizgini olan, insanları dilediği yere sürüp götüren istekler de o gani Tanrının emriyle meydana gelir. Yeryüzünde olsun, göklerde olsun... Bir zerre bile onun hükmü olmadıkça kanat çırpamaz, harekete gelemes; O’nun yürür ve kadîm fermanı olmadıkça kılmıdayamaz bile. Bunu anlatmaya imkân da yoktur, bu hususta ısrar da hoş değil. Ağaçların yapraklarını kim sayabilir? Sonu olmayan şey, nasıl söze sığar? Sen şu kadar duy, mademki bütün işler, Tanrı’nın emrine tabi; Tanrı’nın emri olmadıkça hiçbir şey olmuyor. Tanrı’nın takdiri, kulun rızası olur; kul Tanrı takdirine rıza verir, onun hükmünü diler, isterse...*²¹⁹”

²¹⁶ Kuşeyrî, a.g.e., s. 106.

²¹⁷ Mesnevî, V, b. 2936-2938. Ayrıca bkz. I, b. 815-817; IV, b. 3157.

²¹⁸ Mesnevî, I, b. 1487.

²¹⁹ Mesnevî, III, b. 1899-1906. Ayrıca bkz. II, b. 1614-1617; III, b. 446-455; IV, b. 125-154, 656-657; V, b. 2167.

İrade hürriyeti, Mevlâna'nın fikir dünyasında özel bir öneme sahiptir. Nitekim yaşadığı dönem Anadolu coğrafyası Moğol istilasını altındadır. Dolayısıyla halk çaresizliği kabullenip, bir kurtarıcı arama yoluna gitmiş, Cebrî kader anlayışını benimsemiştir. İşte böyle bir dönemde Mevlâna Ehl-i Sünnet akaidini Cebrî anlayışa karşı savunmuş ve Mesnevî isimli eserinde insanın davranışlarında özgür olduğu konusu üzerinde çok durmuş; bu konuyu kader, cebir ve ihtiyâr kavramları ile açıklamıştır.²²⁰

Özgür iradenin olmaması durumunda insanın, hayatı boyunca kendisine, başkalarına ve yaratıcısı olan Allah'a karşı sorumluluk duymasının, sonsuz nimetleri ve ilâhi rızayı elde etme gayretinde olmasının hiçbir anlamı kalmayacaktır. Bu ise yaratılış gayesinin aksine olan bir durumdur.²²¹

Mevlâna, insanların kendilerine has bir iradelerinin olmadığını, evrende meydana gelen tüm fiil ve eylemlerin ilâhi gücün tesiriyle meydana geldiğini savunan Cebrîlerin görüşlerini çürütmek amacıyla bazı görüşler ileri sürer. Bunlardan ilki insanın yaptığı iyi ya da kötü eylemlerinin karşılığını alabilmesi için özgür bir iradeye sahip olması gerektiğidir. Zira kişinin kendi iradesiyle yapmadığı fiillerin hesabını vermesi mantıken kabul edilebilir bir durum değildir. Kulun bir fiilinden dolayı hesaba çekilmesinin temel şartı onu kendi iradesi ile gerçekleştirmesidir: “*Sınamada şart ihtiyar sahibi olmaktır. Kudret elde olmadıkça da ihtiyar olamaz.*”²²²

İnsanın bir fiili gerçekleştirirken kudret sahibi olduğunun göstergesi bu dünyada iki işten birisini seçmek zorunda kaldığı zaman duraksaması, tereddüt hali yaşamasıdır.²²³ “*Hâlbuki takdir haktır ama kulun çalışması da hak. Kendine gel de koca şeytan gibi kör olma. İki iş arasında tereddütte kalıyoruz. Hiç ihtiyarımız olmasa bu tereddüt olur mu? İki eli, iki ayağı bağlı olan adam bunu mu yapsam onu mu, der mi? Denize mi dalsam, yücelere mi uçsam diye hiç tereddüde düşer mi? Musul'a mı*

²²⁰ Mehmet Aydın, *Mevlâna'da İrade Hürriyeti*, S.Ü. II. Milli Mevlâna Kongresi, Konya 1986, s. 92-93.

²²¹ Mehmet Dalkılıç, “*Teolojik Sorunların Ele Alınmasında “İyi Niyetlilik İlkesi, Mevlana'nın Bazı Klasik Kelam Sorunlarına Yaklaşımı”* İÜİFD, Hakemli Dergi, Hakemli Dergi, 2007, sayı:16, s. 197.

²²² Mesnevi, C. V, b. 625.

²²³ Ramazan Altıntaş, “*Mevlana'da İrade Hürriyeti*”, Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt: VIII/2, Sivas 2004, s. 192.

gitsem, yoksa büyü öğrenmek için Babil'e mi diye düşüncelere kapılır mı? Şu halde tereddüt, bir kudrete delâlet eder. Böyle olmasa tereddüde düşenin bıyığına gülerler.²²⁴” Bir işte tereddütte kalan kişi, Allah Teâlâ'nın iradesi ile tereddütte kalmıştır. İki şıktan birini üstün tutar, üstün tuttuğunu yaparsa, o da yine Cenâb-ı Hakk'ın dilemesidir. Her şeyin Yüce Allah'ın dilediği gibi olması, kula yalnızca başına gelene razı olan bir dilenci olmak kaldığı anlamına gelmez. İnsanda var olan tereddüt onda kudret olduğuna delildir: “*Tereddüt içinde kalan, hayretlere düşen kişinin kulağına da Hak, bir muamma söylemiştir. Bu suretle onu iki şüphe arasında hapseder. “Ey yardımı istenen Tanrı! Şunu mu yapayım, bunu mu?” der. İki şıktan birini üstün tutar, üstün tuttuğunu yaparsa o da yine Hak'tandır.*²²⁵”

Kur'an'da Allah Teâlâ'nın kullarına bazı hususlar emretmesi ve bazı konuları da nehyetmesi de yine onların iradelerin bulunduğu bir delildir. Zira emir ve nehiyeler, cansız varlıklara değil, akıl ve irade sahibi olan insana yöneliktir. Mevlâna, Cebriyye'nin görüşlerini reddetmek için; mermer olan taş kim emir verir, toprak parçasına, taş kim hükmeder? şeklindeki sorularıyla insanın hür iradeye sahip olduğunu vurgular.²²⁶ Aynı zamanda kişinin yaptığı kötülüğün ardından pişmanlık duyması ve gelecek günler için planlar yapması da onda bulunan irade ve ihtiyâr sebebiyledir: “*Vicdanî anlayış, duygu yerine kaimdir. Her ikisi de bir arktan akar. Onun için bu anlayışa yap, yapma diye emir etmek, nehiyde bulunmak, onunla maceralara girişmek, söyleşmek yerindedir. Yarın bunu yahut onu yapayım demek ihtiyara delildir güzelim. Yaptığın kötülük yüzünden pişman olman da ihtiyarına delâlet eder, demek ki kendi ihtiyarınla pişman oldun, doğru yolu buldun. Bütün Kur'an, emirdir, nehiydir, korkutmadır. Mermer taş kim emir verir, bunu kim görmüştür? Akıllı bilgili adam, toprak parçasına, taş kim hükmeder mi? Ey ölümler, âcizler, böyle yapın, şöyle edin dedim, neden yapmadınız der mi? Akıl, tahta parçasına taş kim hükmeder mi? Akıl sahibi, resme, Be hey eli bağlı, ayağı kırık yiğit, mızrağı al; da savaşa gel diye el atar, buyruk yürütmeye kalkar mı? Peki... Yıldızları ve gökyüzünü yaratan Tanrı cahilcesine nasıl emir ve nehiyde bulunur? Kulda ihtiyar yoktur diye*

²²⁴ Mesnevî, VI, b. 407-412.

²²⁵ Mesnevî, I, b. 1456-1458. Ayrıca bkz. I, b. 3069-3074; III, b. 2781.

²²⁶ Ramazan Altıntaş, a.g.e., s. 192.

*Tanrı'dan güya âciz ihtimalini gidermeye kalkıştın ama onu cahil, ahmak ve aptal yaptın. Kader yoktur, kul, kendi ihtiyariyle iş yapar demekle hiç olmazsa aciz yoktur, hattâ olsa bile cahillik, acizlikten beterdir.*²²⁷” Cebrîlere göre kul irade sahibi değildir, kemâl sıfatlarına sahip Cenâb-ı Hak ise mutlak irade sahibi olup; her türlü acizlik ve noksanlıktan münezzehtir. Onlara göre kulda irade ve ihtiyârın bulunması demek Yüce Yaradan’ın noksan olduğunun kanıtıdır. Mevlâna onların bu görüşlerinin insan aklıyla bağdaşmadığını ifade eder. Zira akıl sahibi insan bile hiç bir tepki de bulunmayan cansız varlıklar olan taş ve toprağa emir vermezken; kâinattaki mükemmel uyumun yaratıcısı olan Allah Teâlâ Kur’an’da kullarına bazı emir ve nehiylerde bulunmuştur. Kulda irade ve ihtiyâr yoksa Cenâb-ı Hak neden bu ifadelere Kur’an’da yer vermiştir. Cebrîlere bu şekilde cevap veren Mevlâna acizlik ihtimalini ortadan kaldırmak isteyen Cebrîlerin böyle davranarak Hak Teâlâ’yı ahmak olarak nitelendirdiklerini ifade eder.

Mevlâna Allah’a karşı pişmanlık ve utanma duygusu taşıma ve bu sebeple de tövbe ile O’na tekrar yönelme gibi tavırları, insanın eylemlerinde hür olduğuna en büyük delil gösterir. Gücü dâhilinde olan bir işi yapamayan kimsenin, üzülp sıkılması ve utanıp kızarması kendisinde bir irade ve ihtiyârın bulunduğu işaretidir. Eğer insanda irade ve ihtiyâr bulunmasaydı beceriksizliği sonucunda sıkılmaması ve hayıflanmaması gerekirdi. Yaptığımız işlerden utanmamız cüz’î irademizin bulunduğu göstermektedir.²²⁸ Bu durumu Mevlâna eserinde Hz. Âdem’i örnek göstererek açıklar: “*Padişah dedi ki: İnsanın elde ettiği şey zararsa çalışmamasından ileri gelmiştir, kârsa çalışıp çabalamasından. Yoksa Âdem, “Rabbimiz, biz nefsimize zulmettik” der miydi? Bu suç bahtımdan. Kader böyleymiş, ihtiyatın tedbirin ne faydası var? derdi. İblis gibi hani. O da “Sen beni azdırdın. Hem kadehimizi kırıyor, hem de bizi dövüyorsun” demişti ya.*²²⁹”

Mevlâna, insanla ilgili tasarrufların asıl itibariyle Yüce Allah’ın mutlak iradesine bağlı olduğunu belirtir. Ayrıca insanın iradesiyle gerçekleştirdiği fiil ve davranışların, Allah Teâlâ’nın iradesi ve evrene koyduğu yasalardan bağımsız

²²⁷ Mesnevî, V, b. 3023-3033.

²²⁸ Halim Gül, “*Mesnevi’de Kur’anî Referanslar ve Kur’an Ayetlerine Getirilen İşâri Yorumlar*” (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003), s. 266.

²²⁹ Mesnevî, VI, b. 403-406.

olmadığı gerçeğini de ilgili beyitlerin anlamından çıkarmak mümkündür: “*Halkın yaptığı işler, Tanrı’nın kaza ve kaderiyedir. Dışın keskinliği, midenin hararet ve kuvvetinden ileri gelir. Nefs-i Kül, insanın cüz’i nefesine tesir etti de olacaklar oldu. Balık baştan kokar, kuyruktan değil! Bunu böyle bil, bil ama eşeğini de yine ok gibi süre dur. Çünkü Tanrı, “Emirlerimi tebliğ et” diye emretmiştir; emrinden dışarı çıkmaya imkân yok.*²³⁰”

Mevlâna, insanın eylemlerinde baskı altında olduğunu söyleyen Cebrîlere cevaben; insanın eylemlerinde hür olduğunu ispat sadedinde şu örneği verir “*Bir hırsız, şahneye dedi ki: Efendim, yaptığım iş, Tanrı’nın takdiri. Şahne dedi ki: A iki gözümün nûru! Benim yaptığım cezalandırma da Tanrı’nın takdiri.*²³¹”

Elbette, her şeyi yaratan Allah’tır. İnsan, hangi eylemde bulunursa, Allah onu, onda yaratır. Allah’ın hoşnutluğu, hayırdadır, şerde değil. Buna rağmen O, kullarının tercihine müdahale etmez. Kararı, insana bırakır. Çünkü insan yaptıklarından sorumlu tutulacaktır. Mevlâna, “*benim küfrüm Allah’ın dilemesiyledir*²³²” diyen bir Cebrî’ye, sorumluluğunu hatırlatma noktasında, “*senin küfrü tercihinde kendi özgür iradenin de payı vardır. Çünkü sen istemedikçe, kâfir olamazsın*²³³” demek suretiyle ilâhi irade karşısında insan iradesinin yok edilmediğini anlatmış olmaktadır.

Mevlâna Allah’ın her insana hür bırakılmış bir ihtiyâr ve irade verdiğini söyler. Ancak bu iradenin hayır yöne gidişinde meleklerin, şerre kaymasında da şeytanın hisseleri bulunmaktadır.²³⁴ O hayır ve şerre olan temâyülü şöyle anlatır: “*Sendeki hayır ve şer ihtiyarı, ilham ve vesveselerle birken on olur, on kişinin ihtiyarına sahip olursun. A tatlı adam, namazın dışındaki işlerin helâl olması için namazdan çıkarken meleklere selâm vermek gerektir. Bu selâm, sizin güzel ilhamınız ve duanız yüzünden ihtiyarımla şu namazı kıldım demektir. Suçtan sonra da tutar, İblise lanet edersin. Çünkü bu eğriliğe onun yüzünden düştün. Şeytanla melek, gayip perdesi ardında gizlice bu kötülükle iyiliği sana gösterir. Fakat gözünün önünden gayip perdesi kalktı*

²³⁰ Mesnevî, III, b. 3079-3081. Ayrıca bkz. I, b. 615-618, 635-638; III, b. 4686-4692; IV, b. 6.

²³¹ Mesnevî, I, b. 3058-3059.

²³² Mesnevî, V, b. 3099.

²³³ Mesnevî, V, b. 3100.

²³⁴ Veysel Kasar, “*Mesnevi’de: Ulûhiyet Tasavvuru*”, Harran Ü. İlâhiyat Fak. Dergisi, 2007, sayı:18, s.68.

*mı seni hayıra, şerre sevk edenlerin yüzlerini görürsün. Onların sözlerinden, gizlice söz söyleyenlerin bunlar olduğunu tanırsın. Şeytan, ey tabiat ve ten tutsağı der, ben bunu sana gösterdim, fakat zorlamadım ki. Melek de, ben sana, bu neşe yüzünden gamın artar demedim mi?*²³⁵”

Allah Teâlâ'nın takdiri gerçekleşeceği zaman hiçbir tedbirin işe yaramayacağını söyleyen Mevlâna bunu Hz. Musa (a.s) ve Firavun kıssası ile anlatır. Firavun rüyasında Hz. Musa (a.s)'ın kendi saltanatını elinden alacağını öğrenince onun doğmasına engel olacak tüm tedbirleri alır. Fakat müneccimlerden Hz. Musa (a.s)'ın doğduğunu öğrenir ve o yıl doğan bütün erkek çocukları öldürtür. Fakat annesi tarafından Nil nehrine bırakılan Hz. Musa (a.s), Firavun'un hanımı tarafından himaye altına alınır. Böylelikle Firavun'un tüm tedbirleri boşa gider, Yüce Allah'ın dilemesiyle Hz. Musa (a.s) Firavun'un evinde büyür.²³⁶

Mevlâna'ya göre, Cenâb-ı Hakk'ın dilemesi mutlakdır; ama kulun çalışması, tedbirli olması gerekir. Zira Allah Teâlâ'nın her dilediğinin olması kulu teşvik içindir. Bu durumu Mesnevî'de şöyle dile getirir: “Kulun “Tanrı, ne dilediyse o oldu” demesi, o işte tembel ol demek için değildir. Bu söz, kalbini sağlam tutup çalışmaya teşviktir. O hizmette daha fazla gayrette bulun, o işe daha fazla alış ve sarıl demektir.”²³⁷”

Mevlâna Ehl-i Sünnet Kelâmcılarının kabul ettiği gibi, insanda iki iradenin varlığını kabul eder. Bunlardan birisi, insanın iradesinin dışında olan zorunlu iradedir. Buna örnek felçli kimsenin elidir. Bu hastalığın yol açtığı bir durumdur ki, insanın bunda bir sorumluluğu yoktur. Diğeri ise ihtiyârî/özgür iradedir. İnsanın kendi iradesiyle elini hareket ettirmesi buna örnek verilebilir. Bu durum ise insanın sorumluluğunda gerçekleşen ihtiyârî halin bir sonucudur:²³⁸ “Ey gönül! Cebirle ihtiyarı birbirinden ayırt etmek için bir misal getir ki ikisini de anlayasın: Titreme illetinden dolayı titreyen bir el, bir de senin titrettiğin el... Her iki hareketi de bil ki Tanrı yaratmıştır; fakat bu hareketi onunla mukayeseye imkân yoktur. İhtiyarınla el

²³⁵ Mesnevi, V, b. 2985-2993.

²³⁶ Bkz. Mesnevî, IV, b. 1517-1527. Ayrıca bkz. I, b. 952-954, 3073-3075; III, b. 4461-4465.

²³⁷ Mesnevî, V, b. 3111-3112.

²³⁸ Altıntaş, a.g.e., s. 192.

*oynatmadan pişman olabilirsin; fakat titreme illetine müptelâ bir adamın pişman olduğunu ne vakit gördün?*²³⁹”

Mevlâna, kulun herhangi bir seçme hürriyetine sahip olmadığı ve eylemlerinde baskı altında olduğu görüşünü savunan Cebrîlere karşı çıkmaktadır. Buna mukabil insanın yaptığı işlerde, tamamen seçme hürriyetine sahip olduğunu ve bu seçme hürriyeti neticesinde yaptığı işlerden de sorumlu olduğunu açıkça vurgulamaktadır. O, insan eylemlerinin ezelde Allah tarafından bilindiği ve takdir edildiğini kabul etmekle birlikte, insanın hür bir iradesinin olduğu düşüncesindedir. Cenâb-ı Hak ezelî ilmi ile kişinin hür iradesi ile seçip, gerçekleştirmeye yöneldiği eylemlerini bilmiş ve onların gerçekleşmesi yönünde takdirde bulunmuştur. Sonuç olarak kişinin kendi irade ve kudreti ile gerçekleştirdiği eylemler Allah Teâlâ tarafından yaratılmıştır. Bu açıklamalarıyla Mevlâna Cebriyye mezhebinin görüşlerini reddetmekte ve Ehl-i Sünnet’in görüşlerini benimsediğini göstermiş olmaktadır.

2.3.6. Kudret

“Gücü yetmek” demektir. Yüce Allah sonsuz bir güç ve kudret sahibidir. Ezeli ve ebedî güç ve kudret yalnız Cenâb-ı Hakk’a mahsustur. Kudret sıfatının zıddı olan acizlik ve güç yetirememek (acz), Allah (c.c.) hakkında düşünülemez. O’nun kudretinin yetişemeyeceği hiçbir şey yoktur. Kâinatta her şey Allah Teâlâ’nın gücü ve kudretiyle olmaktadır. Kudreti sonsuzdur, dilerse ölçülemeyecek kadar küçük bir zaman dilimi içerisinde binlerce âlemi halkeder, ya da isterse binlerce âlemi saniyeler içerisinde yok eder.²⁴⁰

Kur’an-ı Kerim’de Cenâb-ı Hakk’ın kudret sıfatıyla ilgili şöyle buyrulmaktadır: “Allah her şeye kâdirdir.²⁴¹” “De ki: O, size üstünüzden yahut ayaklarınızın altından bir azap göndermeye veya sizi birbirinize katıp kiminizden kiminizin hıncını tattırmaya kâdirdir.²⁴²” “Allah O’dur ki, sizi zayıf bir nutfeden

²³⁹ Mesnevî, I, b. 1496-1499.

²⁴⁰ Demir, *a.g.e.*, s. 162-163.

²⁴¹ Rum, 30/50.

²⁴² Enam, 6/65.

yarattı. Sonra bu zâfiyetin arkasından bir kuvvet yaptı. Sonra o kuvvetin ardından yine bir zâfiyet ve ihtiyarlık meydana getirdi. O, âlimdir, kâdirdir.²⁴³”

Gazzâlî, Cenâb-ı Hakk’ın kudretini ispatlamada âlemin varlığını ve düzenini delil gösterir. Sağlam bir yapı, kuvvet ve kudret sahibi bir yaratıcının eseridir. Âlem sağlam bir yapıdır. O halde âlem, kâdir olan güçlü bir yaratıcının eseridir. Âlemin sağlam olmasından maksat, ondaki tertip, düzen ve uyumdur. İnsan kendi iç ve dış organlarına baktığı zaman bu muhteşemliğin sayısız örneklerini görür. Bu mükemmel tertip ve uyumun inkâr edilmesi mümkün değildir.²⁴⁴ Filozoflar hariç İslam âlimleri Yüce Yaradan’ın kâdir olduğu konusunda ittifak halindedir. Zira meydana gelmemesi imkânsız olduğundan meydana gelmiş veya meydana gelmemesi mümkün iken meydana gelmiş olan evrenin bir yaratıcıya ihtiyacı vardır.²⁴⁵

Kelâm literatüründe kudretle birlikte yedi sığata ilk defa yer veren âlim Ebû Hanîfe olmuş, onu Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Ebû’l-Hasan el-Eş’arî takip etmiştir. Mâtürîdî ilim, kudret ve irade sıfatlarının Kur’an’da ve diğere ilâhi kitaplarda yer aldığı zikrettikten sonra evreni yaratıp yöneten Cenâb-ı Hakk’ın iradesiz fiil işlemekle nitelendirilemeyeceğini ve iradeli yaratıcının aynı zamanda kâdir olmasının gerekli olacağını ifade etmiştir. Çünkü evrene hâkim olan nizam ve âhenk, bu âlemin yaratıcı ve yöneticisinin fiilini kudret ve irade ile işlediğini kanıtlar. Eş’arî de duyular âlemlerle, duyular ötesi âlem hakkında istidlâlde bulunarak ilim sıfatını ispata çalışmış, ardından Allah’ın ilim gibi kudret sıfatının da bulunduğunu söylemiş ve her iki sıfat için naklî deliller getirmiştir.²⁴⁶

Allah’ın kâdir olduğu ve kudret sıfatının ezeli olduğu hususunda İslâm âlimleri arasında herhangi bir fikir ayrılığı yoktur. Ancak kudretin ifade ettiği mâna ve muhtevanın Zât-ı İlâhiyye’ye hangi kelime kalıbıyla izâfe edileceği hususunda Mu’tezile Kelâmcıların farklı telakkileri mevcuttur. Daha önce sözü edilen subûti sıfatlar hususunda da aynı tutumu benimseyen Mu’tezilî Kelâm âlimleri ilim, kudret,

²⁴³ Rum,30/54.

²⁴⁴ İmam Gazzâlî, *a.g.e.*, s. 79.

²⁴⁵ Fahreddîn er-Râzî, *Kelâm’a Giriş (el-Muhassal)*, (çev. Hüseyin Atay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 152.

²⁴⁶ Bekir Topaloğlu, *Kudret*, TDVİA, C. XXVI, s. 316-317.

irade gibi kavramların zihinde müstakil birer varlık oluşturduğu ve ilâhi sıfat kategorisinde bulunduğu takdirde kadîm sayılıp; tevhid ilkesini zedeleyeceği kanaatindedir.²⁴⁷

Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz güç ve kudret sahibi olduğu görüşünde olan Mevlâna bu sıfatın hangi kategoride yer aldığına dair herhangi bir görüş beyan etmez. Ona göre Allah Teâlâ'nın kudreti mutlaktır, sınırsızdır. İnsanın aklının dahi alamayacağı her şey O'nun sonsuz kudreti ile meydana gelmektedir: *“Tanrı kudretini bilip tanıyan cennetle cehennem nerede ki diye sormaz. Tanrı, nereyi isterse orasını cehennem yapar... Gökyüzünün yücelerini kuşa ökse ve tuzak haline getirir. Dişlerine bir ağırlık verir ki bu diş ağırlığı cehennem, ejderha dersin. Yahut da tükürdüğünü bal haline kor... Bu, cennet ve cennet elbiseleri dersin! Dişlerinin dibinden şeker bitirir... Bu suretle kaderin hükmünü anlar bilirsin!”*²⁴⁸ Hak Teâlâ'nın kudreti karşısında “olmaz” diye bir şey olamaz. O dilediğini yapar. O'nun kudreti sınır tanımaz. İsterse bulunduğu yeri cennet bahçesine yahut cehenneme çevirir. Bu yüzden O'nun sonsuz kudret sahibi olduğunun idrakine varmış kul “cennet ve cehennem nerededir?” diye sormaz. Senin vücuduna verdiği bir ağırlıkla sana cehennemi ya da verdiği lezzet ile cenneti yaşatır. O'nun için imkânsız hiçbir şey yoktur. O'nun gücü her şeye yeter. Mevlâna bu görüşlerinin yer aldığı beyitlerde Hüseyin b. Mansur Hallâc ile aynı görüşleri paylaşmaktadır. Hallac, “hakikat ehlinden nasıl ve niçin gibi soruların sâkit olduğunu ve Cenâb-ı Hakk'ın fiil ve hikmetlerinden sual olunamayacağını²⁴⁹” ifade eder.

*“İpliğin iğne ile münasebeti vardır, geçer. Fakat deve, iğne yordamından geçmez ki. Devenin vücudu riyazât ve ibadet maksadından başka bir şeyle incilir mi? Bu işe Tanrı eli kudreti gerektir. Çünkü Tanrı, her hayali, bir iradesiyle var eder. Her olmayacak şey, onun eliyle mümkün olur; her serkeş onun kokusuyla sakinleşir. Anadan doğma kör ve alaca illetine tutulmuş kişiler nedir ki? Onları bir tarafa bırak; ölü bile o aziz Tanrı'nın afsuniyle dirilir. Ölüden daha ölü yokluk bile, onun var etme avucunda muztar kalır (varlığa bürünür).”*²⁵⁰ Bu beyitlerde “Bizim âyetlerimizi

²⁴⁷ Bekir Topaloğlu, *Kudret*, TDVİA, C. XXVI, s. 316-317.

²⁴⁸ Mesnevî, I, b. 2811-2814.

²⁴⁹ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 105.

²⁵⁰ Mesnevî, I, b. 3065-3070.

asılsız sayanlar, büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız!²⁵¹” âyetine işarette bulunmaktadır. Hak Teâlâ müşriklerin cennete girmelerini insan aklının alması mümkün olmayan devenin iğne deliğinden geçmesine eşdeğer tutmaktadır. Bu denli imkânsız olan bir olay Cenâb-ı Hakk’ın kudreti ile gerçekleşmektedir. Zira Allah Teâlâ için imkânsız diye bir şey yoktur. Bir şeyin olmasını istediği zaman ona sadece “Ol!” demesi yeterlidir.²⁵²

Mevlâna Yüce Allah’ın kudretinin mutlak olduğunu ve bu âlem gibi yüzlercesini yaratmaya kâdir olduğunu dile getirir. O âlemde var olan her şeyi her an kudret sıfatıyla yaratmaktadır. O’na göre bu âlemde var olan her şey onun kudretinin eseridir: *“Padişah gibi vezirde cahil ve gafildi. Varlığı vacip olan Kadîm Tanrı ile pençeleşiyordu. Öyle kudretli bir Tanrı ile pençeleşiyordu ki bir andan yoktan bu âlem gibi yüz tanesini var eder. Senin gözüne kendini görmek hassasını verince nazarında âlem gibi yüzlerce âlem meydana getirir. Her ne kadar dünya senin yanında azametli ve nihâyetsizse de bil ki kudrete karşı bir zerre bile değildir.”*²⁵³

Mevlâna’ya göre ilâhi kudret evrenin her tarafını kuşatmıştır. İlâhi kudreti hiçbir şey aciz bırakamaz. Allah Teâlâ’nın kudret sahibi olduğuna beyitlerinde defalarca yer veren Mevlâna, O’nun yüceliğini vurgulamak için; Cenâb-ı Hakk’ın kudret sahibi olduğuna dair yakarışlara da yer vermiştir.²⁵⁴

Mevlâna Hazretleri mahlûkatta bulunan kuvveti, Yüce Yaradan’ın kudretinin bir yansıması olarak kabul eder: *“Tavşan dedi ki: “Ey ulular! Tanrı yardım etti, yoksa dünyada bir tavşan kim oluyor ki? Koluma kuvvet, kalbime kudret verdi; cenneti, huriyi kucağıma attı. Üstünlükler, Hak’tan gelir, hallerin değişmesi de ondandır. Hak; bu kuvvet kudreti zan ve yakîn ehline nöbetle göstermektedir.”*²⁵⁵ Diğer bir beyitte ise Ebabil kuşlarının Ebrehe’nin ordusunu helâk etmesi örneğini vererek, kuşlardaki

²⁵¹ A’râf, 7/40.

²⁵² Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, C. IX, (tercüme ve şerh: Ahmet Avni Konuk), Kitabevi Yayınları, s. 321-322.

²⁵³ Mesnevî, I, b. 521-524.

²⁵⁴ Bkz. Mesnevî, I, b. 1880-1890; III, b. 1490-1493.

²⁵⁵ Mesnevî, I, b. 1365-1368. Ayrıca bkz. I, b. 473-474, 1669-1670; III, b. 3, 6-7.

kuvvetin Cenâb-ı Hakk'ın kudretinden hâsıl olduğunu dile getirir. Eğer böyle olmasaydı ufacık kuşların koskoca orduyu yok etmeleri mümkün olmayacaktı.²⁵⁶

Mevlâna Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz kudret sahibi olduğunu Kur'an-ı Kerim'de geçen Hz. Musa (a.s.) ve Hz. İbrahim (a.s.) kıssalarını örnek vererek anlatır. Hz. Musa (a.s.)'in kıssasının anlatıldığı beyitlerde Firavun'un ordularının doğudan batıya kadar her yeri doldurmuş dahi olsalar, Allah Teâlâ'nın kudreti tecelli edince Hz. Musa'nın Firavun'a üstün geleceği ifade edilir. Mevlâna beyitlerin devamında Allah Teâlâ'nın Kuran-ı Kerim'de buyurduğu, “Şüphesiz o Zikr'i (Kur'an'ı) biz indirdik biz! Onun koruyucusu da elbette biziz.²⁵⁷” âyetine işarette bulunmuş; Hz. Muhammed (s.a.v.)'e, kudreti gereği hem kendisini, hem de ona indirilmiş olan Kur'an'ı koruyacağı müjdesini vermiştir.²⁵⁸

Hz. İbrahim (a.s.)'in kıssasının anlatıldığı beyitlerde ise Mevlâna, “*Allâh(C.C.), zan ve şüphe îrâs edecek bir sözü, yâkîne vâsita kılar. Kin ve düşmanlık sebeplerinden de muhabbet neticesi çıkartır.*” buyurur. Cenâb-ı Hakk öyle bir Kâdir-i Mutlak'tır ki, bir zâlimin debdebesini, servetini bir an içinde imhâ edebileceği gibi, İrâde-i İlâhiyye'si iktizâ edince zannı yâkîne, düşmanlığı muhabbete tebdil ediverir. Meselâ Hz. Ömer (r.a.)'ın Zât-i Akdes-i Nebeviye'ye evvelce ne kadar sû-i zannı vardı. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in hayatına kastedecek derecede Aleyhisselâm Efendimiz'e düşmanlık besliyordu. Sonra Allah'ın lütfu ile Müslümanlık ile şereflendi. Öyle ki: “Benden sonra Peygamber gelseydi Ömer olurdu” iltifatına mazhar olarak, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in yakın arkadaşlarından biri oldu. Peygamberimiz (s.a.v.)'in vefatı esnasında teessüründen şaşırmış, her kim Muhammed öldü diyecek olursa kafasını keserim diye yalın kılıç dolaşmaya başlamıştı. İşte şu değişikliği ihsan eden şüphesiz ki Allah (c.c.) idi. Yine O Allah (c.c.): “*İbrâhim'i ateş içerisinde besler; korkuyu, rûhun, emniyetine vâsita kılar.*” Ateşte yakmak, insanda yanmak kabiliyeti varken, Allah Teâlâ'nın kudret ve kuvveti erişince o kâbiliyet

²⁵⁶ Bkz. Mesnevî, II, b. 3432-3433.

²⁵⁷ Hicr, 15/9.

²⁵⁸ Mesnevî, III, b. 1189-1214.

değişir. Ateşe atılan İbrahim Aleyhisselâm ölümden kurtulur, İcâz-ı İlâhi'ye canlı bir misâl olur.²⁵⁹

Kur'an'da Allah Teâlâ'nın bir şeyin olmasını istediğinde "Ol!" demesiyle o şeyin olduğu bildirilmektedir: "O, göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona "Ol!" der, hemen oluverir."²⁶⁰ Bu ve buna benzer âyetlerde Yüce Yaradan'ın mutlak iradesiyle kâinata hâkim olduğu ve dilediği anda dilediği şeyi yaratabileceği bildirilmektedir. Mevlâna bu duruma beyitlerinde şu şekilde yer vermiştir: "*Yoksa "Kün" der demez yerler de olurdu, gökler de; Tanrı, buna kadirdi. Hatta bir emreder etmez yüzlerce yer gök yaratabilirdi. Tanrı bütün kudretiyle beraber insanı, yavaş yavaş ve tam kırk yılda kemâl sahibi eder. Bir anda yokluktan elli kişiyi uçurup bu âleme getirmeye kadirdi ama. İsa, bir dua ile hemencecik ölüyü diriltir de İsa'yı yaratan, insanları bir anda yaratmaya kadir değil midir? İsa'ya nazaran kudreti, kat kat üstün mü değil.*"²⁶¹ Allah Teâlâ merhameti gereği insanları doğru yola iletmek için peygamberler göndermiş ve bu peygamberleri de gösterdikleri bazı mucizeler ile desteklemiştir. Hz. İsa (a.s.) da, Cenâb-ı Hakk'ın lütfu ile ölüleri diriltme kudretine sahipti. Tüm varlıkların dünya hayatına gelmesinin sebebi Yüce Yaradan yarattığı varlıklardan elbette ki daha üstündür. Bu âlemi ve insanları bir anda yaratmaya kadirdir. O'nun kudretinin bir sınırı yoktur.

Mevlâna'ya göre Allah (c.c.) için hiçbir işte zorluk yoktur. O, her istediğini hiçbir kısıtlama olmadan kolaylıkla yapar. Allah Teâlâ'ya zor gelen, O'nun gücünün yetmediği hiçbir şey yoktur. Allah (c.c.) dilediğini kolaylıkla yapan ve yaratandır. O'nun kudreti şüphesiz ki her şeye yeter ve her şeyi kapsar. Bütün kâinatı bir anda yok edip başka kâinatları yaratma gücüne sahiptir. Yüce Allah'ın kudret sıfatı ezeli ve bâkîdir. Kudretinde azalma veya gücünün yetmediği bir şey olamaz ve düşünülemez. Mevlâna bu görüşlerini birçok beytinde ayrıntılı şekilde açıklayarak ele almıştır. Bazı beyitlerinde ise Allah Teâlâ'nın kudret sahibi olduğuna yalnızca atıfta bulunmuştur.²⁶²

²⁵⁹ Mevlâna, *Mesnevî-i Şerif, C. II*, (şerh. Tahirü'l Mevlevî), s. 11, b. 544-545.

²⁶⁰ Bakara, 2/117.

²⁶¹ Mesnevî, III, b. 3501-3505.

²⁶² Bkz. Mesnevî, I, b. 530, 833; III, b. 1974, 2460-2461; IV, b.3171, 3692-3694; V, b. 102; VI, b. 45, 3039, 4514.

2.3.7. Kelâm

“Söylemek ve konuşmak” demektir. Allah Teâlâ bu sıfatı ile peygamberlerine kitaplar indirmiş, bazı peygamberler ile de konuşmuştur. Ezeli olan kelâm sıfatının mahiyeti bizce bilinemez. Ses ve harflerden meydana gelmemiştir. Kelâmın zıddı olan konuşmamak ve dilsizlik, Allah (c.c.) hakkında düşünülemez. Allah Teâlâ kelâm sıfatıyla emreder, yasaklar ve haber verir.²⁶³

“Mûsâ, tayin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de Rabbi onunla konuştuğunda o, “Rabbim! Bana görün; sana bakayım” dedi.”²⁶⁴ “De ki: “Rabbimin sözleri için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi rabbimin sözleri bitmeden önce mutlaka deniz tükenirdi.²⁶⁵” âyetleri Cenâb-ı Hakk’ın kelâm sıfatı ile muttasıf olduğunu göstermektedir.

Kur’an’da Allah’ın meleklerle, şeytanla ve bazı peygamberlerle konuştuğu ifade edilir. Hz. Mûsâ örneğinde olduğu üzere Allah insanlarla perde arkasından doğrudan doğruya konuştuğu gibi vahiy yoluyla veya elçi göndermek suretiyle de konuşmuştur. Hadislerde de O’nun konuşan bir varlık olduğu, dünyada bazı kişilerle konuştuğu, ahirette ise arada hiçbir vasita olmadan müminlere hitap edeceği ve ilâhi emirlere aykırı davranan günahkârlarla konuşmayacağı haber verilir.²⁶⁶

Kelâmcılar Allah’ın mütekellim olduğu noktasında fikir birliği içinde bulunmakla birlikte O’nun, müstakil bir mâna ve muhteva konumunda sadece zihnen de olsa düşünülecek bir kelâm sıfatının bulunup bulunmadığı, böyle bir sıfata sahip ise kadîm mi, hâdis mi olduğu konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Cehmiyye, Mu’tezile ve Şîa’ya göre kelâm “harf ve seslerden oluşan ifade” demektir, Allah’ın konuşması zâtı dışında bulunan bu vasıtaları yaratmasıyla mümkündür. Şu halde Kelâm-ı İlâhi ve dolayısıyla elimizdeki örneği olan Kur’an sonradan yaratılmıştır (hâdis, mahlûk). Selef âlimlerine göre Allah’ın kelâmı kadîmdir. Konuşmak için ağız ve dil gibi organlar değil, harf ve sesler zarurîdir. Allah organla değil, harf ve seslerle konuşur. O’nun

²⁶³ Demir, *a.g.e.*, s. 157.

²⁶⁴ Araf, 7/143.

²⁶⁵ Kehf, 18/109.

²⁶⁶ Yusuf Şevki Yavuz, “*Kelâm*”, TDVİA, C. XXV, s. 194-196.

kelâmının oluşturan harfler ve sesler kadîmdir, sonuç olarak Kur'an da kadîmdir. Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye âlimlerine göre ise kelâm Allah'ın zâtıyla kâim olan mânalardan (bir anlam da muhtevalardan) ibaret olup ezelîdir. Kelâm-ı nefsi adını alan bu mânalar gerçek ilâhi kelâmı teşkil eder. Bunların harf ve sesler çerçevesinde ifade edilmesiyle Tevrat, İncil ve Kur'an gibi kutsal metinler oluşmuştur. Burada harf ve sesler kelâmın kendisi değil, ona delâlet eden sembollerdir ve hâdistir. Ancak bunların hâdis olması ilâhi kelâmın kadîm oluşunu etkilemez.²⁶⁷

Sûfîlerin çoğunluğu, Allah Teâlâ'nın kelâmının ses, harf ve hecelerden oluşmadığı hususunda fikir birliği içerisinde. Onlara göre ses, harf ve hece; dudak, dil ve diltik gibi âlet ve organlara muhtaç bulunan varlıkların kelâmı hakkında söz konusu olabilir. Allah Teâlâ'nın organı yoktur, âlete de muhtaç değildir. O halde O'nun kelâmı ses, harf ve heceden meydana gelmez.²⁶⁸

Sûfîlerden Haris el-Muhasibî ve İbn Sâlim'e göre ise Allah Teâlâ'nın kelâmı ses, harf ve hecelerden meydana gelmektedir. Zira ses ve harf olmadan kelâmı tanımak mümkün değildir. Bununla beraber bu görüşte olanlar kelâm sıfatının zâtî sıfatlardan biri olduğunu da kabul ederler. Fakat genel kabul gören görüş Allah Teâlâ'nın zâtı itibarıyla kadîm bir varlık olması dolayısıyla yaratılan varlıklara benzemediğidir. Bu sebeple O'nun kelâmı insanların kelâmı gibi ses ve harften teşekkül etmez. O'nun kelâmı ezelîdir. Ezelde kelâm sıfatına sahip olmasa kelâmı, halkın kelâmı gibi olur. Kelâmın zıddı olan sükût ve âfet (konuşmamak) O'nun hakkında düşünülemez.²⁶⁹

Sûfîlerin çoğunluğu Kur'an-ı Kerim'in mahlûk olmadığı görüşünde olmakla birlikte bir kısım sûfî Kur'an'ın sonradan yaratıldığı görüşüne sahiptir. Kuşeyrî, bu hususta birkaç rivâyete yer verir. Bunlardan birkaçı şu şekildedir: İbrahim Havvâs şeytan tarafından çarpılan ve sara hastalığına yakalanan bir kişinin kulağına ezan okumaya başlar. Bu sırada şeytan kendisine şunları söyler: Bırak da bu herifi öldüreyim. Zira o Kur'an'ın mahlûk olduğunu iddia etmektedir. İbn Atâ'nın bu konu hakkındaki sözleri ise şu şekildedir: "Allah harfleri yarattığı zaman bunları kendisi için

²⁶⁷ Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 181.

²⁶⁸ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 68.

²⁶⁹ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 68.

sır kıldı. Âdem (a.s.)'ı yaratınca bu sırrı onun içine yaydı, hâlbuki bu sırları meleklerden bile hiçbirinin içine yaymamıştı. Bunun üzerine Âdem (a.s.)'ın dilinde bu harflerin her biri bir türlü aktı ve çeşitli fenleri ve lisanları meydana getirdi. Allah bu harfleri bu nevi mânalar için kalıp kılmıştı.” demiştir. İbn Atâ bu sözleri ile harflerin dolayısıyla Kur'an lafzının mahlûk olduğunu açıkça ifade etmiştir.²⁷⁰ Kelâbâzî ise bu hususta her hangi bir tartışmaya girmez ve Kur'an-ı Kerim'in mahlûk olduğu fikrini açık ve net bir biçimde reddeder.²⁷¹

Kelâm âlimleri ve sûfiler Cenâb-ı Hakk'ın kelâm sıfatına hâiz olduğu hususunda ittifak halindedir. Anlaşmazlık halinde oldukları konu Allah Teâlâ'nın kelâmın harf ve ses gibi unsurlardan meydana gelip gelmediğidir. Zira eğer böyle bir görüşü kabul edersek; Allah'ın kelâmının sonradan yaratıldığı fikrini de kabul etmiş oluruz. Mu'tezile, Cehmiyye ve Şia ile bir kısım sûfi bu görüşte olup; Kur'an-ı Kerim'in mahlûk olduğu fikrini savunmaktadır. Ehl-i Sünnet Kelâm âlimleri ve sûfilerin çoğunluğu ise Cenâb-ı Hakk'ın kelâmının ses ve harften meydana gelmediği ve zâtıyla kâim olduğu hususunda fikir birliği içerisinde. Bu yüzden onlara göre Kur'an-ı Kerim mahlûk değildir.

Mevlâna, Ehl-i Sünnet Kelâm âlimleri ve sûfilerin çoğunluğu ile aynı görüşe sahiptir. Ona göre, Allah (c.c.) hiç kimsenin kelâmına benzemeyen kelâm sıfatına sahiptir. O'nun konuşması ezeldir; konuşmak için ses ve harflere muhtaç değildir: *“Tanrı çekişi, tesir ve sebeplerle olur. Harfsiz, dudaksız yüzlerce söz söyler Tanrı.”²⁷²* *“Dinleme ihtiyacı olmaksızın anlaşılın söz, ancak tamahsız ve ihtiyaçsız olan Tanrı'nın sözüdür.”²⁷³*

Cenâb-ı Hakk'ın kelâm sıfatı insanlar üzerinde farklı şekillerde tecelli eder. Peygamberler vahiy ile ilâhi kelâma mazhar olurlar. Bu da Cebrail'in melek veya insan suretinde ilâhi vahyi Peygamberlerin kalbine ilham etmesi ile gerçekleşir. Kur'an-ı Kerim'de bildirildiği üzere Hz. Musa (a.s.) Tûr dağında Allah Teâlâ'nın kelâmına vasıtasız bir şekilde muhatap olmuştur. Bu durum Mesnevî'de şu şekilde ele alınmıştır:

²⁷⁰ Kuşeyrî, a.g.e., s. 104.

²⁷¹ Kelâbâzî, a.g.e., s. 69.

²⁷² Mesnevî, VI, b. 1071.

²⁷³ Mesnevî, I, b. 1629.

“Peygamber dedi ki: “Tanrı’nın sesi, kulağına diğer sesler gibi gelmekte. Hak, kulaklarınızı mühürledi de Tanrı sesini duymuyorsunuz. İşte apaçık kulağıma Tanrı sesi gelip duruyor. Âdeta tortuyu saftan süzmekteyim. “Nitekim ey bahtı kutlu, Hak sesi, Musa’ya da bir ağaçtan gelmişti. “Ben Tanrırım” sesini bir ağaçtan duymuştum. O sesle beraber nurlar belirmiş, parlamıştı.”²⁷⁴”

Mu’tezile, Cehmiyye ve Şia Yüce Allah’ın kelâmının O’nun zâtı ile kâim olmadığı, sonradan yaratıldığı görüşündedir. Ehl-i Sünnet Kelâm âlimleri ve sûflerin çoğunluğuna göre ise Allah (c.c.) bütün sıfatları gibi kelâm sıfatı da zâtıyla kâim olup, ezeldir. Mevlâna Cenâb-ı Hakk’ın mütekellim olması konusuna Mesnevî’de yer vermiş ve Ehl-i Sünnet ile mutabık görüşler serdetmiştir: *“Ben Tanrı’nın kelâmıyım, Tanrı’yla kaimim. Canın canına gıdayım; arı duru, parlak bir yakutum.”²⁷⁵”*

Mevlâna’ya göre Allah Teâlâ’nın kelâmının vücûd bulmuş şekli Kur’an-ı Kerim’dir. Mevlâna, onun doğru anlaşılmasının önemi üzerinde ısrarla durur. Bu ise Kur’an’ın zahirini terk edip; batınını anlamakla mümkündür: *“Bil ki Kur’an’ın bir zâhiri var... zâhirin de gizli ve pek kuvvetli bir de içyüzü var. O batinın bir batinı, onun da bir üçüncü batinı var ki onu akıllar anlayamaz, hayran kalır. Kur’an’ın dördüncü batinıysa eşsiz, örneksiz Tanrı’dan başka kimse görmemiş, kimse bilmemiştir. Oğul, sen Kur’an’ın dış yüzüne bakma... Şeytan da Âdem’in topraktan ibaret gördü, hakikatine eremedi! Kur’an’ın zâhiri, insana benzer... Sureti görünür, meydandadır da canı gizli!”²⁷⁶”*

2.3.8. Tekvîn

“Olmak, meydana gelmek; sonradan olmak” anlamındaki kevn kökünden tef’îl kalıbında türemiş bir mastar olup “oluşturmak, meydana getirmek, yaratmak” demektir. Terim olarak “mevcut olmayanı o konumdan varlık alanına çıkarma

²⁷⁴ Mesnevî, II, b. 2880-2884.

²⁷⁵ Mesnevî, III, b. 4287.

²⁷⁶ Mesnevî, I, b. 4244-4248. Ayrıca bkz. III, b. 895-1897.

(yaratma)” diye tanımlanır. Fiil, halk, tahlîk, icad, ihdâs, ihtirâ’, ibdâ’, sun’ vb. kelimeler de aynı mânada kullanılır.²⁷⁷

Yüce Allah yegâne yaratıcıdır. O, ezeli ilmiyle bilip dilediği her şeyi sonsuz güç ve kudretiyle vakti ve zamanı gelince yaratır ve dilediği şeyleri kendi irade ve arzusu ile yok iken var eder. Cenâb-ı Hakk’ın her hangi bir şeyi yaratması, rızık vermesi, diriltmesi, öldürmesi, nimet vermesi, azap etmesi ve şekil vermesi tekvîn sıfatının sonuçlarıdır. O’nun ilminde konumu belli olan her şey “Ol!” emri ile vücûd bulur.²⁷⁸

Kur’an’da Allah’ın yaratmasını ifade eden temel kavram halk olmakla birlikte Haşr sûresinin son âyetinde²⁷⁹ Hâlik isminin yanında Bâri’ (fiilen meydana getiren) ve Musavvir (şekil ve özellik veren) isimleri de geçmekte, ayrıca ibdâ’ (herhangi bir yardımcı unsur olmaksızın icat etmek), inşâ ve ihdâs (icat edip geliştirmek) kavramları Allah’a nisbet edilmektedir.²⁸⁰

Mâtürîdî Kelâm âlimleri Allah’ın ilim, irade ve kudret sıfatları yanında tekvîn sıfatına da sahip olduğunu ifade etmişler ve O’nun tekvîn sıfatı ile kâinatı yoktan var ettiği görüşünü benimsemişlerdir. Onlar Allah’ın yaratma, diriltme, öldürme, rızık verme gibi fiilî sıfatlarını tekvîn terimiyle ifade etmişler, bunu zâtıyla kâim ve kadîm olan subûtî sıfatlara sekizinci sıfat olarak eklemiştir. Mu’tezile ve Eş’ariyye Kelâmcılarına göre ise Allah mahlûkatı ilâhi fiillerin kaynağını teşkil eden kudret sıfatı ile yaratmıştır. Çünkü fiilî sıfatlar Allah’ın zâtıyla kâim olmayıp hâdistir; canlıları yaratmak, rızık vermek, onları yaşatmak veya hayatlarına son vermek gibi fiiller ezeli kudret sıfatının yaratılmışlara taalluk etmesiyle meydana gelir. Bundan dolayı tekvîn gerçek bir sıfat değildir. Mezheplerin tamamı kâinatın yaratılışı ve işleyişinde Allah’ın ilim ve iradesinin etkisini inkâr etmemektedir. Sadece bu etkiyi adlandırıp sıfat sistemi içinde yerleştirme hususunda değişik ifadeler kullanılmaktadır. Mâtürîdiyye âlimlerinin izah tarzı nasların işaretlerine daha yakındır ve meseleye açıklık

²⁷⁷ Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 314.

²⁷⁸ Demir, *a.g.e.*, s. 164-165.

²⁷⁹ “O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah’tır. Güzel isimler O’nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O’nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Haşr, 59/24).

²⁸⁰ Tefik Yücedoğru, *Tekvîn*, TDVİA, C. XXXX, s. 388.

getirmektedir. Mâtürîdîlerin tekvîn sıfatını yedi subûtî sığfata eklemeleri hem yaratılış sistemi hem de kanaatlerince kadîm oluşu açısından isabetli görünmektedir.²⁸¹

Kuşeyrî eserinde tekvîn sıfatı ile ilgili şu ifadelere yer verir: “Hayır olsun, şer olsun kulların iradeleri ile kazandıkları amellerin yaratıcısı O’dur. Az olsun, çok olsun âlemdeki eşyanın ve eserlerinin icat ve halk edeni O’dur. Üzerine farz olmamakla beraber kavimlere Peygamberler gönderir. Hiçbir kimsenin itiraz edemeyeceği ve kınayamayacağı bir şekilde bütün insanları Peygamberlerin dili ile kendisine davet eder. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’i mazeret beyan etmeye mahal bırakmayacak ve iyiliği ve kötülüğü açıklayacak tarzda apaçık mucizelerle ve açık seçik delillerle te’yid ve takviye etmiştir. O vefat ettikten sonra İslam cemaatini Raşid Halifeler vasıtasıyla dağılmaktan korumuştur. Sonra evliyanın dilleri ile dinin delillerini açıklayarak hakkı korumuş ve desteklemiştir. Hanif ümmet olan Müslümanları sapıklık üzerinde ittifak etmekten himaye eylemiştir. Ortaya koyduğu delillerle batılın kökünü kazımış ve dine va’d ettiği yardımı ifâ etmiştir.”²⁸²

Kelâbâzî bir kısım sûfinin Allah Teâlâ’nın ezelde yaratıcı olmadığı hakkındaki görüşlerini doğru bulmaz ve O’nun ezelde yaratıcı olduğunu ispat sadedinde şunları dile getirir: “Yüce Allah mahlûkatı yarattığı için Hâlık (yaratıcı), varlıkları icat ettiği için Bârî (icad eden), çeşitli şekilleri var kıldığı için Musavvir (şekil ve suret veren) isimlerini hak etmiş değildir. Şâyet böyle olsaydı, ezelde Allah’ın eksik olması, sonra halkla tamamlanmış bulunması icap ederdi. Eğer Halık, Bârî, ve Musavvir sıfatlarını, icad edilen ve şekil verilen eşya sayesinde almış olsaydı Allah’ın bu gibi şeylere muhtaç olması gerekirdi. Ulu ve Yüce Allah böyle olmaktan münezzehtir.”²⁸³

Ehl-i Sünnet Kelâm âlimleri Yüce Yaradan’ın ezelde yaratıcı olduğu ve tekvin sıfatına sahip olduğu hususunda aynı kanaati paylaşmaktadır. Onların anlaşmazlığa düştükleri nokta tekvîn sıfatının hangi kategoride değerlendirileceği hususundadır. Eş’arî ve Mu’tezilî Kelâm âlimleri bu noktada ayrılığa düşmüşler ve tekvîn sıfatını kudret sıfatı içerisinde değerlendirmişlerdir. Tasavvuf ehli sûfiler ise Cenâb-ı Hakk’ın

²⁸¹ Tefvik Yücedoğru, *Tekvîn*, TDVİA, C. XXXX, s. 388.

²⁸² Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 106-107.

²⁸³ Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 65-66.

ezelde yaratıcı olup olmadığı hususunda fikir birliğine varamamışlardır. Onların bir kısmı Allah'ın ezelde yaratıcı olmadığını dile getirmiş ve âlemi yaratmakla tekvîn sıfatına sahip olduğunu öne sürmüşlerdir. Fakat sûfilerin çoğunluğunun genel kanaatine göre Cenâb-ı Hak ezelde yaratıcıdır. Zira sonradan yaratma sıfatıyla vasıflanması O'nun eksik ve aciz olduğunu gösterir. Bu durum Allah Teâlâ için imkânsızdır.

Mevlâna, Tanrı'nın yaratıcı niteliğine sahip olduğunu, var olan her şeyin O'nun kudreti ve emri doğrultusunda varlık kazandığını vurgular. Ona göre; Yüce Allah yaratıcıdır; âlemi ve âlemdeki her şeyi kendi irade ve arzusu ile var etmiştir. Mevlâna, bütün mahlûkatın Yüce Allah'ın iradesi ve emriyle var oldukları inancını benimser. Ona göre Allah sürekli yaratandır ve yarattığı her bir varlığın yaratılmasında çeşitli hikmetler mevcuttur: *“Tanrı'nın yarattığı bir şey abes değildir. Kızgınlık, hilim, öğüt, hile... Hepsi doğrudur. Bunların hiç biri mutlak olarak hayır değildir. Aynı zamanda mutlak olarak şer de değildir. Her birinin yerinde faydası vardır, yerinde de zararı. Onun için bilgi vaciptir, faydalıdır”²⁸⁴*

Âlem ve âlemde mevcut bulunan her bir varlığın yaratılmasında hikmetler vardır. Mevlâna bu durumu çeşitli örnekler vererek dile getirir. Ressamın resim yapmasındaki hikmet çocukların o resme bakarak mutlu olmaları veyahut bu âlemden ahirete göçmüş yakınlarımızın yâd edilmesidir. Aynı şekilde testicinin testi yapmasındaki maksat muhakkak ki içerisine su konulması, kâsecinin ise kâse yapmasının amacı içerisine yemek konulmasıdır. Hiçbir hattat yoktur ki, özenerek yazı yazsın fakat bunu okumak için yapmasın. Bu gibi örnekler vererek Cenâb-ı Hakk'ın bu âlemi yaratmasının da hikmetlerinin bulunduğunu dile getirir.²⁸⁵

Mesnevî'de Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in sözlerine yer vererek Cenâb-ı Hakk'ın kâinatı insanlara bir lütuf olarak yarattığı inancını dile getirir: *“Peygamber: “Tanrı, âlemi yaratmadan maksadım, ihsan etmektir. Yarattım ki benden bir fayda*

²⁸⁴ Mesnevî, VI, b. 2597-2599.

²⁸⁵ Bkz. Mesnevî, IV, b. 2881-2887.

görsünler, balıma parmaklarını bansınlar. Ben bir fayda göreyim, çıplak adamdan bir libas elde edeyim diye yaratmadım, dedi” buyurmuştur.²⁸⁶”

Mevlâna’ya göre ezelde yalnızca kendisi var olan ve var olmak için başka bir var ediciye muhtaç bulunmayan Cenâb-ı Hak, insanlar ve cinlerin idrakleri seviyesinde bilinmeyi istediğinden bu âlemi yaratmıştır. Hak Teâlâ’nın zâtında gizli bulunan her biri hikmet hazinesi esmâ ve sıfatları bu âlemi yaratması ile zahir duruma gelmiştir. Mevlâna’ya göre, âlemin yaratılmasındaki hikmet, Yüce Yaradan’ın kendisinin bilinmek istemesidir: *“Ey oğul! Bütün dünyayı, ağzına kadar ilimle, güzellikle dolu bir testi bil. Fakat bu ilim ve güzellik, fevkâlade dolu olduğundan derisine sığamayan kişinin (zuhuru, zâtının muktazası olan ve zuhur etmemesine imkân bulunmayan Tanrı’nın) Dicle’sinden bir katradır. O, gizli bir defneydi. Pek dolu olduğundan yarıldı, kendisini izhar etti. Toprağı, göklerden daha parlak bir hale getirdi. Gizli bir hazineyken coştı; toprağı atlas giyen bir sultan haline soktu.²⁸⁷”* Allah Teâlâ’dan başka hiçbir şeyin bulunmadığı zamanda Hak bilinmeyi istemiş ve âlemi yaratmıştır. Fakat bu bilinme esmâ ve sıfatlarının tecelli etmesi şeklindedir ve O sadece bu yönden bilinir hale gelmiş olup; zâtı itibariyle yine gizli bir hazine olarak kalmıştır. Allah, kâinat var olmadan evvel ne kadar gizli ise var olduktan sonra da o kadar gizlidir.

Cenâb-ı Hakk’ın yerleri ve gökleri yaratmasındaki hikmete de değinen Mevlâna bu husustaki görüşlerini şu şekilde dile getirir: *“Eğer âlemin yeryüzüne ihtiyacı olmasaydı âlemlerin Rabbi, yeri yaratmazdı. Bu titreyip duran yeryüzü, dağlara muhtaç olmasaydı Tanrı, o heybetli dağları halk etmezdi. Göklere de ihtiyaç olmasaydı yedi kat göğü yoktan meydana getirmezdi. Güneş, ay ve şu yıldızlar, ancak ihtiyaç yüzünden zuhura geldi. Şu halde varlıkların kemendi, (yoklukları çekip varlık âlemine getiren) ihtiyaçtır. Tanrı’nın ihsanı, ihtiyaç miktarınca zâhir olur. Yürü, çabuk ihtiyacını arttırır da Tanrı’nın kereminden cömertlik denizi coşsun. Bir yağ parçasına aydınlık bahşetmekte, bir kemiğe işitme kabiliyeti vermektesin ey gani Tanrı.²⁸⁸”*

²⁸⁶ Mesnevî, II, b. 2635-2637.

²⁸⁷ Mesnevî, I, 2860-2864. Ayrıca bkz. IV, b. 3028-3030.

²⁸⁸ Mesnevî, II, b. 3275-3290. Ayrıca bkz. I, b. 2386-2387; III, b. 3209-3211.

Mevlâna, Hak Teâlâ'nın âlemi yaratmak istediği zaman ona sadece "Ol!" demesi yeterli iken yaratılışın niçin yavaş yavaş ve tam altı günde gerçekleştiği hususuna değinir: "*Peki, neden bu yaratış, altı gün sürdü; her gün de tam bin yıl kadardı? Neden çocuk dokuz ayda yaratılmada? Çünkü padişahların âdeti bir şeyi yavaşlıkla yapmaktır. Neden Âdem'in yaratılışı kırk sabah sürdü, yavaş yavaş o balçığı insan haline getirdi?*"²⁸⁹ Elbette ki Hak Teâlâ'nın bir şeyi yaratmak istediği zaman ona sadece "Ol! diye emretmesi yeterlidir. Mevlâna'ya göre, tıpkı ilk insanın yaratılışında balçığın insan hâline gelişinin kırk sabah sürmesi, bir çocuğun dokuz ayda yaratılması gibi, âlem de bir anda değil, her günü bin yıla karşılık olan altı günde yaratılmıştır. Mevlâna sözü edilen durumların bir anda değil belli bir müddet sonunda gerçekleşmesini Cenâb-ı Hakk'ın aceleci olmamasına bağlamaktadır.

"Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O'ndan ister (O'na muhtaçtır). O her an yaratma halindedir."²⁹⁰ âyeti bağlamında Mevlâna'ya göre Allah Teâlâ'nın yaratması kesintisizdir. O'nun tez tez yaratmasının sonucu olarak ömür uzun ve daimî olarak görülmektedir. Bu durumu elinde ucu ateşli bir sopa bulunan kişinin bu sopayı seri bir şekilde döndürmesine benzetir: "*Her nefeste dünya yenilenir. Fakat biz, dünyayı öylece durur gördüğümüzden bu yenilenmeden haberdar değiliz. Ömür su gibi yeniden yeniye akıp gider. Fakat cesette bir daimilik gösterir. Elinde hızlı hızlı oynattığın ucu ateşli bir sopa nasıl upuzun ve tek bir ateş hattı gibi görünürse ömür de pek çabuk akıp geçtiğinden daimi bir şekilde görünür. Ateşli çöpü sallasan ateş gözüne upuzun görünür. Bu ömür uzunluğunu da Tanrı'nın tez tez halketmesindedir. Tanrı'nın yeniden yeniye ve süratle halketmesi, ömrü öyle uzun ve daimi gösterir.*"²⁹¹

Mevlâna, "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."²⁹² âyeti kapsamında insanın yaratılışın amacının ibadet olduğuna vurgu yapar: "*Ben, insanları, cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.*" bu âyeti okusana. *Âlemin yaratılmasında ki maksat, ibadetten başka bir şey değil!*"²⁹³ Zâriyât

²⁸⁹ Mesnevî, VI, b. 1214-1216.

²⁹⁰ Rahman, 55/29.

²⁹¹ Mesnevî, I, b. 1144-1148.

²⁹² Zâriyât, 51/56.

²⁹³ Mesnevî, III, b. 2986-2988.

suresinin 56. Âyetinde geçen “ibadet etsinler” ifadesi Kuşeyrî Risalesi’nde yer alan rivâyete göre İbn Abbas tarafından “tanısınlar” şeklinde tefsir edilmiştir.²⁹⁴

Âlemde mevcut olan her şey, O’nun dilemesiyle gerçekleşir. Mutlak kudret sahibi Yüce Allah, sebepleri yaratandır. O’nun yarattığı işlerin çoğu bir sebebe binaen gerçekleşir. Mevlâna her şeyi yapan ve yaratanın Allah Teâlâ olduğunu belirtir. Fakat insanoğlu Allah’ı unutup o şeyin yaratılmasına vesile olan sebebe yapışır. Mesnevî’de bu duruma şu şekilde değinilmiştir: *“Doğrusu şu: yaradılış bu hükümlerden hariç olarak sebepsiz, illetsiz yokluktan sular coşturmada. Sen çocukluğundan sebepleri görüyor, bilgisizliğinden sebeplere yapışıyorsun. Sebepleri görüyor da müsebbipten gaflet ediyorsun. Bu hakikati örten, müsebbibin yüzünü gizleyen sebeplere ondan meyletmektesin sen. Sebepler gitti mi başına vurmağa başlar, aman Yarabbi demeye koyulursun. Tanrı da sana “ Hadi, yürü, sebebe git... Ne acayip şey, sen, beni, yarattığım sebepler için andın ha !” der.*²⁹⁵”

Mevlâna âlemin ezeli olduğu anlayışını ağır bir dil ile reddeder ve var olan her şeyi Cenâb-ı Hakk’ın yarattığını savunur. Âlemin sonradan yaratıldığını savunan birine bu konuda delilinin olup olmadığını sorar. Zira değişip duran bu âlemde zerre bile olmayan ve sonradan yaratılan insan, kendisinden önce var olmuş âlemin sonradan yaratıldığını nereden bilebilir. Böyle bir görüşe sahip olan kişi ancak babasından duyduğu bir sözü bilinçsizce savunmaktadır.²⁹⁶

*“Her dem Tanrı’dan “ Elestü” sesi gelir, cevherlerle arazlar da o sestem var olmaktadırlar. Gerçi bunlardan zâhiren “Belâ” sesi gelmezse de onların yokluktan gelmeleri, var olmaları “Belâ” demeleridir.*²⁹⁷” derken Mevlâna âlemde bulunan cevher ve arazların var olmalarının Cenâb-ı Hakk’ın elestü (değil miyim?) sorusuna “belâ” şeklinde yanıt vermeleri sebebiyle gerçekleştiğini dile getirir.

Allah Teâlâ’nın var ettiği, insan, melek ve cinlerin yaratıldıkları hammaddeler ile bir benzerlikleri olmadığı halde aralarındaki münasebete dikkat çeken Mevlâna,

²⁹⁴ Bkz. Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 98.

²⁹⁵ Mesnevî, III, b. 3152-3156. Ayrıca bkz. V, b. 1697.

²⁹⁶ Bkz. Mesnevî, IV, b. 2833-2850.

²⁹⁷ Mesnevî, I, b. 2110-2111.

aynı şekilde bedenler ile uzuvlar arasındaki uyumunda Cenâb-ı Hakk'ın tekvîn sıfatının bir gereği olduğunu vurgular: *“Nurun yağla ne münasebeti var? Fakat yaratıcı sevgi ihsan edici Tanrı bu münasebeti bağışlamıştır işte! İnsan topraktan yaratılmıştır, fakat toprağa benzemez ki... Cinlerin ateşle bir münasebeti yoktur; fakat onlar da ateşten yaratılmışlardır. Perinin aslı ateştir; fakat dikkat edersen ateşe hiç benzemez. Kuş, havadan yaratılmış olmakla beraber havaya nereden benzer? Tanrı, münasebeti olmayan şeylere münasebet verdi.”*²⁹⁸

Mevlâna'ya göre Allah (c.c.), yaratan; diğer bir ifadeyle yoktan var edendir. O dilerse bu âlem gibi yüzlerce âlemi bir anda yoktan var edebilir. Kâinatta bulunan muhteşem düzen ve ahenk O'nun eseridir. Bir şeyi yaratmak istediği zaman ona sadece “Ol!” demesi yeterlidir. Yaratmak için herhangi bir alet ya da sebebe muhtaç değildir.

2.4. Sıfat-ı Fiiliyye

Fiilî sıfatlar, Allah Teâlâ'nın, zâtı dışındaki dış dünya ile olan münasebetini ve tasarruflarını ifade eden sıfatlardır. Allah'ın bu sıfatlarla nitelenmesi caiz olduğu gibi, bunun aksi de caizdir. Ten'im (nimet verme), ta'zîb (azap etme), terzîk (rızkı verme), imâte (öldürme), ihyâ (diriltme) gibi terimlerle ifâde edilen bu fiiller, hem olumlu hem de olumsuz olarak Allah (c.c.) hakkında kullanılabilen fiiller olup; “Allah Teâlâ'nın, zıtlarıyla da nitelenmesi mümkün olan sıfatlar” diye tanımlanmaktadır.²⁹⁹ Fiili sıfatları belli bir sayıya indirgemek, Allah'ın mahlûkatıyla olan ilişki ve tasarruflarına müdahale anlamına geleceğinden dolayı, mümkün değildir.³⁰⁰

Herhangi bir sıfatın olumsuz şeklini Allah'a isnât etmek, ilahlığa bir eksiklik getirmiyorsa, bu sıfat fiilî sıfat kabul edilir.³⁰¹

Yüce Allah'ın fiilî sıfatlara sahip olduğu bütün Kelâmcıların ortak görüşüdür. Ancak bu sıfatların ezeli ve zât ile kâim olup-olmadığı Kelâmcılar arasında tartışılan bir konudur. Mu'tezile ve Eş'ariyye Kelâmcıları ilâhi fiillerin kaynağı olarak kudret

²⁹⁸ Mesnevî, IV, b. 2405-2408.

²⁹⁹ Hikmet Yağlı Mavil, *Kelâmî Bir Problem Olarak Fiilî Sıfatlar*, Dergiabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Bahar 2015, Cilt:3, Yıl:3, Sayı:5, s. 176.

³⁰⁰ Özler, *a.g.e.*, s. 164.

³⁰¹ Mavil, *a.g.e.*, s. 176.

sıfatını kabul ederler. Allah, mahlûkatı kudret sıfatının hâdis olan taallukuyla yaratır ve fiillerini bu vasıta ile gerçekleştirir. İlâhi fiilleri sıfatların tecellisi şeklinde değerlendiren Mu'tezile âlimlerine göre kelâm ve irade sıfatları bu gruba dâhildir. Selefiyye ve Mâtürîdiyye âlimleri ise fiillerin asıl kaynağı olarak tekvîn sıfatını görmüştür.³⁰² Fiilî sıfatların varlığı konusunda Mevlâna Kelâmcılarla aynı görüşü paylaşmış, fakat onların bu konu hakkında girmiş olduğu tartışmalardan uzak durmuştur.³⁰³

Fiilî sıfatların varlığı konusunda Kelâmcılarla aynı fikirde olan Mevlâna'nın Mesnevî'de Yüce Yaradan'a nispet ettiği fiilî sıfatlar şunlardır: Ten'im (nimet vermek), Ta'zib (azap etmek), Terzîk (Rızıklandırmak), Hidâyet etmek, Delâlete sevk etmek, Peygamber göndermek, Kitap indirmek, Ba's, Haşr, Hıfzetmek (korumak), Tevfik ve İnâyet.

2.4.1. Ten'im (Nimet vermek)

Sözlükte masdar olarak "bolluk ve iyi hal içinde olmak", isim olarak "maddî ve mânevî imkânlar" anlamına gelen nimet kelimesini İbnü'l-Cevzî "insana refah ve mutluluk sağlayan meşrû şey", Seyyid Şerîf el-Cürcânî "özel bir amaç veya bedel gözetilmeksizin yapılan iyilik" diye tanımlamıştır.³⁰⁴

Nimet olarak nitelendirilen şeyler maddî ve mânevî olarak ikiye ayrılabilir. Maddî nimetler yiyecek, içecek gibi dünyada varlığımızı sürdürmek için gerekli olan şeylerdir. Mânevî nimetler ise âhirette mutlu olmamızı sağlayan iman, hidâyet, güzel ahlâk gibi hususlardır. Kur'an'da kendilerine nimet verilenler arasında peygamberler,

³⁰² İlyas Çelebi, *Sıfat*, TDVİA, C. XXXVII, s. 100-106.

³⁰³ Tuna Tunagöz, *Mevlânâ Düşüncesinde Tanrı*, Karahan Kitabevi, Adana 2015, s. 106,108.

³⁰⁴ Fatma Candan Günaydın, *Nimet*, TDVİA, C. XXXIII, s. 129-130.

sıddıklar, şehidler ve sâlihler zikredilir.³⁰⁵ Kelâm ilminde kulun Allah’a karşı olan sorumlulukları dile getirilirken nimet verene teşekkürün gerekliliği hatırlatılır.³⁰⁶

Ten’im, “nimet vermek” demektir. Yüce yaradan, kullarından dilediğine bol bol nimetler ihsan eder, günah işleyerek cezayı hak etmiş olan kullarına ise azap eder.³⁰⁷

Bir kavram olarak “nimet”in kapsamı o kadar geniştir ki; Kur’an-ı Kerim’de; “O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür.”³⁰⁸ buyrulur bu husus açıklanmıştır.

Mevlâna da, Kur’an âyetlerinden hareketle Allah’ın insanlara bahşettiği nimetlerin sonsuz olduğu hakikatini şu beyitlerinde dile getiriyor: “*Ne dilerse ver, hiç düşünme. Tanrı, bil ki sana çoklardan çok ihsanda bulundu. İhsanımızda ne tükenme vardır, ne azalma. Bu vergiden ne pişman oluruz, ne hasret duyarız.*”³⁰⁹

Kur’an-ı Kerim’de: “Ey insanlar! Allah’ın size olan nimetlerini hatırlayınız ve şükürünü eda ediniz”³¹⁰ buyrulmaktadır. Bunun gibi muhtelif âyet ve hadislerde Allah’ın dünya hayatı için lutfettiği nimetlerin kadrinin bilinmesi, nankör davranılmaması ve sahip olunan imkânların ebedî hayatın kazanılması yolunda harcanmasının önemi üzerinde durulur. Mevlâna’ya göre de, insan her zaman Yüce Yaradan’ı anmalı, acizliğinin farkına varmalı ve kendisine sayısız nimet bahşettiği için O’na şükran duymalıdır: “*Nimete şükretmek, nimetten daha hoştur. Şükreden kişi, hiç şükretmeyi bırakır da nimet sevdasına düşer mi? Şükür, nimetin canıdır, nimetse deriye benzer. Çünkü seni sevgiliye kadar ulaştıran şükürdür. Nimet, insana gaflet*

³⁰⁵ Fatiha Suresi’nin 6-7 ayetlerinde “Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.” buyrulur “bizi kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet” şeklinde bir duaya yer verilmiştir. Sonrasında indirilen ayetlerde ise nimet verilenlerin kimler olduğu açıklanmıştır: “Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.” (Nisâ, 4/69).

³⁰⁶ Topaloğlu, Çelebi, a.g.e., s. 249.

³⁰⁷ Arif Konyalı, *Mevlânâ’nın Kırk Mesajı*, Akis Kitap, İstanbul 2009, s. 121.

³⁰⁸ İbrahim, 14/34.

³⁰⁹ Mesnevî, V, b. 2590-2591. Ayrıca bkz. III, b. 2658; V, b. 1005-1007, 1181-1200, 1634-1638, 3290, 4150.

³¹⁰ Mâide, 5/7.

verir, şükürse uyandırır. Padişahın şükür tuzağıyla nimet avlamaya gör! Şükür nimeti, gözünü doyurur, seni bey yapar. Bu suretle de yoksullara yüzlerce nimet bağışlarsın. Tanrı yemeğinden ye, doy da senden oburluk, tamah ve şuna buna ihtiyacını arz etme illeti geçsin.³¹¹”

Mevlâna’ya göre Yüce Yaradan sonsuz rahmetinin bir gereği olarak insanoğlunun işlemiş olduğu günahları bağışlar ve kötülükleri iyiliğe çevirir. Bu Cenâb-ı Hak’ın insanlara lutfetmiş olduğu bir nimettir: “Kul, müstahak olmadan nimetler veren Tanrının rahmetinden dilenen şeyler. Tanrı, bir Tanrı ki, insanlar, ümitsizliğe düştükten sonra yağmur yağdırır. Nice uzaklık vardır, yakınlığa sebep olur. Nice kutluluklar vardır, kötülük istediğinden gelip çatar. Bu suretle de Tanrının, kulların kötülüklerini, iyiliklere döndürdüğü bilinir.³¹²”

Buhâri ve Müslim’den nakledilen kudsi hadiste Cenâb-ı Hak; “Rahmetim gazabımı geçti.” buyurmuştur. Aynı şekilde Mevlâna da, Yüce Allah’ın insana bahsettiği en büyük nimetlerden olan merhametinin kahrından üstün olduğunu dile getirir: “Rahmet gazaptan fazladır, üstündür, üstün geldi ey işleri essiz, örneksiz olan ve iyi işler işleyen Tanrı!³¹³”

Mevlâna Yüce Yaradan’ın kahr ve azabını alçak kişileri korkutan bir kamçıya benzetmiş ve Allah Teâlâ’nın lütfunun, azabından üstün olduğunu tekrar dile getirmiştir: “Karlar yağdıran bilgisizliğin aksi olmasaydı o Kafdağı, iştiyak ateşiyle yanar erirdi. Zaten ateş de Tanrı kahrından bir zerredir... Aşağılık kişileri korkutmak için âdeta bir kamçıdır. Fakat bu kadar büyük ve üstün olan kahrı ile beraber yine de bak... lütfunun soğukluğu ondan ileri! Keyfiyetsiz ve mânevi bir ileri oluştur bu... Geri kalanı da, ileri gideni de ikiliksiz olarak gör.³¹⁴”

Allah’ın rahmetini uman kimselerin yakarışlarına da beyitlerinde yer veren Mevlâna sonsuz lütuf sahibi Yaradan’ın yüceliğine vurgu yapar: “Mademki kudretini

³¹¹ Mesnevî, III, b. 2895-2899. Ayrıca bkz. III, b. 2922-2924; V, b. 2307-2315.

³¹² Mesnevî, V, b. 1772. Ayrıca bkz. III, b. 2211-2216; V, b. 195-200, 780-809, 2159-2161, 2225.

³¹³ Mesnevî, V, b. 1648.

³¹⁴ Mesnevî, IV, b. 3741-3744.

*gösterdin, merhametini de göster, ey et ve yağ parçalarına merhametler ihsan eden Tanrı.*³¹⁵”

2.4.2. Ta'zîb (Azap etmek)

Ta'zîb “azap etmek” demektir. Allah Teâlâ'nın rahmeti bol olduğu gibi azabı da şiddetlidir.³¹⁶ Kur'an'da türevleriyle birlikte 490 defa geçen azap, genellikle ilâhi emirlere karşı gelenlere verilen cezanın adı olarak kullanılır. İlgili âyetlerin incelenmesinden anlaşıldığına göre ilâhi azap dünyada, kabir hayatında ve âhirette olmak üzere üç safhada gerçekleşir.³¹⁷

Cenâb-ı Hakk'ın azabına Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde yer verilmiştir: “(Bir de) yahudiler ve hıristiyanlar, “Biz Allah'ın oğulları ve sevgili kullarıyız” dediler. De ki: “Öyleyse (Allah) size neden günahlarınız sebebiyle azap ediyor? Hayır, siz de O'nun yarattıklarından bir beşersiniz.” “(Allah) dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Göklerin, yerin ve bunların arasında bulunanların da hükümlerini Allah'ındır. Dönüş de ancak O'nadır.”³¹⁸ “Azap size gelmeden önce Rabbinize dönün ve O'na teslim olun. Sonra size yardım edilmez.”³¹⁹”

Bazen insan bir şeye muhabbet eder, onu çok arzular. Bilmez ki o şey, ilerde ona zarar getirecektir. Bazen de, nefret ettiği şeyin içinde hayırlar gizlenmiştir. Bunu âciz insan ne bilsin? Nitekim Bakara Suresi'nin 216. âyetinde şöyle buyrulmaktadır: “... Olur ki, bir şeyde sevdiğiniz hâlde o, hakkınızda şer olur. Allah bilir, siz bilmezsiniz.” Mevlâna bu duruma beyitlerinde şu şekilde yer vermiştir: “*Gizli lütuf, kahırlar içindedir; değer biçilmez akikin pislik içinde oluşu gibi. Tanrı'nın kahrı, benim ilmimden yüz kat iyidir. Tanrı'dan canını esirgemek can çekişmektir. Onun en kötü kahrı, iki âlemin de ilminden iyidir. Ne güzeldir âlemlerin rabbi ve ne iyidir onun yardımı. Onun kahrında lütuflar gizlidir; onun uğrunda can vermek, adamın canına*”

³¹⁵ Mesnevî, II, b. 2505. Ayrıca bkz. I, b. 884-886, 2135; II, b. 1664, 2314-2315, 2499-2500, 2534, 3055-3058; V, b. 1834-1844 1992, 4010.

³¹⁶ Konyalı, *a.g.e.*, s. 121.

³¹⁷ Yusuf Şevki Yavuz, *Azap*, TDVİA, C. IV, s. 302-309.

³¹⁸ Maide, 5/18.

³¹⁹ Zümer, 39/54.

*canlar katar. Kendine gel de kötü zannı ve azgınlığı bırak. Mademki Tanrı gel diyor, başını ayak yap da koş.*³²⁰”

Semud kavmi, Hicazla Şam arasında bir bölgede otururdu. Bunları doğru yola getirmek için, Salih (a.s.) peygamber olarak gönderildi. Fakat Semud kavmi, Salih (a.s.)’ı dinlemedi. Bunun üzerine müthiş bir haykırış, korkunç bir feryatla helak oldular.³²¹” Kur’an’da yer alan Semud kavminin uğradığı azaba da Mesnevî’de yer verilmiştir. Beyitlerin devamında Kasas suresi 76-81. Âyetlere işarette bulunularak; dünyanın en zengin kralı olarak bilinen ve hazinelerinin anahtarlarını güçlü, kuvvetli bir ekibin götüremediği, yoksullara yardımda bulunmadığı için Yüce Yaradan tarafından şiddetli bir azaba uğrayan Karun anlatılmış ve insanların bundan ibret almaları öğütlenmiştir.³²²

Mevlâna’ya göre günlük hayatımızda, dostlarımızdan, akrabalarımızdan yahut yabancı olan kimselerden bize gelen bazı kötülüklerin, menfaate dayanan ve dayanmayan haksız davranışların tesiri altında kalarak, bunu yapanlara güvenmekte ve kırılmaktayız. Bu işi ondan bilmekteyiz. Hâlbuki bu hakaret, bu kahr, bize amelimizin karşılığı olarak Hak’tan gelmektedir. Bize bu işi yapan bir maşadır. Biz, maşayı tutan gizli parmakları düşünmüyor da, maşaya kızıyoruz. Asıl suçlu bizim nefsimizdir. Böyle bir hareket karşısında tövbe edip günahımızın affedilmesi için Hakk’a sığınmamız, boş yere kimseye darılmamız lazımdır. Çünkü Hz. Mevlâna, başka bir Mesnevî beytinde, “Senin üzerine gelen bütün kötülükler, kederler, gamlar, senin günahkârlığından, senin edepsizliğindedir” buyurmaktadır. Başka bir şair de, şöyle yazıyor: “Düşmanın da, dostun da davranışlarını Hak’tan bil! Çünkü düşmanın da, dostun da gönlü, O’nun tasarrufundadır. Ok, her ne kadar yaydan fırlar gelirse de, akıllı olan kişi o yayı görmez, o yayı çeken, oku attırır düşünür.”³²³

³²⁰ Mesnevî, V, b. 1665-1669.

³²¹ Hud, 11/61-95.

³²² Bkz. Mesnevî, I, b. 2523-2549; IV, b. 2788-2797; V, b. 756-760; VI, b. 2166-2178.

³²³ Mevlâna, Mesnevî-i Şerif, C. XVIII, (şerh. Tahirü’l Mevlevi), s. 47-48. Ayrıca bkz. Mesnevî, VI, b. 3151-3154; VI, b. 1890-1893.

Mevlâna gösterişli mezarlar yaptıran kâfirlerin, bu mezarlar içerisinde yaşadıkları azaba ise şu beytinde yer vermiştir: “*Kâfirlerin mezarları gibi dışı süslü, içinde ulu Tanrı’nın kahır ve azabı!*”³²⁴”

2.4.3. Terzîk (Rızıklandırmak)

Allah Teâlâ’nın fiilî sıfatlarından birisi de mahlûkatı rızıklandırmasıdır. Rızıkları ve rızık verdiği varlıkları yaratan, rızıklarını onlara ulaştıran, rızıklarla faydalanmalarını temin eden hiç şüphesiz Rezzâk ismine sahip olan Yüce Allah’tır. Rızık, Allah Teâlâ’nın canlılara yeme içme ve başka hususlarda yararlanmak üzere verdiği her şeyi ifade eder. Allah sadece inananlara değil, kendisini inkâr edenlere, hatta kendisine iftira edenlere de bol bol rızık verir.³²⁵

Ehl-i Sünnet âlimleri haram yollarla da olsa insanın eline geçirdiği her şeyin Allah’ın verdiği rızık kavramına dâhil olduğu görüşüne sahiptir. Mu’tezile ise haram olan şeylerin rızık olmadığı görüşüne sahiptir. Onlara göre bir şeyin rızık olarak nitelendirilebilmesi için meşru yollarla kazanılmış olması şarttır. Böyle bir durumun kabul edilmesi neticesinde haram yiyen ve haramla geçinen kimselerin Allah’tan başkası tarafından rızıklandırılması gibi bir sonuç ortaya çıkar. Bu ise ulûhiyet ile bağdaşan bir durum değildir.³²⁶

Her varlığın dünya hayatı belli bir zaman ve müddet ile sınırlıdır. Bu zaman zarfı içerisinde yaşamının devamı rızık ile yani beslenme ile sağlanır. Bu sebeple Rahman ve Rahim olan Hak Teâlâ her ferde sınırlı hayatı içinde belirli miktarda rızık taksim etmiştir. Nitekim Kur’an- Kerim’de şöyle buyurulmaktadır: “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızıkı Allah’a ait olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de O bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da yazılı)dır.”³²⁷”

³²⁴ Mesnevî, V, b. 417.

³²⁵ Mustafa Maden, *Gazzali’ye Göre Allah’ın Sıfatları*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2014, s. 121-122.

³²⁶ Nûreddin es-Sâbûni, *Mâtürîdiyye Akaidi*, (çev. Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1978, s. 157.

³²⁷ Hûd, 11/6.

Mevlâna'ya göre de rızık veren ve dağıtan yalnızca Cenâb-ı Hakk'tır. *“Yaprakların gıdası onun kereminden... Dallara دادı, onun umumi ve şâmil lûtfu. Rızıkların rızıkını o vermekte. Buğday, rıziksız nasıl baş gösterir, biter?³²⁸”* *“Rızık vermek, Tanrı'nın işidir.³²⁹”* diyerek bu durumu beyitlerinde sık sık dile getirir.³³⁰

Mevlâna'ya göre kul şükretmeye devam ettiği sürece maddî ve mânevî her türlü nimetler de gelmeye devam eder. Her daim şükreden kul için takdir edilen rızıkın bereketli olacağı muhakkaktır. Ayrıca, ilâhî sınırlara titizlik göstererek rızık peşinde koşan mü'minlere Allah Teâlâ hiç beklemedikleri kapılar açar ve rızıklarını ummadıkları yerden gönderir: *“Ona şükretme kazancının eşini göremiyorum. Tanrıya şükür, rızık artırır.³³¹”*

“O'nun rızıkından yiyin. Sonunda gidiş O'nadır.³³²” âyetine işarette bulunan Mevlâna burada geçen rızık kelimesi ile kastedilen mânanın hikmet olduğunu dile getirir: *“Tanrı “Tanrı'nın verdiği rızıktan yiyin” dedi. Sen, buradaki rızık ekme sandın, hikmet olduğunu anlamadın ha! Tanrı'nın verdiği rızık, insan mertebesine göre hikmettir. O rızık sonunda senin boğazında durmaz, seni öldürüp mahvetmez!³³³”*

Allah'a inanan ve mülkün gerçek sahibinin Allah olduğunu kabul eden kimse, kendisini yaratan Rabbinin, rızıkını da vereceğini de bilir, bu konuda Allah'a tam bir güven içerisinde. Rızık hususunda tereddütte olan kişinin ise Allah'a güveni yoktur. Bu durumda bile Cenâb-ı Hak onun da rızıkını verir. Mevlâna beyitlerinde bu durumu şu şekilde dile getirir: *“Kötü kişinin rızık veren Tanrıya güveni yoktur. Gayptan ona rızıkının cömertçe saçıldığına inanmaz. Gerçi zaman zaman ona bir açlık verdi, verdi ama Tanrı ihsanı, şimdiye kadar onu rıziksız bırakmadı.³³⁴”*

Cuma Suresi'nin 9. ve 10. âyetlerinde şöyle buyrulmuştur: “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrıldığı zaman, hemen Allah'ı zikretmeye gidin.

³²⁸ Mesnevî, III, b. 27-28.

³²⁹ Mesnevî, III, b. 3042.

³³⁰ Bkz. Mesnevî, I, b. 425-431; III, b. 40; V, b. 877-879, 1482.

³³¹ Mesnevî, V, b. 2426. Ayrıca bkz. V, b. 1748-1750.

³³² Mülk, 67/15.

³³³ Mesnevî, I, b. 3745-3746.

³³⁴ Mesnevî, V, b. 2827-2828.

Alışverişi bırakın. Bu, bilerseniz sizin için daha hayırlıdır. Artık namaz kılınca yeryüzüne dağılın. Allah'ın fazlından rızık arayın. Allah'ı çok zikredin. Ta ki umduğunuza kavuşasınız.” Mevlâna bu âyetle bağlantılı olarak kişinin çalışıp, emek harcayarak rızıkını araması gerektiğini vurgulamış ve her insanın rızıkının kendi çalışmasına bağlı olduğunu dile getirmiştir: *“Tilki dedi ki: Tanrı emrine uyup helâl rızık aramak farzdır. Bu âlem, sebepler âlemidir. Sebepsiz hiçbir şey elde edilmez, şu halde mutlaka dilemek lâzımdır. Tanrı "Allah'ın ihsanını dileyin" diye emretti. Kaplan gibi kaçmak caiz değildir. Peygamber, rızık için "Kapısı bağlıdır, kapısında da kilit var" buyurmuştur. O kilidin anahtarı bizim hareketimiz, gelip gitmemiz ve kazancımızdır. Bu kapının anahtarsız açılmasına yol yok. İstemededen ekmek vermek, Tanrı'nın âdeti değildir.”*³³⁵ Allah Teâlâ'nın yegâne rızık veren olması, tembellik yapmayı, çalışmamayı, yanlış bir tevekkül anlayışına sahip olmayı gerektirmez. Kazanç için, meşrû yollardan gerekli girişimde bulunmak kuldan, rızıkı yaratmak ise Allah'tandır.

2.4.4. Hidâyet Etmek-Dalâlete Sevk etmek

Hidâyet, “doğru yola girmek, doğru yolu göstermek” mânasında mastar ve “doğru yol, kılavuzluk” anlamında isim olarak kullanılır. “Dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayacak yolu gösterme” biçiminde tanımlanabilir. Kur'an-ı Kerim'de “hidâyet” şeklinde yer almamakla birlikte aynı konumdaki hüdâ kelimesi seksen civarında tekrarlanmakta, ayrıca fiil kalıpları ve hâdî şeklinde de çokça kullanılmaktadır.³³⁶

Râgıb el-İsfahânî gibi Kur'an terminolojisine dair eser telif eden âlimler hüdâ kelimesine verdikleri değişik mânalar dört madde halinde özetlenebilir:

1. Allah'ın her mükellefe lütfettiği akıl ve idrak yeteneği ile hayatını sürdürmesini sağlayan zaruri bilgiler.
2. Vahiy ve peygamberler yoluyla yaptığı davet.
3. Hidâyeti benimseyenlere lütfettiği tevfiik.

³³⁵ Mesnevî, V, b. 2382-2387. Ayrıca bkz. I, b. 1475-1476, 2393-2394; V, b. 1490-1499, 2358-2360, 2390-2418.

³³⁶ Topaloğlu, Çelebi, a.g.e., s. 129.

4. Hak edenleri âhirette cennetle mükâfatlandırması.³³⁷

Bütün İslâm âlimleri hidâyetin ilâhi menşeli olduğunu ilke olarak benimsemekle birlikte onun mahiyeti ve hidâyete erme noktasında kulların nasıl bir fonksiyona sahip olabileceği hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Mu'tezilî âlimlere göre mükellefin sorumlu tutulabilmesi için onun Allah tarafından gösterilen doğru yolu kendi iradesiyle benimsemesi veya reddetmesi gerekir. Bundan dolayı kişinin hidâyete ermesi ilâhi bir müdahaleye bağlı olarak gerçekleşmez. Eş'arî âlimleri, hidâyetin Allah tarafından mü'minlerin kalbinde yaratılmasından ibaret olduğunu ve bu anlamdaki hidâyetin sadece Allah'a ait olduğunu kabul etmişlerdir. Mâtürîdî âlimler, Allah'ın, hidâyeti veya dalâleti benimseyecek kullarına dair bilgisi uyarınca bir kısmını hidâyete, bir kısmını dalâlete sevketmeyi dilediğini ve herkesi buna uyum sağlayacak şekilde yarattığı görüşüne sahiptir. Selef âlimleri ise, hidâyeti Allah'ın, kulun hidâyete ermesini sağlayan ilâhi irade, tevfik ve ilhamı kalbinde yaratıp hayrı kolaylaştırması olarak açıklamışlardır.³³⁸

Hidâyet kelimesi bazen Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'e nispet edilir. Bunun sebebi onun insanları Hak yoluna davet ederek hidâyetlerine vesile olması sebebiyledir. Nitekim Allah (c.c.) bir âyetinde şöyle buyurmaktadır: "İşte böylece sana da kendi buyruğumuzla bir ruh (Kur'an) vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun; ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya erdirdiğimiz bir ışık kıldık. Hiç şüphe yok ki sen doğru yolu göstermektesin."³³⁹ Buradaki hidâyetten maksat açıklamak ve davet etmektir. Bazı âyetlerde ise hidâyet kelimesi Kur'an-ı Kerim'e nispet edilir³⁴⁰: "Kuşkusuz bu Kur'an en doğru olana iletir; dünya ve âhiret için yararlı işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler."³⁴¹

Dalâlet, "kaybolmak, telef olmak; şaşırarak, yanılmak" mânalarına gelir; terim olarak "haktan yüz çevirip bâtıla yönelme, İlâhi buyruklara aykırı davranma" diye

³³⁷ Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 129.

³³⁸ Yusuf Şevki Yavuz, *Hidâyet*, TDVİA, C. XXVII, s. 473-477.

³³⁹ Şûrâ, 42/52.

³⁴⁰ Nureddin es-Sâbûni, *a.g.e.*, s. 164.

³⁴¹ İsrâ, 17/9.

tanımlanır.³⁴² Genellikle “maksada ulaştırın yolu bulamamak, istenen sonuca götürmeyen bir yola girmek” veya “istenen her türlü neticeye ulaştırıcı yoldan ayrılmak” şeklinde tarif edilen dalâlet daha çok “dinî yoldan sapmak” anlamında kullanılır.³⁴³

Kelâm ilminde dalâlet, daha çok kulun kendi iradesi ve kudretiyle mi yoksa Allah’ın iradesi, takdiri ve yaratmasıyla mı gerçekleştiği açısından inceleme konusu olmuştur. Dalâletin oluşmasında etkin olan varlık, Cebriyye’ye göre Allah, Mu’tezile’ye göre kul, Ehl-i Sünnet’e göre ise nispeten kul, nispeten de Allah’tır. Dalâletin tercihi (kesb) insana, yaratılması ise Allah’a aittir.³⁴⁴

Dalâlet, kul sapıklığı ihtiyâr ettiği takdirde Allah Teâlâ’nın onu kulda meydana getirmesi bakımından Cenâb-ı Hak’a nisbet edildiği gibi, sapıklığa sebep olma ve ona davet etme münasebetiyle şeytana da nispet edilmiştir: “Onları mutlaka saptıracağım, mutlaka onları kuruntulara sokacağım ve onlara emredeceğim de (putlara adak için) hayvanların kulaklarını yaracaklar. Yine onlara emredeceğim de Allah’ın yarattığını değiştirecekler. Kim Allah’ı bırakıp da şeytanı dost edinirse, şüphesiz o apaçık bir hüsrana düşmüştür.³⁴⁵” Şu muhakkaktır ki bir fiil aynı mânada hem Allah’a hem de başkasına nispet edilemez. Bu yüzden Allah Teâlâ’dan başka kullara hidâyet veren ve sapıklığa düşüren bir fail yoktur.³⁴⁶

Ehl-i Sünnet âlimlerinin ortak kanaatine göre Allah Teâlâ dilediğini hidâyete erdirir, dilediğini dalâlete düşürür. İnsan kendi irade ve tercihiyle sapıklığa yönelmedikçe Allah (c.c.) onları zorla sapıklığa sevk etmez. Kim iradesi ile hidâyeti isterse Allah (c.c.) onu hidâyete erdirir, kimde delâleti arzu ederse, onu da delâlete düşürür.

Cenâb-ı Hak Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyurur: “Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse, ameli iyi olan kimse gibi mi olacaktır? Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidâyete erdirir. (Ey Muhammed!) Onlar için

³⁴² Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 67-68.

³⁴³ Ömer Faruk Harman, *Dalâlet*, TDVİA, C. VIII, s. 427-248.

³⁴⁴ Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 67-68.

³⁴⁵ Nisâ, 4/119.

³⁴⁶ Nureddin es-Sâbûni, *a.g.e.*, s. 164.

duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helak etme! Şüphesiz ki Allah, onların yaptıklarını hakkıyla bilendir.³⁴⁷” “Allah, her kimi doğruya erdirmek isterse, onun göğsünü İslam'a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkır. Allah, inanmayanlara azap (ve sıkıntıyı) işte böyle verir.³⁴⁸”

Mevlâna Kur'an-ı Kerim'le bağlantılı olarak Cenâb-ı Hakk'ın dilediğini hidâyete erdirdiğini, dilediğini ise dalâlete düşürdüğünü belirtir: “*Bunu duy da bil ki Tanrı, kimi kendisine davet ettiyse o kimse bütün dünya işlerinden vazgeçmiştir. Kim, Tanrı'dan tevfika mazhar olursa o âleme yol bulmuş, dünya işinden çıkmıştır.*³⁴⁹”

2.4.5. Peygamber Göndermek ve Kitap İndirmek

Cenâb-ı Hak, yalnızca kendisine ibadet etsinler diye yarattığı kullarını yeryüzünde, başıboş ve rehbersiz bırakmamıştır. İlâhi lütfu ve merhameti gereği, kullarına, onların içinden seçtiği peygamberler ile hak yolunu göstermiş ve peygamberlerini onlara hidâyet rehberi kılmıştır. Ayrıca peygamberlere insanların hidâyet rehberi olacak kitaplar göndermiştir.³⁵⁰

Kur'an-ı Kerim'de Allah Teâlâ'nın rahmeti gereği insanoğluna peygamber gönderdiği bildirilmiş olup, peygamber gönderilmeyen bir topluluk bulunmadığı vurgulanmıştır: “Allah'a andolsun, senden önceki ümmetlere peygamberler gönderdik. Fakat şeytan onlara işlerini güzel gösterdi. O, bugün de onların dostudur ve onlar için elem dolu bir azap vardır.³⁵¹” “Şüphesiz biz, seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki, aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın.³⁵²”

Kelâm âlimleri, nübüvvetin gerekliliği konusunda farklı görüşlere sahiptir. Selefîler genel olarak akıl sayesinde bazı temel gerçeklerin kavranabileceğini, fakat

³⁴⁷ Fatır, 35/8.

³⁴⁸ En'am, 6/125.

³⁴⁹ Mesnevî, I, b. 2120-2121. Ayrıca bkz. I, b. 1684, 3817; II, b. 2438; III, b. 1990; V, b. 440; VI, b. 4053.

³⁵⁰ Konyalı, a.g.e., s. 119.

³⁵¹ Nahl, 16/63.

³⁵² Fatır, 35/24.

ayrıntılara inildiğinde aklın tek başına yeterli olamayacağını, akılla idrak edilen gerçeklerin dinlerle sabit olmadan hiçbir anlam ifade etmeyeceğini savunmuşlardır. Bu yüzden ilâhi hikmet gereği peygamber gönderilmesinin insan hayatı için zorunlu olduğu ve bu durumun Allah'ın hikmet ve adaletiyle ilgili bir tercih meselesi olduğu hususunda hem fikir olmuşlardır. Mu'tezile ise akıl açısından Allah'ın peygamber göndermek zorunda olduğunu kabul etmiştir. Buna göre nübüvvetin zorunluluğu temelde "adalet" prensibi çerçevesinde ele alınmış ve Allah'ın insanlara en güzel ve faydalı olanı yaratmasının vucûbiyetinden hareketle peygamber göndermenin de Allah'a vacip olduğunu savunmuşlardır. Eş'arîlere göre insan ancak nübüvvetin gerçekleşmesinden sonra iyi ve güzel olanları seçebilir ve sorumlu olabilir. Buna göre, akıl açısından Allah'ın insanlara peygamberler göndermesi vâcip değil, mümkündür. Allah'ın insanlara peygamber göndermesi bir lütuf ve ihsandır; göndermemesi ise bir zaaf ve noksanlık değildir. Mâtüridî âlimler ise nübüvvetin imkâmı konusunda Eş'arîler ile aynı görüşe sahiptir.³⁵³

Her toplum kendisine kitap ve peygamber gönderilmeden önce bir kargaşa içerisindeydi. İyi ile kötü birbirinden ayırt edilmemekteydi. Peygamberlerin gelişiyle birlikte toplumdaki kargaşa sona ermiş ve iyi-kötü birbirinde ayırt edilebilir duruma gelmiştir. Mevlâna bu duruma Mesnevî'şu şekilde yer verir: *"Tablalar kırıldı, canlar döküldü de iyiyi, kötüyü birbirine karıştırdılar. Tanrı, bu taneleri ayırıp tabağa koysunlar diye kitaplar verdi, peygamberler gönderdi. Peygamberler, gelmeden önce hepsi bir görünmekteydi. Mümin, kâfir, Müslüman, Çıftı... Zahiren hepsi birdi."*³⁵⁴

*"Tanrı, mihnet ve ıstıraplarla hasetler meydana çıksın diye peygamberleri vasıta etti. Çünkü Tanrıdan kimse arlanmaz, Tanrıya kimse haset etmez. Fakat halk, Peygamberi de kendisi gibi bir adam sanır, o yüzden ona haset eder. Fakat peygamberin büyüklüğü tahakkuk etti mi, artık ona kimse haset edemez, ona herkes uyar."*³⁵⁵ Hak Teâlâ peygamberleri göndererek insanların içerisinde gizli olan hasedi meydana çıkarmak istemiştir. Zira hiçbir kimse Allah Teâlâ'ya karşı boyun eğmekten

³⁵³ Recep Önal, *İslam Kelamı'nda Nübüvvet'in Mahiyeti, Kapsamı ve Gerekliliği*, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II, 2013, s. 161-164.

³⁵⁴ Mesnevî, II, b. 283-285. Ayrıca bkz. IV, b. 3191-3198, 3318-3332.

³⁵⁵ Mesnevî, II, b. 812-814.

sakınmaz ve hiçbir fert O'na karşı hased etmez. Çünkü Hak ile arasında herhangi bir benzerlik görmez. Fakat aralarında zahiren benzerlik bulunan peygamberi, kendi gibi zanneden bir kimse, bu zannından dolayı ona hased eder. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşiyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı." Bu zalimler (inananlara), "Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz" dediler.³⁵⁶ şeklinde yer alan ifadeler onların peygamberleri kendileri ile eşdeğer tuttuklarını göstermektedir. Bu kimseler peygamberlerin Hak katındaki üstünlüğünü idrak edememiş ve "Beni gören Hakk'ı gördü" Hadis-i Şerif'inin sırrına erememiş kimselerdir.³⁵⁷

Mevlâna Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ve tüm peygamberler'in kendilerine peygamberlik görevi verilmeden önce çocukluk çağında çobanlık yaptıklarını dile getirir. Bu şekilde onların sabır gibi erdemleri kazanması sağlanmış ve Hak Teâlâ onları bu çobanlıktan kurtararak ihlaslı kulların çobanlığı görevini vermiştir. Eğer ki bu görevi de başarı ile yerine getirirlerse Cenâb-ı Hakk onlara diğer dünyada başbuğluk vererek ödüllendirecektir. Bu durumu Mesnevî'de şu şekilde dile getirir: *"Mustafa buyurmuştur ki: Her peygamber, gençliğinde yahut çocukluğunda mutlaka çobanlık etmiştir. Çobanlık etmeden o sınavı geçirmedi Tanrı, ona âlem başbuğluğunu vermez. Birisi sen de ettin mi? Diye sordu. Dedi ki: Ben de bir müddet çobanlık ettim. Vakarları, sabırları meydana çıksın diye Tanrı onları peygamber yapmadan çoban yapmıştır. Her buyruk sahibinin de insanlara çobanlık ederken Tanrı buyruğunu gözetmesi gerektir. Kendisi sürüsünü güderken Musa gibi halim olması, akıl ve tedbirle bu işi görmesi lâzımdır. Böyle, harekette bulunursa Tanrı ona ayın üstünde, yücelikler âleminde bir ruhani çobanlık verir. Nitekim peygamberleri de bu çobanlıktan kurtarmış, onlara temiz kulların çobanlığını vermiştir. Sen, bu çobanlıkta*

³⁵⁶ Furkân, 25/7-8.

³⁵⁷ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. III, (tercüme ve şerh: Ahmet Avni Konuk), Kitabevi Yayınları, b. 807-810.

*öyle doğru hareket ettin ki sana bir ayıp bulan kör olur. Biliyorum Tanrı mükâfat olarak sana o âlemde de ebedî bir başbuğluk verir.*³⁵⁸

2.4.6. Ba's ve Haşr

“Harekete geçirmek, bir tarafa yöneltip göndermek, bir işle görevlendirilmek, uykudan uyandırmak, diriltmek” mânalarına gelir. Terim olarak “kıyamet gününde Allah’ın âhiret hayatını başlatmak üzere ölüleri yeniden canlandırması, onları kabirlerinden çıkararak hayata döndürmesi” diye tanımlanır. Kur’an’da “yevmü’l-ba’s” terkibinden başka “yevm ü’l-hurûc” (kabirden çıkış günü), “yevmü’l-kıyâm” (kabirden kalkış günü) şeklinde de ifade edilmektedir. Sûra ikinci defa üflenince bütün insanların kabirlerinden kalkarak Rablerine doğru koşacakları bildirilmektedir. Öldükten sonra dirilmeye inanmak âmentünün esaslarından olan âhirete imanın en önemli safhalarından biridir.³⁵⁹

“Bir topluluğu bulunduğu yerden zorla çıkarıp bir meydana toplamak” mânasına gelen haşr ise, kıyamet gününde yeniden diriltilecek varlıkların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevk edilip toplanmasını ifade eder. Haşr, âhiret hayatı için ba’s’tan sonraki safhayı oluşturur ve “hesap görüldükten sonra cennet veya cehenneme sevk edilip dağıtmak” anlamındaki neşrin karşıtı olur. Haşr kelimesi Kur’an’da hem bu şekliyle hem de aynı kökten türeyen isim ve fiil kalıplarıyla birçok kere geçmektedir. Geleneksel inanca göre her peygamber kendi ümmetinin önderliğinde haşredilecek, en önde ise Hz. Muhammed (s.a.v.) bulunacaktır. Bu özelliği dolayısıyla Resûl-i Ekrem’e “hâşir” adı da verilmiştir.³⁶⁰

Yaratılan her varlık gibi dünyanın da bir sonu vardır. Bu dünya hayatı geçicidir. Cenâb-ı Hakk’ın takdir ettiği zaman gelince sur’a üfürülerek, kıyamet kopacak ve tüm canlıların hayatı sona erecektir. Kıyametin kopmasından sonra sur’a ikinci kez üfürülecek ve yeryüzünde yaşamış olan bütün insanlar, bu dünyada yapmış oldukları iyi ve kötü davranışların hesabını ahirette vermek üzere yeniden diriltilecektir. İnsanları öldükten sonra yeniden diriltken ve hesaba çeken Allah Teâlâ’dır. Cenâb-ı

³⁵⁸ Mesnevî, VI, b. 3288-3297.

³⁵⁹ Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 42.

³⁶⁰ *Aynı eser*, s. 118

Hak, kıyamet günü, ölmüş olan bütün insanları diriltecek ve hesap için mahşer meydanında toplayacaktır.

Rabbimiz şöyle buyuruyor: “Sonra yine muhakkak siz, kıyamet gününde (tekrar) diriltileceksiniz.³⁶¹” “Sura üfürülür. Bir de bakarsın, kabirlerden çıkmış, Rablerine doğru akın akın gitmektedirler.³⁶²” Bakara suresi 28. Âyet-i Kerime’de ise şöyle buyrulmaktadır: “Siz Allah’ı nasıl inkâr edersiniz ki, siz bir zamanlar ölümler idiniz de sizi o diriltti. Sonra sizi öldürecek, sonra tekrar diriltecek ve en sonunda O’na döndürüleceksiniz.”

Ba’s inancı bazı farklılıklarla birlikte İslâmiyet’ten önce eski Mısır, İran, Çin ve Hint dinlerinde bulunduğu gibi, Yahudilik ve Hıristiyanlık’ta da vardır. Kur’an’da ifade edildiği üzere Câhiliye devri Arapları’nın büyük bir kısmı ölümden sonraki dirilişi inkâr ederken bir kısmının buna inandığı bilinmektedir. Kıyamet hallerinden olan ba’s Kur’an, sünnet ve icmâ ile sabit olduğundan İslâm dinindeki iman esaslarından biridir, bunu inkâr eden dinden çıkmış kabul edilir.³⁶³

Mevlâna kıyamet günü yaşanacak olan yeniden dirilme ve mahşer meydanında görülecek hesaba beyitlerinde şöyle yer vermiştir: “Ölmüş ruhların hepsi dirildiler, kanat çırptılar... Öldüler, ten mezarlarından başkaldırdılar! Birbirlerine “Bak... Gökten bir sestir geldi” diye müjde vermeye başladılar. O sestin dinler gürbüzleşti... Gönüllerin dalları, yaprakları yeşerdi! Süleyman’dan gelen o nefes, Sur üfürülmüş gibi ölümleri mezarlarından kurtardı. Ey dinleyen, yakini Tanrı daha iyi bilir ya, bu devir geçti... (Kendi zamanına ve zamanının Süleyman’ına dikkat et de) bundan böyle kutluluk senin olsun!³⁶⁴”

³⁶¹ Mü’minûn, 23/16.

³⁶² Yâsîn, 36/51.

³⁶³ Yusuf Şevki Yavuz, “Ba’s”, TDVİA, C. V, s. 98-100.

³⁶⁴ Mesnevî, IV, b. 840-844. Ayrıca bkz. I, b. 2917-2919, 3675-3684; III, b. 2147-2170; V, b. 1657, 1773-1789, 3171-3181.

2.4.7. Hıfzetmek- Korumak

“Hafız” koruyan ve muhafaza eden demektir. Cenâb-ı Hak, El-Hafız’dır. Bütün mahlûkatını korur; musibetlerden ve belalardan onları muhafaza eder. Hayatın devamı ve bekâsı, O’nun El-Hafız isminin tecellisiyledir.³⁶⁵

Kur’an-ı Kerim’de; “Allah da onları o günün kötülüğünden korur ve yüzlerine bir aydınlık ve içlerine bir sevinç verir.³⁶⁶” buyrulmaktadır.

Ebu’l-Hasan el-Eş’arî, Hafız isminin tabiatın düzenini koymak ve onu sürdürmekten başka “bilen” (alîm) mânasına da gelebileceğini söylemiş; Fahreddin er-Râzî de bu görüşü desteklemiş fakat Abdülkâhir el-Bağdâdî, hıfz kavramının “bilmek” anlamında Allah hakkında kullanılamayacağını belirtmiştir. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî Hafız için, ne kadar gizli ve farkedilmez olursa olsun hiçbir şeyin Allah’a gizli kalmadığı, O’nun hiçbir şeyden gafil olmadığı ve mutlaka amellerin karşılığını vereceği mânasını tercih etmiştir.³⁶⁷

Mevlâna’ya göre Allah (c.c.) evreni yaratıp kendi haline bırakmamıştır. Başta insan olmak üzere tüm canlıları koruyup gözetmektedir. Maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için tüm imkânları insanın emrine sunmuştur. Mevlâna Mesnevî’nin birçok beytinde Allah Teâlâ’nın her şeyi koruyup, gözeten olduğuna dile getirmiş ve kudretinin mutlaklığına vurgu yapmıştır: “*Sonra aklına şu geldi: Her şeyi koruyan, Tanrıdır. Koruyucu Tanrı, nasıl olur da birisinin, abes yere bir şey aşırmasına müsaade eder? Ova, baştanbaşa altınla, para ile dolu olsa hiç kimse, Tanrının izni olmadıkça bir arpa bile alamaz. Tutulmadan, kekelemeden yüzlerce kitap okusan Tanrı takdir etmediyse aklında hiçbir şey kalmaz.*³⁶⁸”

³⁶⁵ Bekir Topaloğlu, “Hafız”, TDVİA, C. XV., İstanbul 1997, s. 116.

³⁶⁶ İnsan, 76/11.

³⁶⁷ Topaloğlu, a.g.e., s. 116-117.

³⁶⁸ Mesnevî, VI, b. 1928-1931. Ayrıca bkz. I, b. 3418; II, b.1572; V, b. 300, 734, 1481; VI, b. 1918-1919, 1928-1931.

2.4.8. Tevfik-Înâyet

“Doğru ve uygun olmak; arzusuna uygun bulmak” anlamındaki vefk kökünden tefîl kalıbında türemiş olup “zamanına denk getirme, doğru ve uygun olana sevk etme” demektir. Terim olarak “Allah Teâlâ’nın, kullarının fiillerini kendi muhabbet ve rızasına uygun kılması” diye tanımlanır. İnâyet ile aynı anlam da kullanılır. Zıddı hızlân olup “Cenâb-ı Hakk’ın itaatsiz kullarını kendi hallerine terketmesi” demektir.³⁶⁹

İmam Mâtürîdî’ye göre tevfik “Allah’ın, iyi amel ile bunu işlemenin kudretini bir araya getirmesi” hızlân ise bunların ikisini birbirinden ayırmasıdır.

Kelâm ilminde erken devirlerden itibaren kader ve insan fiilleri, hidâyet ve dalâlet gibi konular bağlamında tevfik kavramı da ele alınmaya başlanmıştır. Mu’tezile’ye göre Allah’ın tevfiki inanan kimseye verilen mükâfat veya kişinin başarılı olduğuna Allah’ın hükmetmesidir, dolayısıyla kâfirin başarılı kılınması söz konusu değildir. İnsanların iradî fiillerini ilâhi bir müdahale olmadan meydana getirme gücüne sahip bulunmadığını kabul eden Eş’arî Kelâmcılarına göre tevfik kula Allah tarafından fiil anında verilir ve sadece hayır yönünde kullanılabilir, kötülüğe dönüşemez. Fiile ilişkin kudretin hayır ve şer olarak iki yönde kullanılabildiğini söyleyen Hanefî ve Mâtürîdîler’e göre tevfik Allah’ın insanlarda hayırlı amelle onu yapabilme gücünü bir araya getirmesidir. Allah mü’minin hayra olan isteğini ve yönelişini bildiğinden onu bu yönde davranmaya muvaffak kılar, bir anlamda onu sevkeder.³⁷⁰

Kelâm âlimleri, kişinin dünyada ve âhiretteki başarısının ilâhi lütuf ve tevfikten bağımsız şekilde gerçekleşmeyeceği hususu ile iyiliğe yönelenlerin seçtikleri fiili işleme gücünü Allah’tan aldıkları konusunda görüş birliğine varmıştır. Bu durumda insana düşen görev, iyi ve güzel olana yönelerek bu yolda gayret göstermek ve hayırlı sonucun gerçekleşmesini Allah’tan beklemektir; tevfik de bu beklentinin yerine gelmesi demektir.³⁷¹

³⁶⁹ Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 321.

³⁷⁰ Hülya Alper, “*Tevfik*”, TDVİA, C. XXXXI, s. 8-9.

³⁷¹ Hülya Alper, “*Tevfik*”, TDVİA, C. XXXXI, s. 8-9.

Kur'an-ı Kerim'de; "Ancak sana ederiz kulluğu, ibadeti ve ancak senden dileriz yardımı, inâyeti. (Ya Rab!)."³⁷² buyrulurak ilâhi takdirin yalnızca Cenâb-ı Hakk'a ait olduğu vurgulanır.

Allah Teâlâ'nın yardım ve inâyetinin mü'min kullarını her türlü sıkıntı ve musibetten kurtardığı Mesnevî'nin birçok beytinde yer almaktadır: "*Her an yeni bir tuzağa tutuluyoruz, istersek her birimiz, birer doğan ve simurg olalım. Sen bizi her zaman tuzaktan kurtarmaktasın. Ey gani ve müstağnî Tanrı, biz yine bir tuzağa doğru gitmekteyiz!*"³⁷³

2.5. Sıfat-ı Haberiyye

Tespiti akılla değil de, ancak Kur'an ve Sünnetin bildirmesiyle mümkün olan ve Allah'a cismanî bir takım vasıflar ve fiiller izafe eden sıfatlardır. İlgili sıfatlardan, bazıları sadece Kur'an'da, bazıları sadece hadislerde, bazıları ise hem Kur'an ve hem de hadislerde geçmiş olup başlıcaları şunlardır; İstivâ (Allah'ın arş'a oturması), Yed (Allah'ın eli ve kabzası), Vech (Allah'ın yüzü), Ayn (Allah'ın gözü), Kurban (Allah'ın mesafe itibarıyla yakın olması), İtyan ve Meci' (Allah'ın gelmesi), Allah'ın Semâ (gök) da bulunması, Nüzûl (Allah'ın Dünya semasına inmesi).³⁷⁴

Haberî sıfatlar, Cenâb-ı Hakk'a, yaratılmış varlıklara ait olan bir takım özellikler atfettiğinden, Kelâm düşünce tarihi boyunca tartışılan konuların başında gelmiş ve bunun sonucu olarak çeşitli Kelâm ekolleri ortaya çıkmıştır:

1. Kur'an ve hadislerde yer alan bazı müteşâbih âyetlerin, Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmesi durumunda mahlûkat ile aralarında bir benzerlik oluşabileceği endişesi ile bu âyetleri te'vil etmeyip, nehyetme yoluna giden; Cehmiyye, Kaderiyye ve Mu'tezile.

³⁷² Fatiha, 1/5.

³⁷³ Mesnevî, I, b. 375-376. Ayrıca Mesnevî, I, b. 1878-1879, 2238, 2247; II, b. 201, 466, 512, 2211-2216, 2443, 2444, 2493, 2530, 2671, 3332; V, b. 2576, 2586, 2630-2633, 4204, 4214.

³⁷⁴ Özler, a.g.e., s. 166-167.

2. Müteşâbih âyetlerde yer alan ve Allah'ı yaratılmışlara benzeten sıfatları, aynen kabul ederek Allah'a bir takım cismanî unsurlar isnad eden Müşebbihe, Mücessime ve Kerramiyye.
3. Bu âyetlerde geçen ifadeleri geçtiği şekli ile ele alıp, te'vil etmeyen Selefîyye.
4. Müteşâbih âyetlerde yer alan sıfatları çeşitli te'villerle yorumlayan Eş'ariyye ve Matüridiyye.³⁷⁵

Mesnevî'de haberî sıfatların yer aldığı beyitlere baktığımızda Mevlâna'nın müteşâbih âyetleri yorumlarken Allah Teâlâ'ya beşerî özellikler isnat etmekten kaçındığını görürüz. Zira o yeri geldikçe Cenâb-ı Hakk'ın bu tür insanî vasıflardan münezzehtir olduğunu açıkça dile getirmiştir. Mesnevî'de yer alan “Musa (a.s.)'a Bir Çobanın Münacatının Çirkin Görünmesi”³⁷⁶ başlığı altında zikredilen kıssada çobanın Allah Teâlâ'yı insanlara ait bazı vasıflarla nitelendirerek yalvarması üzerine Hz. Musa (a.s.) çobanı ikaz etmiştir. Dolayısıyla Mevlâna, Hz. Musa gibi büyük bir Peygamberin lisanıyla Allah'ın beşerî sıfatlardan münezzehtir olduğunu dile getirmiştir.

Mevlâna haberî sıfatlardan bazılarını Mesnevî'de yer vermiştir. Bunlar Allah'ın arşı istiva etmesi, vechi, yed'i, insanlara yakın olması ve semâda bulunmasıdır.

2.5.1. İstivâ-Allah'ın Arş'a Oturması

İstivâ sözlükte “mutedil, düzgün ve eşit olmak, karar kılmak, oturup yerleşmek, yönelmek, yukarı çıkmak, hâkim olmak, tahta oturmak” gibi mânalara gelir. İstivâ kavramı Kur'an-ı Kerim'de yedi âyette arşa, iki yerde semâya yönelik bir fiil olarak Allah'a nisbet edilmiştir. Bu âyetlerde belirtildiğine göre Allah yeri yarattıktan sonra gökleri yaratmaya yönelip onları yedi olarak düzenlemiş, sonra da arşa istivâ etmiştir.³⁷⁷

Kur'an-ı Kerim'de; “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan, sonra da Arş'a kurulup işleri yerli yerince düzene koyan Allah'tır.

³⁷⁵ Kılavuz, *a.g.e.*, s. 143-144.

³⁷⁶ Mesnevî, II, b. 1744-1754.

³⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “İstivâ”, TDVİA, C. XXIII, s. 402-404.

O'nun izni olmaksızın, hiç kimse şefaathçi olamaz. İşte O, Rabbiniz Allah'tır. O hâlde O'na kulluk edin. Hâlâ düşünmüyor musunuz?³⁷⁸ “Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükselten, sonra Arş'a kurulan, güneşi ve ayı buyruğu altına alandır. Bunların hepsi belli bir zamâna kadar akıp gitmektedir. O, her işi (hakkıyla) düzenler, yürütür, âyetleri ayrı ayrı açıklar ki Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanasınız.³⁷⁹ “Rahmân, Arş'a kurulmuştur.³⁸⁰” buyrulmaktadır.

İstivâ meselesi Kelâm ilminde haberî sıfatlar çerçevesinde tartışılmıştır. Mücessime, Müşebbihe ve bazı Selef âlimlerine göre istivâ Allah'ın arş üzerinde oturmasıdır. İmam Mâlik, bazı Selef ve Kelâm âlimlerine göre ise istivâ keyfiyeti bizce bilinmeyen bir sıfattır. Mu'tezile âlimleri ile diğer Ehl-i Sünnet Kelâmcılarına göre istivâ Allah'ın kudret ve iradesinin bütün kâinat üzerinde sürekli olarak geçerli olduğunu anlatan bir sıfattır. İstivâ kavramı üzerinde yapılan tartışmanın temelinde Allah-mekân ilişkisi bulunmaktadır. Kelâm âlimleri mekânda bulunmayı yaratılmışlık belirtisi saydıkları için arş üzerinde istivâyı te'vil yoluna gitmişlerdir. Problemin bu yönünü göz önünde bulundurmadan, te'vile gitmenin muhafazakârlıkla bağdaşmadığını kabul eden Selef âlimleri ile Haşviyye zümreleri, mahiyeti bizce bilinmeyen bir mekân tutmayı Allah'a izâfe etmekte sakınca görmemişlerdir.³⁸¹

Kuşeyrî, müteşâbih âyetleri teşbîhe ve ta'tile düşmeden, Allah'ı her türlü noksanlıktan tenzih ederek değerlendirmiştir. Müteşâbih âyetlerden biri olan “Allah arş üstüne istiva etti.³⁸²” âyetinin mânası Zünnun el-Mısri'ye göre Cenâb-ı Hakk'ın zâtını ispat ederek mekânı reddetmesidir. Nitekim O, zâtı ile mevcuttur ve eşya, O'nun dilediği şekilde var olmuştur. Kuşeyrî'nin aktardığı diğer bir rivâyete göre Şiblî bu âyeti, “Allah ezeldir. Arş ise hâdistir. Bundan dolayı arş, onun istivasıyla düzgün hale gelmiş, sükûn bulmuştur” şeklinde yorumlamıştır. Bu âyet hakkında Caferi Sadık'ın görüşü ise şu şekildedir: “Her kim Allah bir şeydedir, ya da bir şeydendir veya bir şey

³⁷⁸ Yûnus, 10/3.

³⁷⁹ Ra'd, 13/2.

³⁸⁰ Tâhâ, 20/5.

³⁸¹ Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 169.

³⁸² Tâhâ, 20/5.

üzerindedir derse şirk koşmuş olur.” Kuşeyrî’nin aktardığı rivâyetlerden de anlaşıldığı gibi istivâ malum olup keyfiyeti ise meçhuldür.³⁸³

Mevlâna kalbi Hak ile meşgul olan kişilerin Tâhâ Suresi’nde ifade edilen “Cenâb-ı Hak arş üzerinde istivâ etti.” âyetinin sırrına nail olacaklarını bildirir: “*Gönül sayfasında hiçbir başka nakış olmazsa Allah, ilmi ve kudreti ile arşı kapladı.’ sırrı meydana çıkar.*³⁸⁴”

Mevlâna’ya göre Kur’an-ı Kerim’de ifade edilen istivâ kavramı ile kastedilen Cenâb-ı Hakk’ın ilim ve kudretinin tüm arş kaplamış olduğudur. Bu bağlamda istivâ kavramının delâlet ettiği mâna itibariyle Mevlâna’nın Ehl-i Sünnet ile aynı görüşte olduğu söylenebilir.

2.5.2. Vech-Allah’ın Yüzü

Sözlükte “yüz, çehre, zât” gibi anlamlara gelen vech Kur’an-ı Kerim’de Allah (c.c.) veya Rab kelimeleriyle tamlama halinde (vechu’llah, vechü rab) kullanılmıştır. Müfessirler “Allah’ın/Rabbin yüzü” mânasındaki bu ifadeyi müteşâbihattan kabul etmiş ve “Allah’ın zâtı, kendisi, varlığı, muradı, rızası, hoşnutluğu ve kıblesi” gibi mânalar vermiştir.³⁸⁵

Vech insana ve diğer bazı canlılara nispet edildiğinde başın yüz kısmı, sima, bazı nesnelere nispet edildiğinde de ona bakanın karşısına denk gelen tarafı mânasına gelir. Kelimenin bu anlamlarıyla Allah’a izâfe edilmesi O’nun yaratılmışlara benzemesi, bir yönde ve bir mekânda bulunması sonucunu doğurur; bu ise tevhid ilkesi ve tenzihî sıfatlarla bağdaşmaz. İslâm tarihinde sayıları pek az olan Müşebbihe mensupları vechi yaratılmışlara özgü muhtevasıyla Allah’a nispet etmiş, büyük çoğunluğu teşkil eden kelâm ekolleri kelimeyi “Allah’ın rızası, rahmeti, bizzat kendisi” şeklinde te’vile tâbi tutmuş, Selefîyye ise sözlük mânasını vermemekle birlikte te’vil edilmesi cihetine de gitmemiştir.³⁸⁶

³⁸³ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 103-104.

³⁸⁴ Mesnevî, I, b. 3666.

³⁸⁵ Süleyman Uludağ, “*Vech*”, TDVİA, C. XXXXII. s. 584-585.

³⁸⁶ Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 339-340.

Kur'an'da; "Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.³⁸⁷" "Yalnız celâl ve ikram sahibi Rabbinin yüzü (zâtı) baki kalacaktır.³⁸⁸" buyrulmaktadır.

"Tanrı da gözü aydınlar için altı tarafı da delillerine mazhar etti. Her hayvan, her bitki, nereye baksın; nereye varsın; Tanrı güzelliğini görsün; ondan gıdalansın dedi. Onun için o oraya "Nereye dönerseniz Tanrı yüzü var" buyurdu. Susar da bir bardaktan su bile içersiniz suyun içinde Tanrıya bakmaktasınız. Fakat âşık olmayan suya bakar da suyun içinde kendi yüzünü görür ey gözü açık er! Ama âşıkın sureti, Tanrı'da fani olursa söyle bakalım, suda kimin suretini görür? Güneşte Tanrı güzelliğini görür âşıklar. Gayret sahibi Tanrı'nın sanatıyla nasıl ay, suya vurur da suda görünürse güneşte de hak görünür."³⁸⁹ Mevlâna bu beyitlerde Bakara Suresi 115. âyetinde geçen "Nereye dönerseniz Tanrı yüzü var" âyetinde işarette bulunmuş ve bu âyette geçen vech kavramı ile Allah'ın kıblesi, zâtı ve rızası gibi anlamları kastetmiştir. Mevlâna'ya göre kâinatta bulunan her bir varlık Cenâb-ı Hak'ın isim ve sıfatlarının tezahürleri sonucu var olmuşlardır. Bu yüzden nefsinin tezkiye ederek Hak Teâlâ'ya âşık olan kişi her nereye bakarsa Allah'ın tecellisini görecektir.

2.5.3. Yed-Allah'ın Eli ve Kabzası

Sözlükte "el" anlamındaki yed mecaz ve kinaye yoluyla "güç-kudret, mülkiyet, hâkimiyet, nimet, lütuf, yardım, destek" gibi mânalara gelir. Kur'an-ı Kerim'de yed kelimesinin geçtiği âyetlerde belirtildiğine göre Yahudiler Allah'ın elinin sıkı olduğunu iddia edince Cenâb-ı Hak, "İki eli de açıktır. " ifadesiyle geniş cömertliğini beyan etmiş, Hudeybiye Antlaşması'nda Allah Teâlâ'nın elinin, biat eden ashabın ellerinin üzerinde bulunduğu belirtilmiş, bunun yanında Allah Teâlâ semayı kendi elleriyle yarattığını, bütün hükümlerinin yanı sıra hayır ve lütfun da kendi elinde olduğunu ve bunları dilediğine vereceğini bildirmiştir.³⁹⁰

³⁸⁷ Bakara, 2/115.

³⁸⁸ Rahmân, 55/27.

³⁸⁹ Mesnevî, VI, b. 3640-3646. Ayrıca bkz. I, b. 2212; II, b. 2310, 2658.

³⁹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, "Yed", TDVİA, C. XXXXIII. s. 375-376.

Selef âlimleri yed kelimesini herhangi bir te'vile tâbi tutmamış, bunun yanında sözlük mânasını da Zât-1 İlâhiyye'ye nispet etmemiş, işin mahiyetini Allah'a havale etmiştir. Kelâm âlimleri ise yed kelimesinin Kur'an ve hadiste yer alış şekilleri ile çeşitli sözlük mânalarını göz önünde bulundurarak Zât-1 İlâhiyye'yi yaratılmışlık özelliklerinden yüceltme çerçevesinde mecazî mânalar vermişlerdir. Lügat âlimleri yed kelimesinin "kudret, güç, kuvvet, hâkimiyet, zenginlik ve nimet" gibi mânalara geldiğini belirtmektedir.³⁹¹

Tasavvuf erbabı Cenâb-1 Hakk'ın eli ve yüzü olduğu hususunda hemfikirdir. Fakat bu el ve yüz mahlûkatın eli ve yüzü gibi değildir. Bunlar organ, uzuv veya bir cü'z olmayıp Hak Teâlâ'nın sıfatlarıdır.³⁹²

Kur'an-1 Kerim'de: "Bir de Yahudiler, "Allah'ın eli bağlıdır" dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlansın ve lânete uğrasınlar! Hayır, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir."³⁹³ "Sana bîat edenler ancak Allah'a bîat etmiş olurlar. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir."³⁹⁴ buyrulmaktadır.

*"O gerçek er, Tanrı'ya makbul olmuştur, bütün işlerde onun eli Tanrı elidir. Nâkıs kimsenin eli ise Şeytan'nun, ifritin elidir. Çünkü Şeytan'nın teklif ve hile tuzağına tutulmuştur."*³⁹⁵ Bu beyitlerde Mevlâna "Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir." ifadesinin yer aldığı Fetih Suresi 10. âyete işarette bulunmaktadır. Özünde, sözünde ve fiilinde doğru ve sadık olan insan-ı kâmil Hak tarafından hilafete kabul buyrulmuş bir kul olduğundan ve kendi enaniyet ve gayriyyetinden fani olduğundan onun eli ve tasarrufu, Hakk'ın eli ve tasarrufu olur. Nitekim âyet-i kerime'de Resulullah (s.a.v.)'in eline işaretten Hak Teâlâ Hazretleri "Allah'ın eli, onların ellerinin üstündedir" buyurur. Ve Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimiz dahi bu manaya işaretten mübarek ellerini

³⁹¹ Topaloğlu, Çelebi, *a.g.e.*, s. 347.

³⁹² Kelâbâzî, *a.g.e.*, s. 63.

³⁹³ Mâide, 5/64.

³⁹⁴ Fetih, 48/10.

³⁹⁵ Mesnevî, I, b. 1610. Ayrıca bkz. I, b. 2971-2975; II, b. 1917-1919; IV, B. 3162-3164; V, b. 739-747, 2795.

gösterip “Bu Allah’ın elidir!” buyururlar. Binaenaleyh bir kâmilin elini tutanlar, Hakk’ın elini tutmuş olurlar.³⁹⁶

“Kamil bir aklı, aklına arkadaş et de aklın, o kötü huydan vazgeçsin. Elini onun eline verdin mi yiyicilerin elinden kurtulursun. Tanrı, “Tanrı eli onların ellerinin üstündedir” dedi ya, işte senin elin de o biat ehlinin eli olur. Elini pirin eline verdin, o her şeyi bilen ulu pire uydun mu, kurtuldun demektir. Çünkü o, ey mürit, vaktinin peygamberidir... Peygamberin nuru ondan zuhur eder. Ona uydun, onun elini tuttun mu Hudeybiye’de bulunup Peygambere biat eden sahabeden olursun. Cennetle muştulanan o on kişiden sayılırsın, halis ve potada erise bile ayarı düşmez altına dönersin. Bu bilelik doğrudur çünkü insan kimi severse ona eşittir. Bu âlemde de onunladır, o âlemde de. Bu, huyları güzel Ahmet’in hadisidir. Dedi ki: “İnsan sevdiği ile beraberdir” Kalp dilediğinden ayrılmaz.³⁹⁷” Rıdvan Biat’ı sırasında nazil olan Fetih Suresi’nde Hak Teâlâ “Ey Peygamberim, sana biat edenler, ancak Allah’a biat ederler; Allah’ın eli, onların ellerinin üstündedir.” buyurdu. Bu biat sırasında Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’e biat eden sahabe O’na biat ederek Cenâb-ı Hakk’a biat etmiş oldular. Kim de kendi asrında bir kâmil-i mürşidi kendine rehber edinirse Hudeybiye’de Efendimiz (s.a.v.)’e biat eden ve cennetle müjdelenen on sahabeden biri gibidir.³⁹⁸

Mevlâna Allah’ın eli ifadesinin geçtiği müteşâbih bir âyet olan Fetih Suresi 10. âyet kapsamında yed sıfatına beyitlerinde yer vermiştir. Allah’ın eli ifadesi ile kastedilen mâna O’na göre zahirî mânası olmayıp, bu ifade ile Allah’ın kudreti kastedilmiştir.

2.5.4. Kurb-Allah’ın Mesafe İtibariyle Yakın Olması

Sözlükte “yakın” anlamına gelen kurb kelimesi tasavvuf terimi olarak genellikle karşıtı olan bu’d ile (uzak) birlikte kullanılır. Yakınlık ve uzaklık zaman, mekân, mesafe, makam ve mensubiyet açısından düşünülebilir. Kur’an’da müşriklerin

³⁹⁶ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. I, (tercüme ve şerh: Ahmet Avni Konuk), Kitabevi Yayınları, b. 1638.

³⁹⁷ Mesnevî, V, b. 739-747.

³⁹⁸ Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, C. IX, (tercüme ve şerh: Ahmet Avni Konuk), Kitabevi Yayınları, b. 739-740.

Mescid-i Harâm'a yaklaştırılmaması anlatılırken mekân, insanların hesap verecekleri günün yaklaşmakta olduğundan bahsedilirken zaman itibariyle yakınlık kastedilmiş, miras hukukundan söz eden âyetlerde geçen "yakınlar" ifadesiyle neseb yakınlığı anlatılmıştır. Ancak gerek Kur'an'da gerekse hadislerde kurb ve bu'd kelimeleri daha ziyade mânevî yakınlığı ve uzaklığı ifade etmektedir. "Ben yakınım, dua edenin çağrısına icâbet ederim³⁹⁹" "Biz ona şah damarından daha yakınız.⁴⁰⁰" meâlindeki âyetlerde söz konusu olan yakınlığın mekân ve mesafeyle ilgisi yoktur. Kur'an'da ve hadislerde geçen kurb ve bu'd kelimeleri daha ziyade mânevî yakınlığı ve uzaklığı ifade etmektedir.⁴⁰¹

Kur'an-ı Kerim'de: "Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.⁴⁰²" "Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin ona verdiği vesveseyi de biz biliriz. Çünkü biz, ona şah damarından daha yakınız.⁴⁰³" buyrulmaktadır.

Kuşeyrî eserinde Ca'fer Sadık'ın Necm Suresi 4. âyetinde geçen "Sonra yaklaştı ve göründü." ifadesine dair görüşlerini nakleder. Ona göre yaklaşma sadece kalp ile olur. Kalp Allah'a yaklaştıkça, Allah, o kalpten maddeye ait dünyevî bilgileri uzaklaştırır. Çünkü bu konuda maddi mânada yaklaşma ve uzaklaşma söz konusu değildir. Her kim Peygamber (s.a.v.)'in cismi ile Allah'a yaklaştığını vehmederse, Allah ile Peygamber arasına bir mesafe koymuş olur. Ebu Sâid Harrâz'a göre ise hakikî yakınlık kalpte bulunan eşyaya ait olan hissin yok olması ve vicdanın Allah Teâlâ ile huzur ve sükûn bulmasıdır.⁴⁰⁴

Alak Suresi'nin 19. âyetine işarette bulunulan beyitlerde Mevlâna kulun yaptığı ibadetler ve taatlerle Allah Teâlâ'ya yaklaştığını belirtir. Fakat bu yaklaşma cismanî olarak değil ruhanî bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu durumu Mesnevî'de şu şekilde dile getirilir: "*Nitekim secdenin karşılığı, Tanrı'ya yakın olmaktır. Tanrımız*

³⁹⁹ Bakara, 2/186.

⁴⁰⁰ Kâf, 50/16.

⁴⁰¹ Süleyman Ateş, "Kurb", TDVİA, C. XXVI. S.432-433.

⁴⁰² Bakara, 2/186.

⁴⁰³ Kâf, 50/16.

⁴⁰⁴ Kuşeyrî, a.g.e., s. 104.

“Secde et de yaklaş” dedi... Bedenlerimizin secde etmesi, canlarımızın Tanrı’ya yaklaşmasına sebeptir.⁴⁰⁵”

Mevlâna Allah Teâlâ’nın insana yakın olmasından kastedilen mânanın cismanî bir yakınlık olmadığı beyitlerinde dile getirmiştir. Kişi Hakk’ı anarak, ibadete yönelerek ve iyi davranışlar sergileyerek ancak kalben Hak Teâlâ’ya yakınlaşabilir. Zira o mekândan münezzehtir olduğundan bu yakınlık bir yere olan mesafe şeklinde düşünülemez.

⁴⁰⁵ Mesnevî, IV, b. 10-11.

SONUÇ

Çalışmamızda tarih boyunca hemen hemen bütün din ve disiplinler tarafından ele alınıp tartışılan ilâhi sıfat konusunu Mevlâna'nın Mesnevî isimli eseri ekseninde değerlendirmeye çalıştık. Mevlâna Celâleddin Rumî'nin İslam düşünce tarihinde ayrı bir yeri vardır. Mesnevî'sinde Allah'ın hangi sıfatlar ile muttasıf olduğuna genişçe yer vermiş ve Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarını halkın anlayacağı bir dille anlatmıştır. Sıfatlardan söz ederken Kur'an kıssalarına, âyetlere ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerine yer vermiş, beyitlerin büyük bir kısmında ise sadece atıfta bulunmuştur.

İnsan sınırlı ve eksik bir varlık olup; sahip olduğu akıl ve duyularla Tanrı'ya ulaşması imkânsızdır. Bu konuda aciz olan insanın Allah'ı tanınması Kur'an ve hadisler ile mümkün olmaktadır. Kur'an, Allah'ı insanlara sıfatlarıyla tanıtmakta ve Allah'ı bilmeyi, O'nun sıfatlarını bilmeye bağlamaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları Ebû Hanife'den itibaren belirli tasniflere tabi tutulmuştur. Kelâm âlimlerinin üzerinde ittifak ettiği herhangi bir tasnif şekli bulunmamaktadır. Kelâmcılar tarafından yapılan bu tasniflerin birbirinden farklı olmasının nedeni, birinin sıfat kabul ettiğini diğersinin kabul etmemesi değil, bazı sıfatların, özel bir grup şeklinde mi yoksa diğersinin grubun içinde mi inceleneceği hususudur. Mevlâna Kelâm âlimlerinin girmiş olduğu tartışmalardan uzak durarak Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarının büyük bir kısmına Mesnevî'de ele almıştır.

Mevlâna'nın sıfatlar konusundaki görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür: Nefsî sıfat olan Vücûd sıfatı konusunda Mevlâna Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatlarında bir ve tek olduğunu savunur. Âlemde vücûd bulmuş tüm varlıkları Yüce Yaradan'ın yansıması olarak kabul eder. Bu yüzden Vahdet-i Vücûd görüşünü savunduğunu söyleyebilir. Selbî sıfatların yer aldığı beyitlerde Allah Teâlâ'nın kadîm olduğunu, ne kadar geriye gidilirse gidilsin varlığının olmadığı bir zaman diliminin var olmayacağını savunur. Aynı şekilde Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz olduğunu eserlerinde sıkça vurgulayan Mevlâna, her şey yok olup gittiğinde bile O'nun yok olmayacağını söylemektedir. Mevlâna'ya göre Allah, Vacibü'l-Vücûd'dur; varlığı zâtının gereği olup; var olmak ve varlığını devam ettirmek için hiçbir şeye muhtaç değildir. O

doğmamış, doğurmamıştır ve yaratılana nispet edilecek her türlü noksanlıklardan uzaktır. O'nun eşi ve benzeri yoktur.

Subûti sıfatlar hakkındaki görüşleri ise şu şekilde özetlenebilir: Allah daima diridir. Varlığının sona ermesi mümkün değildir. Mutlak ilim sahibidir. Kâinata meydana gelecek her şeyi ezeli ilmi ile bilir. O'nun ilmi tüm âlemi kuşatmaktadır. Görmesi ve işitmesi yarattıklarından farklı olup, gizli ya da açık her şeyi görmekte ve duymaktadır. Mevlâna semi' ve basar sıfatlarını ahlakî boyutuyla değerlendirerek kendilerine yapılan haksız nitelendirmeler karşısında sessiz kalıp durumu gizli ya da açık söylenen her şeyi işiten Cenâb-ı Hakk'a havale etmenin daha doğru bir tutum olacağı kanaatindedir. Ayrıca Allah'ın semi' ve basar sıfatlarına sahip olduğu ve her şeyi görüp, işittiği bilinciyle yaşayan kişilerin kendilerini doğru yoldan ayıracak tüm gayri meşru eylemlerden uzaklaşarak Hakk'a yönelmesinin daha kolay olacağı görüşüne sahiptir. Kâinata meydana gelmiş ya da gelecek ne varsa hepsi Yüce Yaradanın dilemesi ile gerçekleşmektedir. O'nun dilemesi dışında bir şeyin meydana gelmesi mümkün değildir. O'nun her şeye gücü yeter. Kudreti karşısında tüm tedbirler boşa gider. Allah Teâlâ kelâm sahibidir. Yarattıklarına benzemeyen bir sesle konuşur. Zira O'nun konuşması için ses ya da harflere ihtiyacı yoktur. Allah yaratıcıdır. Âlemde var olan her şeyi kendi irade ve arzusu ile yaratmıştır. Bir şeyi yaratmak istediği zaman ona "Ol!" demesi yeterlidir.

Mevlâna'ya göre Cenâb-ı Hakk'ın nimetleri sınırsızdır. Rahmeti gereği kullarına bol bol ihsan ve lütuflarda bulunmaktadır. Kullarının doğru yolu bulmaları için peygamberler göndermiş ve kitaplar indirmiştir. Ancak Yüce Yaradan'ın rahmet ve merhametinin sonsuz olmasının yanında, azabı da çetindir. Kullarından dilediğini hidâyete erdirir, dilediğini ise dalâlete sevkeder. Mesnevî'de yeri geldikçe Allah Teâlâ'nın fiilî sıfatlarına yer vermiştir.

Kur'an ve hadisler yoluyla bilgi sahibi olduğumuz haberî sıfatlardan ise bazılarına Mesnevî'de yer vermiştir. Bu hususta Mücessime ve Müşebbihe gibi fırkaların düşmüş olduğu hataya düşmemiş ve bu âyetleri yorumlarken Kelâm âlimleri ve sûfiler ile aynı yolu takip ederek, onların mecaz anlamlarını kullanmayı tercih etmiştir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Hz. Mevlâna Allah Teâlâ'nın zâtı ve sıfatları konusunda Kur'an-ı Kerim odaklı bir anlayışa sahiptir. O'nun sıfatlar konusundaki fikirleri Mu'tezile, Cebriye/ Cehmiye, Müşebbihe ve Mücessimenin görüşlerinden uzak olup; Ehl-i Sünnet'in genel kanaatı doğrultusundadır. Genel olarak görüşlerini Kur'an âyetlerine, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerine, Sahabenin icmasına ve mutasavvıfların fikirlerine dayandırarak açıklamaktadır.

KAYNAKÇA

- ALPER, Hülya “*Tevfik*”, TDVİA, C. XXXXI. s. 8-9.
- ALTINTAŞ, Hayrani. (1986). *Tasavvuf Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- ALTINTAŞ, Ramazan. (2004). “*Mevlana’da İrade Hürriyeti*”, Cumhuriyet Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt: VIII/2, Sivas, s. 192.
- ATEŞ, Süleyman. “*Kurb*”, TDVİA, C. XXVI. s.432-433.
- AYDIN, Mehmet. (1986). “*Mevlâna’da İrade Hürriyeti*”, Konya: S.Ü. II. Milli Mevlâna Kongresi.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi. (1962). *Mülelhas İlmî Tevhid Akaidi İslâmiye*, İstanbul: Ahmed Said Matbaası.
- BOLAY, Süleyman Hayri. (1999). *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- BULUT, Halil İbrahim. (2016). *İslam Mezhepler Tarihi*, 2. Baskı, Ankara: DİB. Yayınları.
- CAN, Şefik. (1995). *Mevlâna, Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat
- CAN, Şefik. (1991). “*Mevlâna’ya Göre Din, İman ve Küfür*”, V. Milli Mevlânâ Kongresi, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- CEBECİOĞLU, Ethem. (2009). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- ÇELEBİ, İlyas. “*Sıfat*”, TDVİA, C. XXXVII. s. 100-106.
- DALKILIÇ, Mehmet. (2007). “*Teolojik Sorunların Ele Alınmasında “İyi Niyetlilik İlkesi, Mevlana’nın Bazı Klasik Kelam Sorunlarına Yaklaşımı”* İÜİFD, Hakemli Dergi, Hakemli Dergi, S:16, s.197.
- DEMİR, İsmet. (2008). *Hanefî Mezhebi’nin İtikadda İmamı Mâtürîdî*, İstanbul: Seçil Ofset.
- DEMİRCİ, Mehmet. “*Fîhi Mâ Fîh*”, TDVİA, C. XXIII. s.58-59.
- EFLÂKÎ, Ahmed. (1986). *Âriflerin Menkıbeleri C. I*, (çev. Tahsin Yazıcı), , İstanbul: Remzi Kitabevi.

- FAHREDDİN ER-RÂZÎ. (1978). Kalam'a Giriş (el-Muhassal), (çev. Hüseyin Atay), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- FETTÂH, İrfan Abdülhamîd, "Cebriyye", TDVİA, C.VII. s.205-207.
- FÜRÜZANFER, Bediuzzaman. (2005). Mevlâna Celaleddin, (çev.: Feridun Nafiz Uzluk), Konya: Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- GÖLCÜK, Şerafeddin. (2016). Kalam Tarihi, 8. Baskı, İstanbul: Kitap Dünyası Yay.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. (1985). 100 Soruda Tasavvuf, 2. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- GÜL, Halim. (2003). Mesnevî'de Kur'anî Referanslar ve Kur'an Âyetlerine Getirilen İşâri Yorumlar, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- GÜNAYDIN, Fatma Candan. "Nimet", TDVİA, C. XXXIII. s. 129-130.
- HARMAN, Ömer Faruk. "Dalâlet", TDVİA, C. VIII. s. 427-248.
- HUCVİRÎ, Ali b. Osman b. Ebu Ali Cüllâbî. (1996). Keşfu'l-Mahcûb, 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İMAM-I GAZÂLÎ, İtikatta Sözü'nün Özü (el-İktisâd Fil İ'tikâd),(çev. Ömer Dönmez), İstanbul: Hisar Yayınevi.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı.(2014). MUHASSAL Yeni Kalam İlmine Giriş (Haz. Refik Ergin). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KARADAŞ, Cağfer. (2013). Ana Hatlarıyla Kelâm Tarihi, İstanbul: Ensar Yayınevi.
- KARADENİZ, Osman. "Kıyâm bi-Nefsîhi", TDVİA, C.XXV. s. 515.
- KASAR, Veysel. (2007). "Mesnevî'de: Ulûhiyet Tasavvuru", Harran Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı:18, s. 61-75.
- KELÂBÂZÎ. (1992). Doğu Devrinde Tasavvuf (Ta'arruf), (haz. Süleyman Uludağ), 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KILAVUZ, A.Saim. (1993). Anahatlarıyla İslâm Akaidi ve Kelâma Giriş, İstanbul: Ensar Neşriyat.
- KOCATÜRK, Saadettin. (1988). Mevlânâ'nın Divanında İlâhi Zât ve İnsan, Selçuk Üniversitesi, III. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler), Konya.

- KOÇAR, Musa. (2004). Matürîdî'de Allah-Âlem İlişkisi, İstanbul: Ötüken Neş.
- KOMİSYON. (2010). İlmihal I, İman ve İbadetler, Ankara: TDV Yayınları.
- KONYALI, Arif. (2009). Mevlânâ'nın Kırk Mesajı, 5. Baskı, İstanbul: Akis Kitap.
- Kur'an-ı Kerim. (1998). Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, (haz. Ali Özek-Hayrettin Karaman-Ali Turgut-Mustafa Çağrııcı- İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş), 5. Baskı, Ankara: TDV Yayınları.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim. (1991). Kuşeyrî Risâlesi, (haz. Süleyman Uludağ), 3. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- MADEN, Mustafa. (2014). Gazzali'ye Göre Allah'ın Sıfatları, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- MEVLÂNÂ Celaleddin. (2007). Mesnevî I-VI, (çev.Veled Çelebi İzbudak), İstanbul: Doğan Egmont Yay.
- MEVLÂNÂ Celaleddin. (2014). Mesnevî Şerhi I-XVIII, (çev. Tahirü'l Mevlevî), İstanbul: Şamil Yayınevi.
- MEVLÂNÂ Celâleddîn Rûmî. (2004) Mesnevî-i Şerîf Şerhi, (tercüme ve şerh: A. Avni Konuk), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- NÛREDDİN ES-SÂBÛNÎ. (1978). Mâtürîdiyye Akaidi, (çev. Bekir Topaloğlu), İstanbul: DİB Yayınları.
- ÖNAL, Recep. (2013). "İslam Kelamı'nda Nübüvvet'in Mahiyeti, Kapsamı ve Gerekliği", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II, s. 161-164.
- ÖNGÖREN, Reşat. "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", TDVİA, C. XXVIII., s. 441-448.
- ÖZARSLAN, Selim. (2015). Kelâm Tarihi, 2.Baskı, İstanbul: Nobel Yayınları.
- ÖZARSLAN, Selim, (2013). İslam İnanç Esasları/Akaid Esasları (Temel Dini Bilgiler), Ankara: Nobel Yayınları.
- ÖZDÜZEN, Halit. (2006). Aşk Yolcusu Mevlana ve Mevlevilik, İstanbul: Ötüken Yay.2006.
- ÖZLER, Mevlüt. (1997). İlâhi İsim ve Sıfatları Tespitte Yöntem, Ekev Akademi Dergisi c. I, S.I, s.65-76.
- ÖZLER, Mevlüt. (1995). İslam Düşüncesinde Tevhid, İstanbul: Nun Yay.

SERDAR, Murat, Özdemir, Ekrem. (2011). Mevlâna'da İrade Hürriyeti, Bilimname, c.XXI, S.2, s.83.

SİPEHSALAR, Ferîdûn b. Ahmed. (2011). Mevlâna ve Etrafındakiler, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul: Pinhan Yay.

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdülkerim. (2015). El-Milel Ve'n-Nihal, (çev. Mustafa Öz), İstanbul: Litera Yayıncılık.

TOPALOĞLU, Bekir. (1985). Kelâm İlmi, İstanbul: Damla Yayınevi.

TOPALOĞLU, Bekir. (2010). Allah İnancı, İstanbul: TDV. Yay.

TOPALOĞLU, Bekir, Çelebi, İlyas. (2010). Kelâm Terimleri Sözlüğü, Ankara: İSAM. Yay.

TOPALOĞLU, Bekir. "Hafiz", TDVİA, C. XV. s. 116.

TOPALOĞLU, Bekir. "Hay", TDVİA, C. XXVI. s. 549-550

TOPALOĞLU, Bekir. "Kudret", TDVİA, C. XXVI. s. 316-317.

TOPALOĞLU, Bekir. "Semi'", TDVİA, C. XXXVI. s. 492

TOPALOĞLU, Bekir, Yavuz, Yusuf Şevki, Çelebi, İlyas. (2018). İslam'da İman Esasları, İnanç Kitapları Dizisi I, İstanbul: DİB Yay.

TOPÇU, Nurettin. (2002). *İslâm ve İnsan Mevlâna ve Tasavvuf*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

TUNAGÖZ, Tuna. (2015). Mevlânâ Düşüncesinde Tanrı, Adana: Karahan Kitabevi.

TUNÇBİLEK, H. Hüseyin. (2001). "Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi", H.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.VII, S.I, s.69-70.

TUNÇBİLEK, H. Hüseyin. (2006). "İlâhi Sıfatların İsbatı, Sayısı, Kısımları ve İsim-Sıfat İlişkisi", Harran Ün. İlâhiyat Fak. Dergisi, Yıl: 11, S: 15, s.5-23.

TUNÇBİLEK, H. Hüseyin. (2007). "Muhyiddin İbn Arabî'de Vahdet-i Vücûd Telâkkisi", Harran Ü. İlâhiyat Fak. Dergisi, S:18, S.55-60.

ULUDAĞ, Süleyman. "Vech", TDVİA, C. XXXXII. s.584-585.

ÜZÜM, İlyas, "Mücessime", TDVİA, C. XXXI. s.449-450.

YAĞLI MAVİL, Hikmet. (2015). "Kelâmî Bir Problem Olarak Fiilî Sıfatlar", Dergİabant (AİBÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi), C:3, Yıl:3, Sayı:5, s.176.

YAVUZ, Yusuf Şevki. "Azap", TDVİA, C. IV. s. 302-309.

YAVUZ, Yusuf Şevki. "Ba's", TDVİA, C. V. s. 98-100.

- YAVUZ, Yusuf Şevki. “*Halku’l-Kur’ân*”, TDVİA, C. XV. s. 371-375.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. “*Hidâyet*”, TDVİA, C. XXVII. s. 473-477.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. “*İstivâ*”, TDVİA, C. XXIII. s.402-404.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. “*Kelâm*”, TDVİA, C. XXV. s. 194-196.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. “*Kıdem*”, TDVİA, C. XXXXIII, s. 136-137.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. “*Müşebbihe*”, TDVİA, C. XXXII. s. 156.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. “*Vahdâniyyet*”, TDVİA, C. XXXXII, s. 428-430.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. “*Vücûd*”, TDVİA, C. XXXXIII. s. 136-137.
- YAVUZ, Yusuf Şevki. “*Yed*”, TDVİA, C. XXXXIII. s.375-376.
- YAZICIOĞLU, Mustafa Said. “*Fiil*”, TDVİA, C. XXIII. s. 59-64.
- YENİTERZİ, Emine. (2001). *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, 4. Baskı, Ankara: TDV Yay.
- YURDAGÜR, Metin. (1984). *Allah’ın Sıfatları: Esmâül-Hüsna*, İstanbul: Marifet Yay.
- YURDAGÜR, Metin. “*Basar*”, TDVİA, C. V. s. 101.
- YURDAGÜR, Metin. “*Muhâlefetü’n li’l-Havâdis*”, TDVİA, C. XXX. s.403-404.
- YÜCEDOĞRU, Tefvik. “*Tekvîn*”, TDVİA, C. XXXX. s. 388.
- YÜKSEL, Emrullah. (2005). *Sistemik Kelâm*, İstanbul: İz Yayıncılık.